

valóság

A TARTALOMBÓL

Dr. Magyar Beck István: Visszacsapás Délről

Szabó Tibor: Az „új terrorista” lélektana és a védekezés módszertana

D. Molnár István: Lengyel költők és írók az 1956-os magyar forradalomról, előzményeiről és következményeiről

Kapronczay Károly: Lengyel segítség az 1956-os magyar forradalomnak

Magyar Kálmán: Dokumentumok a somogyi diákokat ért iskolai és rendőrségi megtorlásokról az 1956-os szabadságharc miatt (Megemlékezés az elfelejtett és elhallgatott somogyi '56-os diák- és tanárügyekről)

Pap Krisztián: Elit katonák a bíróságon és a diktatúrában (1945–1963) A Szent László hadosztály egykori tisztjeinek, Szügyi Zoltánnak, Lajtós Árpádnak, Meszlényi Róbertnek, Kiss Zoltánnak és Ugron Istvánnak a büntetőperai

Kapronczay Katalin: Európa nagy háborúja

Landauer Attila: Túl a kriminalisztikán

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
1
6

10

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2016. október LIX. évfolyam 10. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1428 Budapest, Pf. 51
Telefon: +36-1-327-8965
+36-1-327-8950

Fax: +36-1-327-8969
E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja
a Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat
Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Ipress Center Central Europe Zrt.
Felelős vezető
Lakatos Viktor
igazgatósági tag

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatónk:

Nemzeti Tehetség Program
Nemzeti Kulturális Alap

nka
Nemzeti Kulturális Alap

A szám 1956-hoz kapcsolódó cikkeinek megjelenését
a Magyar Művészeti Akadémia támogatta.

MAA
MAGYAR MŰVÉSZETI AKADÉMIA

Szerkesztőbizottság

Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tardy János
Tellér Gyula
Zoltán Zoltán

Főszerkesztő
Tőkéczi László

Szerkesztők
Cseresnyés Márk
Kengyel Péter
Kucsera Tamás Gergely

Szerkesztőségi irodavezető
Horváth Krisztina

Visszacsapás Délről

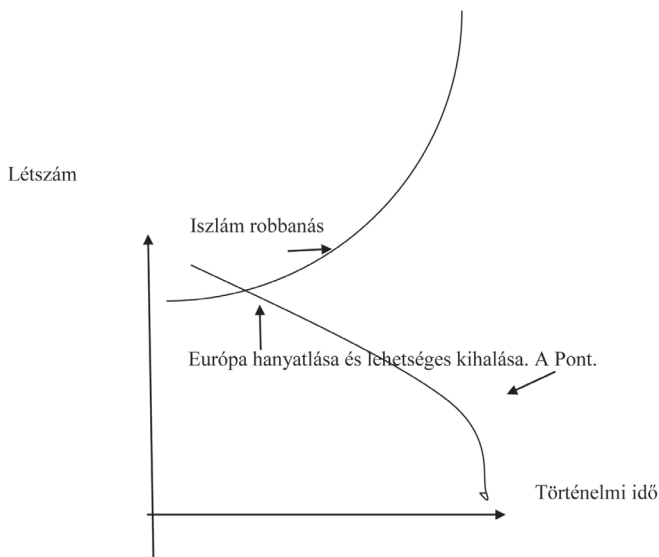
(Bevezetés) A múlt évszázadban megindult Európa felé egy sokágú migrációs hullám, mintha egy szökőár volna, amely a 21. században elsöpörné Európát, de az Egyesült Államokat és Oroszországot is. A nyitott határok elmélete és gyakorlata idézte elő ezt a nem sokára bekövetkező demográfiai, kulturális és vallási, közbiztonsági katasztrófát. Eddig még csak Nyugatról és Keletről beszéltünk. A Nyugat volt a példa a tudományokban, filozófiában, művészetben, politikában és a győztes háborúkban stb. Közép- és Kelet-Európában. Oroszországban is: ott főként Rettegetett Ivántól Első Péteren át II. Katalinig és *végül még a napjainkban is*. De a nyugati példa nemcsak a Távol-Keletre, hanem az Atlanti-óceánon túlra is eljutott, egész Amerikára. Ennek az alapvető oka az európai kultúra nemcsak terjesztése, hanem sekélyes reklámozása is volt. De hogy ennek a módszernek – azaz a pökhendi önreklámozásnak – a mellékhatása az európai nemzetek tragédiája lesz, azt mintha senki sem gondolta volna végig. Ugyanis az sem kizárt, hogy ez a mostani egy jól megszervezett és finanszírozott migráció, melyben nem menekültek, hanem egyleg fegyvertelen katonák jöttek, menekülteknek álcázva.

(Fordulat) Most viszont Északról és Délről fújnak a szelek. A Nyugat megmaradt példának a Dél számára is. A jelentős hajóutak a 15. és 16. századtól kezdve bejárták az Atlanti-, Csendes- és Indiai-óceánokat. És ahova az európaiak eljutottak, ott kutattak, felfedeztek és gyarmatokat létesítettek. Ezek a gyarmatok részint ki lettek fosztva, részint az őslakosság a kimerülésig lett dolgoztatva, olyannyira, hogy a gyarmatok lakosságának el kellett felejtenie őseinek tudását és annak gyakorlati alkalmazását. A Nyugat és ma már Észak (Skandinávia és Finnország) nem spontánul váltak példaképpé, hanem tudatosan és következetesen terjesztették magukról azt, hogy társadalmi berendezkedéseik mind az egész világra kiterjedően és az egész történelemben a lehető legjobb politikai berendezések: a szabadság és a demokrácia birtokosai és példaadói. A gyarmatok népessége úgy lett nevelve, miszerint ők alacsonyabb rendű emberek.

A nyugati példa annyira vonzó lett, hogy 1910 körül a globális pénzügyi világhatalom megszervezte, sőt világgá kürtölte, hogy ez a nyugati demokrácia és a szabadság mintaképe. De a Nyugat nemcsak tetszelgett magán, hanem a győzelmet ultima ratioként alkalmazta: fegyverekhez nyúlt és lebombázta Jugoszláviát, Líbiát, Irakot, Szíriát, Afganisztánt stb. Mi több, megszervezte és fölfegyverezte az Iszlám Államot, amelyik még kegyetlenebbül bánt el szinte mindenütt és mindenkivel – kiváltképpen a keresztényekkel és a műemlékekkel a Közel-Keleten. Az elpusztított és rommá tett területekről és országokból megindultak a jól eligazított és finanszírozott „menekülők” az egyesült Európába, ahol demográfiai robbanást idéznek elő. Ahogy Soros György elképzei – Európába majd évente 1 000 000-an jönnek át a Földközi-tengeren, és akkor hamarosan Európa egy új iszlám nagyhatalom lesz, amit majd bombázni lehet.

(Demográfiai robbanás) Európát elárasztották a migránsok, de az európai emberek számukban gyorsan fogynak, majd a tendencia szerint hamarosan kihalnak. A migránsok viszont, akik főként muzulmánok, iszlamisták, rengeteg gyereket nemzenek és szülnek. Kit nevezünk migránsnak? Ezek lehetnek valóban menekülők, de akkor gyávák és félénkek, mi több hazaárulók. A migráns férfiak miért nem harcolnak és építenek? Afganisztánban, de például Szíria túlnyomó részén is most már béke van. Igaz, ez az ország csak romjaiban áll. Az Iszlám

Államot, parancsnokságát, fegyverraktárait és kiképzőtáborait lebombázták Oroszország és Franciaország légideszantjai. Sajnos, csupán Szíriában. Ami Irakot illeti, ott az új Amerika és báb-kormányai. Az Iszlám Állam tehát ma is él és terjeszkedik, Irakban és tovább, és mi egy újabb bevándorlóhullám elébe nézhetünk. Ezt már az Egyesült Államok és Anglia is megelőgték, és 2015 óta már ők is bombázzák az Iszlám Államot. A németek – bár számos történelmi vereségük okán félnek az ilyen jellegű akcióktól – följánlották a csak légi felderítéseket. Európának egyre inkább stagnál a lakossága, s ez várható a közeljövőben is. De ez egy furcsa összetételű lakosság lesz. A kb. 700 millió európai (ebből nagyjából 500 millió az EU tagállamainak lakossága) még tartja magát, ám egy ponton túl nemhogy hanyatlásnak indul, hanem zuhanásba kezd. Mivel a bevándorlók túlnyomó része muszlim, akiknek demográfiai ereje fölfelé tart, ők pótolják a zuhanó európai népességet. Ahogy ezeket az alábbi kép mutatja:

Ennek a helyzetnek főleg családi okaik vannak. A vallás, a korai házassági szokások kedvez a gyermekek nagy számának és engedelmességének. Az iszlám szigorú patriarchális viszonyokat teremt, az asszonyok a gyermeknevelésben élhetik meg magukat. A másik oldalon, mivel Európa emancipálta a hölgyeket, rájuk szabadította férjeik helyett a főnökeiket, akik annyi terhet tettek az asszonyokra, amennyit a profit megkívánt. A gyerekekre és a nevelésükre a munkahelyen kizsákmányolt asszonyok többsége fáradt és kedvetlen. Kérdezem: mit jelenthet mindez az európai népességre? Családonként legfeljebb 0 vagy 1 gyermek.

(*Ami van ma*) A gépesítés tönkretette, több helyen meg is semmisítette az ország bázisait: a parasztot és a proletárt is. A proletárt, mint munkaerőárut, végleg kivonta a forgalomból a nagy ellenség, a gép. Amikor először az USA-ban kutattam a New York State University College in Center for Studies in Creativity at Buffalo-n a rendszerváltáshoz közel, 1987–1988 években, az első 6 hónapban összesen 3 fizikai munkást láttam. Ezért lett az Egyesült Államokban gépi civilizáció, míg a kultúra ott már többnyire csak import. Ám a parasztot most próbálja a magyar kormány újra munkába állítani. E cél nemes, hiszen a paraszt nem

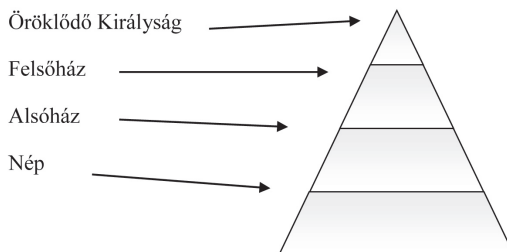
csak a kemény fizikai munkához ért, hanem megteremtette a népművészetet – zenét, táncot, hímzést, népmeséket – és mindenekelőtt a biotermékeket. A földműves családok – nem egykéket, hanem – sok gyereket nemzenek és szülnék, azaz akaratlanul megoldják az ország népességi problémáit. De azt sem szabad elfelejteni, hogy a földműves a legjobb katona is volt. *A parancsnokság a magyar katonát – nem hadseregbe, hanem – honvédségbe hívta be, melynek állománya nagyrészt a földműves volt.* De a visszaállítás módszere beteg. Miért?

A válasz kézenfekvő, ugyanis ahelyett, hogy az illetékesek földet osztanának, vagy bérbé adnák az állami földeket, licitálásra hívják a jövődó vagy már dolgozó parasztokat is. A licitáláson ki nyer? Az, aki a tökeerősebb. Így fönnáll a valóságos lehetősége annak, miszerint egy gazdag külhoni – nem pedig egy szegény magyar – nyer a licitáláson. Illetve, hogy egy megvett magyar licitáló a külföldi pénzen nyer a külhoni számára, miközben a megnyert föld a megvett magyar nevében van. És ha ez megvalósul, akkor oda kerülünk, ahova Raffay Ernő – volt magyar hadügyi államtitkár – kutatásai szerint Trianon előtt voltunk (Raffay 2015). Akkor ugyanis Románia és az antant bankjai pénzelték a román parasztokat, akik rendre megvették az erdélyi magyaroktól ezek parcelláit. Tehát a trianoni békekötés is hivatkozhatott erre a körülményre. Isten mentse meg ezt a kis országot még egy új Trianontól! Sajnos már napjainkban sem kizárhatóak az illegális zsebszerződések. Itt fölmerül a kérdés, vajon milyen társadalmi rendszer óvhatna meg az ilyen szomorú lehetőségektől. Amit az alábbi tartalmak mondanak, a mi magunk számára is csak egy feltevésnek tekintjük.

(Hipotézis) A rendszerváltás első 25 évében kiderült, hogy a kegyetlen neomanchesteri gazdaság és egy fáradt, beteg demokrácia alatt éltünk. Amit kitermelt, az a nagy százalékú, néhol 40%-os munkanélküliség, a puhány, demoralizált polgár, a modern fegyverekkel (atom, gáz, biológiai és vegyi) vívott véres háborúk, sápadt szegénység, undorító nyomor, értékpusztulás, és a népvándorlás délről, hogy a nemzetállamoknak még a hírüket is mélyre ássa egy – valljuk be – ismeretlen 300-as nagytökés csoport. Másoldalt meg: csak az atomfenyegetés és az internet. Mit tehetnek ebben a helyzetben a magas műveltségű értelmiségi középosztály tagjai? A bíráló nem elég. Valamilyen kiutat kellene találni a fentiek megoldására.

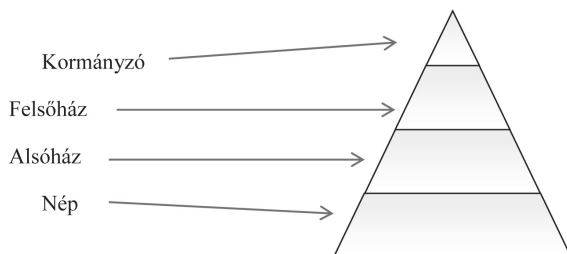
E sorok írója kidolgozott egy – részben új, részben régi – hipotézist, amelyet sokan háborogva utasíthatnak el, bár e hipotézis gyökerei az elmúlt történelem, a 19. század mélységében és még messzebb is gyökereznek. Abban a században – Európában – alkotmányos királyságok léteztek. Még ma is tovább élnek Nagy-Britanniában, Hollandiában, Dániában, Spanyolországban és Belgiumban. A 19. században virágzottak a művészetek, a tudományok és a közgazdaságtan. E század második felét „ezüstkornak” nevezték el. Hogy is nézett ki akkor a társadalom szerkezete vagy struktúrája?

Az alábbi ábra egy lapos piramis. A mi lapos piramisunk az európai ezüstkort mutatja be. Íme, az alkotmányos királyság:

A nép a parlament alsóházába képviselőket választ, akik jelzik az ország, a nemzet aktuális gondjait, problémáit és megoldásait. És a legújabb problémákat is felvetik. Ez a taktikai szint. A felsőházban az arisztokraták gyűlnek össze, és képviselik a tradíciókat, a műveltséget, a múltat és az identitást. Ez a stratégiai szint. A király – alkotmányos keretek között – kiemeli az értékes embereket és lelöki a hitvány és áruzó személyeket.

De az én lehetséges lapos piramisom így néz ki:

Az én ábrám írásbeli jelzései csak látszatra azonosak az előző ábra jelzéseinek jelentéseivel. Ugyanis a rendszerváltás óta a nép fogalma alaposan megváltozott. *A népet újra kell definiálni, miszerint csak az tartozik a néphez, akinek van annyi tájékozottsága, mellyel kompetens választásokat tud adni. Kizárva ezzel a demagógia – amely mindegyik demokráciának a halála volt – rémképét.* A lezüllött csürhe nem tartozik a népbe. A számos munkanélküli és megváltozott képességű embert a választások előtt meg kell vizsgálni és csak sikeres tájékozódás után fölvenni a lehetséges szavazók listájára. Ez garantálja az alsóházi képviselők minőségét. A felsőház nem a nagytőkések és a vagyonosok, sem az akadémikusok találkozója. Helyettük az alkotásaikkal igazoltan jelentős alkotók munkahelye. A nemzet mélyen és tisztességesen gondolkodó embereit foglalja magában. Belőlük kerülhetne ki – az ábráinkon nem szereplő – Koronatanács mintájára a Kormányzótanács.

Magyarországon ma nem lehet király, mert az Árpád-dinasztia hamar kihalt III. Endrével (András) 1301. január 14-én. Utána nagyrészt szármalmas, de csak nagy ritkán tehetséges külhoni uralkodók jöttek. A vége a Habsburgok által félgymarmatosított Magyarország, s az Osztrák–Magyar Monarchia lett. És azóta is tart a harmadik interregnum. Az interregnumokban kormányzók védték katonailag és építették, szépítették az országot: Hunyadi János, Kossuth Lajos és Horthy Miklós. Nem az ő hibájuk volt, hogy az ország sorjában a ravasz török, a gögös német uralma és a kegyetlen szovjeturalom alá került. Jelenleg már a negyedik interregnumba léptünk – szerintem két kiváló politikus kivételével – számos jelentéktelen pártvezér és parlamenti szónok uralja az országot. Miért nem tehetnék meg ezek közül a lehető legjobbat kormányzónak? Ugyanis az elnöki rendszerek nem sikerült kísérletek. Az államelnökök – ugyanúgy, mint a képviselők – nem annyira tenni, hanem elsősorban csak tetszeni szeretnének. Durvák, vagy úgy beszélnek, hogy a közheyeikkel szimpatikusak legyenek. A fent említett magyar kormányzók ezzel szemben – ahogy a történelmi tények mutatják – szuverének, mint a királyok, bátrak, mint a katonák az országra szakadt háborúkban, ámde szerények és dolgosak voltak, mint az egyszerű emberek. Nem ez lenne-e a mi utunk?

(Igazolás) Én azt gondolom, hogy igen, hiszen régebben is a hanyatló vagy zsákutcában rekedt társadalom, kultúra vagy civilizáció mindig a múltban kereste azt a történelmi modellt, amely fellendíti őket. Ilyen volt a reneszánsz és a klasszicizmus, amely

az ókorban keresett ihlető példákat. Vagy a reformáció, melynek ágai, az anglikán és a lutheránus, protestáns, unitárius egyházak stb. az őskereszténységben (egyesekek még az Ótestamentumban is) találták meg önmagukat. Vagy az igazi marxista baloldal az őskommunizmust tette meg ideáljának. De még az egyes alkotó ember is, Sigmund Freud kutatása szerint, először visszaesik (regresszió) élete megoldott állapotaiba, hogy ezt a megoldást mutatis mutandis újra alkalmazza (Freud 1982 [magyar kiadás]). Am egyik esetben sem szó szerint. A priori is érthető, hogy a példákat illeszteni kell a kortárs kihívásokhoz.

Európa nem egy egységes kultúra, amely vagy emelkedett, vagy hanyatlott. Egy metafora szerint Európa maga a főnix, „amely eredetileg egy mitikus tűzmadár, mely az egyiptomi mitológia egyik teremtménye volt. Legendái szerint a főnix 500, 1461 vagy 15 294 évig élt (attól függően, milyen eredetű forrásban olvassuk róla). Legismertebb leírása szerint a főnix gyönyörű vörös-arany tollazatú hím madár, mely élete végén fahéj-ágacskákból fészket épít, meggyújtja, és vele együtt porrá ég. A hamvakból ezután egy új, fiatal főnix születik, amely bebalzsamozza az öreg főnix maradványait egy mirhából készült tojásba, és eltemeti Héliopoliszban, a nap városában.” (Wikipédia, főnix címszó).

De szerencsére a térbeli és időbeli szférában Európa mindig talált magának egy régi vagy korabeli mintát, amely számára előkészítette a következő felemelkedést. Erre ma is nagy szükség van. Ugyanis a sokszor ünnepezt rendszerváltás 25 éve alatt alig-alig született meg látható, építő, illetve hallható, akárcsak néhány igazi alkotás. Am a horror, a krimi és a reklám csak úgy dől ránk a televízióból. Elárasztja – vér helyett – üres vízzel az agyainkat. Igaza lehet W. A. Carto-nak, aki szerint Spengler „A nyugat alkonya” című kétkötetes műve (1918-ban adta ki németül) összemérhető Kopernikusz heliocentrikus elméletével, amely 1543-ban született az asztronómiában. (Carto 1995). És valóban: a művészetnek nagy hatalma van a társadalom fölött. Amilyen példát ad, olyanná teszi az embert. Ha a példa egy pozitív hős az „A” kultúrában – azaz az életre irányuló „lenni!” kultúrában –, akkor a társadalom legnagyobb része maga is létezni és fejlődni akar. De ha a példa negatív a „B” kultúrában, a „nem lenni!”, azaz a „halál” kultúrájában, akkor ott megnő a szorongók, depressziósok, betörők, valamint az öngyilkosok és terroristák száma. Ezt a tételt hamar fölismerte, és alkalmazta a pedagógiában a 19. században K. D. Usinszkij, aki egyebek között 1859-től a Szmolnij leánynevelő intézet felügyelője volt (Ушинский 1945-ös kiadás).

(Magyarország sajátosságai) Magyarország sajátos helyet tölt be Európában. Először is ebben a kultúrában többnyire hiányzott a csürhe, aminek oka a széles, konvencionális paraszti kultúra – népművészet – és a jól szervezett munkás-tömeg, amely a munkásotthonokban Ady és Kassák Lajos műveit tanulmányozta (Kassák 1983). Még az „átkosban” is ügyeltek arra, hogy ne legyen munkanélküli. A csavargót „közveszélyes munkakerülőnek” nevezték és a rendőrség őrizetbe helyezte őket. A földműves családja mindig népes volt. Sok parasztyerek született, és ahogy nőttek, úgy egyre keményebb munkával segítették az elfáradt szüleiket. Csak a 20. század lett az egyik százada, elkerülendő a kisbirtokok utódok közötti szétozottságát. Kivételt képeztek a fehérgalléros, zseniális értelmiségiek, mint például Teller Ede, aki folytatta az embertömeget és a városokat fizikailag elpusztító fegyverek kutatását és fejlesztését, vagy Neumann János, a számítógépet föltaláló kutató, aki lehetővé tette az informatikát, amely számos előnye mellett rengeteg kulturális szennyet szórt szét hovatovább az egész világon, és az emberiség egyik legnagyobb butítójává lett. Legalább egy tuhat – 12-20 – világhírű és sikeres, eredetileg magyar állampolgár volt tagja az európai kultúrát romboló ötödik hadoszlopnak. Közömben Európában a csürhék országai a németeké, franciáké, belgáké és az oroszoké voltak. De a német és az orosz nép sem a saját természetük, hanem a külföldről finanszírozott forra-

dalmaik és polgárháborúik miatt. Brüsszel maga még ma is tele van közel-keleti bevándorlókkal. Ha Németország még sokáig Angela Merkel felfogása szerint politikál, akkor Germánia hamarosan iszlám ország lesz.

(Irányok) Léteztek – és még ma is léteznek – olyan korszakok, amikor az előre igazi jelentése az, hogy vissza kell menni és újratermelni a múlt sikeres megoldásait. Abba célszerű hagyni a megveszett és elszabadult technikai fejlődést, amely fölöslegessé teszi az emberi munkaerőt. Nem a gépet, hanem az embert kell finanszírozni, tervezni, szülni, oktatni, s ha felnőtt, munkába állítani. Bár a pedagógiában is módszer a munka. Vissza kell hozni a sokgyerekes családokat, melyekben az arra rátermett vagy -nevelt asszony jól megfizetett fő hivatása a gyermeknevelés. Az arra termett vagy nevelt férj pedig pénzt keres becsületes hivatással és munkával. Valamint katonaként vigyázza és őrzi az országot. Vissza kell hozni a társadalmi hierarchiát a fentiek szerint, ahol a művelt nép – a parasztság – az alap. Hogy gépek helyett a munkások dolgozzanak. Az alsóházi értelmiség – a választhatók – serényen tanulmányozzák az ország gondjait, de javasoljanak megoldásokat is. A felsőházi intelligencia csak azt engedje át, ami történelmi, korszakos és a jövőbe mutató. A kormányzótanács szűrje meg és terjessze a kormányzó elé a legjobb megoldásokat és – ha szükséges – javasoljon új kormányzót. És ami elengedhetetlen a rendez: az alsó középosztálytól felfelé a társadalom hierarchiájában az emberek akár fegyvert is tarthassanak!

Ami pedig a túlnépesedést illeti, ez a probléma aligha létezik. Hiába zúgnak a vészhangok. Túlnépesedés csak a városokban van, főként a mega-poliszokban, ahol az ember-tömegek hatalmas felhőkarcolókban zsúfoltan élnek, mintha raktárakban hordókként sűrűsödnek. Szívem szerint ezeket a városokat virágzó és zöld, tág és széles parcellákra szaggatnám – minden parcella közepén néhány épülettel – hogy csökkenjen a bűz és a zaj. *Mivel a probléma igazán nem a népességekben, hanem a népesség elosztásában van.* Viszont ezt is meg lehet oldani a népesség az üres helyekre való finanszírozott áttelepítésével, szinte minden kontinensen, például Szibériában, a Szaharában, a Dél jeges pólusára, Tibetbe stb., de úgy, ahogy azt a maga idejében a mártír Sztolipin elrendelte, amikor Szibériába utaztatott vonatokon önkéntes földműveseket a családjaikkal és a szükséges munkaeszközökkel, és minden egyes földműves annyi földet foglalt el, amennyit megtudott dolgozni.

Következő témánk a haladás, amelyet a múltban nem mértek. De mégis csodálatos és gyönyörű munkák születtek Leonardótól, József Attilától, Arkhimédészától, El Grecótól, Arany Jánostól, Adam Smithől, Jack Londontól és rengeteg alkotó mérnöktől, operatőről, festőtől, építészől stb. Ma viszont már mérik a fejlődést, mégpedig GDP-vel. „A GDP az egy területen, adott idő alatt előállított végső felhasználásra szánt javak (termékek és szolgáltatások) összességének értéke. Ha az időtartam nincs megszabva, akkor alapértelmezésként egy évet kell számítani. Például »a magyarországi GDP« az egy év során Magyarországon előállított végső felhasználásra szánt javak összértéke. A GDP különbözik a bruttó nemzeti terméktől (*gross national product*, GNP), mert nem tartalmazza az országok közötti jövedelem-átutalásokat, azt nézi, hogy hol keletkezett a jövedelem, nem pedig azt, hogy kik kapják meg. A GDP földrajzi körülhatároláson alapuló fogalom, a GNP pedig politikain. Míg a *nominális GDP* a GDP pénzben kifejezett értéke, a *reál GDP* az infláció hatását próbálja kiküszöbölni azzal, hogy a GDP-t alkotó javak mennyiségét és valamilyen bázisidőszaki árat veszi figyelembe. Az elsőt »money GDP«-nek is szokták nevezni, az utóbbit »állandó árú« vagy »inflációval korrigált« GDP-nek vagy GDP-nek »a bázisév árain« (ahol a bázisév az az év, amelynek a fogyasztói árindexével számolunk).” (Wikipédia, bruttó hazai termék címszó). De mérték az életszínvonallal,

életminőséggel (az alapszükségletek kielégítettségével), a fejenkénti vastermeléssel vagy egyéb partikuláris mutatókkal, mint az épített lakások számával és az inflációval stb.

De egy mutatóval – az ember minőségével – nem mértek. Talán azért, mert nem tudták számszerűsítetté tenni. Holott ez a mutató nagyon jól mérhető a nominális és a rangsor-skálával. Ugyanis ezekkel a mutatókkal nagyon is jól meg tudjuk ragadni az ember becsületességét, szakmai tudását, alkotóképességét és így tovább, kiindulva a műveikből, illetve az alkotásaikból és emberi kapcsolataikból. De azt is meg tudjuk mondani, ki a becsületesebb, kinek a szakmai tudása bővebb és termékenyebb, és azt is meg tudjuk mondani, hogy ki az alkotóképesebb vagy híresebb. Ám vannak esetek, amikor mérni sem kell ezeket a paramétereket, mert annyira látható és érezhető az ember minősége, alkotásain, viselkedésén és tehetségét megtapasztalva. És mindenekelőtt a humanizmusát (nem liberális értelemben) érzékelve.

Tudniillik ezzel a filozófiával már régóta visszaélnék, amikor alkotói és a szerzői, továbbá az írói nem mondják meg nekünk, hogy mik is az ember természetes korlátai, morális és jogi kötelezettségei, amiért is úgy tesznek, mintha minden szabad volna. Pedig jól tudják ezek a filozófusok, hogy bizony már majdnem minden meghatározott és tervezhető. Az emberek – azonban – elhiszik ezt az általános liberalizmust és csak akkor ocsúdnak fel, amikor kitör az általános anarchia vagy entrópia, amely elsodorja a hiszékenyeket. Akik így soha nem tudják meg, hogy ezek az állapotok nem spontánul jelennek meg, hanem kigondolták és tervezik őket a pénz világában élő titkos szervezetek és azoknak a kollektív uralkodói. A késő bánat – hiábavaló erőlködés, vagy megsemmisülés!

(Magamról röviden) Ami az e sorok íróját illeti, én fundamentalista vagyok, és amennyire bár tisztelem Einstein speciális, fizikai elméletét, annyira nem fogadom el a mester általános relativitáselméletét a hatásaiban (Einstein 1967 [magyar kiadás]). Jóllehet Einstein általános relativitáselmélete is megmaradt fizikusi teljesítménynek. Ezért, hogy csakis laikus formában terjedhetett el. Így én nem becülöm a relativitást, főleg abban a formában, amely a laikusok körében elterjedt. Ilyeneket hallani tőlük: „minden viszonylagos, lehet, hogy ami művészet reggel, az este már nem művészet, ami pénteken erkölcs nekem, az szombaton számomra erkölcstelen, vagy mindenkinek megvan a maga igazsága, Petinek és Pistának stb. Ha így gondolkozunk, egy idő után minden mindegyggyé válik mindenkinek. Nem! Én hiszek az egyetlen becsületben, a tisztaságban, a tehetségben, a hazában, az egészségben és minden más – szigorúan meghatározott – értékben, amely élteti az országokat, a királyságokat, a kultúrákat és a civilizációkat stb. Ahol viszont az értékek először eltorzulnak, majd megriktnak, ott végül elsorvadnak és eltűnnek. A történelemben megfigyelhető – sőt megtanulandó –, hogy az emberiség azon része, amely tartósan és szilárdan ismerte és gyakorolta a pozitív értékeket, hosszan és jól élt. Ahol azonban a másik rész kerekedett felül, amely egyedei mindent viszonylagossá tettek és csak magukkal törődtek, azok rövid életűek voltak és már régen elsüllyedtek. Ezen az alapon meg is jósolható, hogy melyik kultúra fog virágozni és melyik eltűnni záros határidőn belül.

(A liberalizmus közelebről) A liberalizmus csodálatos tétel volt abban az időben, amikor a társadalom horizontálisan – szakma szerint – és vertikálisan – a hatalom szerint – szigorúan tagolódott. Még a ruházat is tükrözte azt, hogy valaki milyen céghez vagy hatalomhoz tartozik. A tájékozódás, a felismerés és a modor szempontjából ezek a szigorú keretek még helyesek is voltak, de egy idő után nyomasztóan hatottak. A liberális eszmék felszabadítóak voltak. Először csak, mint „jelzős” szabadságok működtek. Például szabadság az adó alól, szabadság a fegyver viselésére stb., de ahogy a szabadságok szaporodtak, lét-

rejtött a szabadság „mindentől”. A kötelességekről pedig megfélekedtek, ami azért meglepő, mert minden nagybirodalom vagy nagyhatalom először a kötelezettségeket fektette le. Azaz a fundamentumot, az alapokat fogalmazta meg.

Mi is a liberalizmus gyengesége? Ha elfogadjuk azt a nézetet, miszerint a liberalizmus nem csak egy állapot, hanem – éppen a liberálisok is ezt tartják – egy terjeszkedési és fejlődési folyamat, akkor mi észrevehetjük azt, hogy ez a folyamat a rendszerek vagy struktúrák szétverése. Nagy vonásokban először a társadalmat emberekre osztották, s mint első klasszikusaik mondták: nem a csoport van az ember fölött, hanem az egyes ember fontosabb a csoportnál. Aztán a fejlődés továbbment és az embert állapotaira redukálták, majd az állapotokat hangulatokra bontották, a hangulatokat pedig az emberi testre, amivel eljutunk – például – a rákhoz, onnan pedig a halálhoz. *Mi ez, ha nem liberális fundamentalitás? Hiszen vaskövetkezetes.*

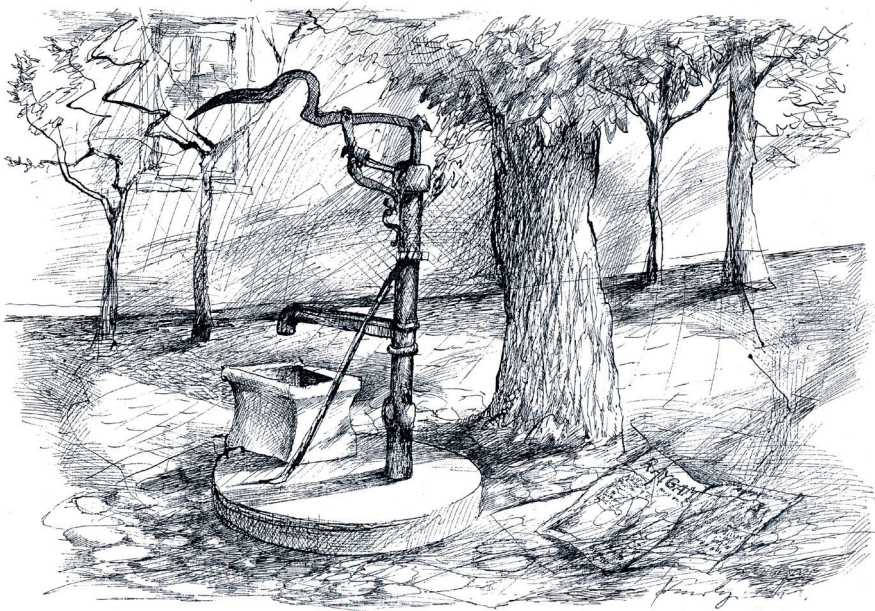
Nevezzük ezt negatív fundamentalitásnak! Hogy miért? Mert léteztek – mint fönt már céloztunk rá – pozitív fundamentalítások is, amelyek a tiszta becsületet, a szerény tisztességet, a jelentős mennyiségi és minőségű tudást, a boldog és felvilágosult közösséget, valódi – és nem zsoldos – katonákból álló (magyar) honvédséget stb., azaz nem halált, hanem életet és haladást, fejlődést jelentenek. És így is élnek. Egyébként vannak jó szándékú liberálisok is, akik – a szabadság nevében – befogadják a fundamentalistákat, mint egy jól működő, kisebbségben élő közösséget (Uribe 2015). De ezt a fundamentalisták elutasítják, mert ez az elmélet és gyakorlat nem engedi tönkretenni, lebontani a struktúrákat. Egy igazi fundamentalista tervez, épít és – nem innovációkat szül sorra, hanem – alkot egy, a mainál jobb világot.

(Miért éli túl a liberalizmus a fönt említett gyengeségeit?) A liberalizmusnak van egy megdöbbentő ereje, amely nagy hatást tesz az emberekre. Ugyanis így vagy úgy, tagadja a célokat és az értékeket, melyek nagy munkákat kívánnak. Ha viszont ezt egy liberálisnak mondanám, nyilván fölháborodna és a szabadsággal, a korlátozások hiányával érvelne. Ez – így elmondva – igaz. Mint a történelem mutatja, jelentős liberálisok léteztek, írtak és nagy eredményeket értek el mind a tudományokban, mind a politika színterein. Azonban ezek a géniuszok a múltban dolgoztak. A mai liberálisok viszont nem a fentiek követői, legföljebb csak szavaikban ismétlik elődeiket. Vegyük példának a mai pedagógiát, ahol a diák természetesen szabad, viszont a nap 7-8 órájában bent az iskolában tanul rövid szünetekkel, amitől testileg és szellemileg nagyon elfárad és elmegy a kedve is az iskolától. És ez nem véletlen. A mai oktatás szándékosan ilyen: megutáltatja a tanulást, rontja a diák egészségét, kreativitását, frusztrálja a tanulót, ha pedig teheti, megbuktatja őket. A mai pedagógia – nem a pedagógusok miatt – fáradtsággal dolgozik. Számára a fáradtság az az érték, amellyel korlátoz és elveszi tőlük a szabadságukat. A mai fiatal csak eljuttatja, hogy könnyed és vidám, amivel viszont megint csak csökkenti az energiáját. Egy ilyen ember felnőtten is szomorú, fáradt és kedvetlen. Egyáltalán nem szabad és kötetlen.

A másik példát a nagypolitikából vesszük. Terrorizmus régóta volt a világban, de az új terrorizmus jóval szervezettebb és jóval finanszírozottabb. Mire jó ez? Nos, az állandó és tartós félelemre. Az emberek félnek színházba, operába, sportcsarnokokba, áruházba, repülőtérré és kirándulni menni. Mert ezeken a helyeken robbanhatnak. Az állam szervezetei ezt fokozhatják is, akár statáriumot is kihirdethetnek. Az ilyen társadalom nem a szabadság társadalma. Ez a társadalom a félelem és a rettegés világa. *Tehát röviden: a világosan kimondott értékek helyett a fáradtság és a rettegés az eszköz, ami nem összetartja, hanem összezsúfolja a szorongó embereket.*

HIVATKOZÁSOK

- Carto, W. A. (1948) *Introduction to the book „Imperium. The Philosophy of History and Politics” by Ulick Varange (Francis Parker Yockey)*. The Noontide Press Torrance, California p. 27.
- Einstein, A. (magyar kiadás 1967) *A speciális és az általános relativitás elmélete*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Freud, S. (magyar kiadás 1982) *Esszék*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Kassák Lajos (1983) *Egy ember élete I–II*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Raffay Ernő (2015) Előadása az MKT Kultúra-gazdasági Szakosztályában 2015. 12. 4-én.
- Uribe, F. M. (2015) The Paradox of Liberalism. *Philosophy Now*. Issue 110 october/november 2015. pp. 16–18.
- Ушинский, К. Д. (1945) *Избранные педагогические сочинения*. УЧПЕДГИЗ, Москва.

Az „új terrorista” lélektana és a védekezés módszertana

(*Anarchisták? Terroristák? „Régiék?” „Újak?”*) Erőszak, anarchisták, terroristák – ez ma a választék, úgy látszik. Legalábbis Európában (vagy az egész világon?). Már az „új terrorista” sem a régi. A „régik” még a „mienk” volt. Voltak a múlt században terroristák Franciaországban (OAS), Spanyolországban (ETA), Németországban (RAF) vagy éppen Olaszországban (BR). Sőt, az egész még régebben, sokkal korábban, talán a francia forradalom idején keletkezett és húzódott végig az egész 19. századon (a terreur kifejezés is francia eredetű).¹ Azonban ezek mind-mind valamiképpen „hazai” gyökerűek voltak. Tudták, hogy az életükkel játszanak, de nem áldozták fel magukat, még saját, „szentnek hitt” érdeküknek sem (sok közülük a börtönbüntetés letöltése után hétköznapi polgárként él tovább). A „régik” általában valamilyen – egyértelműen politikai – szándékkal támadták az államot és azok képviselőit (királyokat, mint például I. Umbertót vagy királynőket, például Erzsébetet, stb.). Ezeket neveztük anarchistáknak, akik elutasították a hatalmi gépezet rájuk erőltetett erőszakát, mert hitték az egyéni kezdeményezés kiteljesedésében.² Nevezhettük őket az 1970-es, ’80-as években terroristáknak is, hiszen politikai ellenfeleikkel szemben merényleteket, gyilkosságokat követtek el az adott országban (például Aldo Moro meggyilkolása 1978-ban).

Az „új terrorista” szándéka ma már nemcsak politikai, hanem morális és elsősorban morális. Azokat az európai értékeket támadják, melyeken egész európai civilizációnk felépül. Míg a „régik” terroristáknak sohasem sikerült az európai államok békéjét, biztonságát és szubjektív biztonság-érzetét alapvetően megkérdőjelezni, addig az „újoknak” ez már kezd sikerülni. Tudják, hogy a halálba mennek, de hitük megkérdőjelezhetetlen, mert fundamentalista. Egyetértek Földi László biztonságpolitikai szakértővel (helyesebben szólva egykori elhárító tiszttel), hogy jelenleg Európa ellen háború folyik, amit az Európai Unió vezetői nem is észlelnek. Itt most én nemcsak a bevándorlásról beszélek, ami önmagában is instabil helyzetet teremt a régióban, hanem elsősorban a napjainkban megjelenő terrortól. Ez pedig az 1945 utáni európai békét fenyegeti, és előre vetíti egy „másik Európa” eljövételét. Európára ma nem csupán a tanácstalanság, a bizonytalanság a jellemző, hanem – ahogyan az egész világra is – a tökéletes instabilitás.³ Szerintem a bizonytalanság még kezelhető lehetne, eldőlhet így vagy úgy – az instabilitás, 2015 januárjától, végleges állapota Európának.

(*Európa és az „új” terrorista*) Az „új” terrorista általában muszlim gyökerű. Ezzel a tényre kapcsolatban a manapság oly divatos „politikailag korrekt” beszédől tudatosan elterve szeretném idézni két olasz származású, amerikai tudós véleményét. Alberto Alesina (a Harvard Egyetem gazdaságtan professzora) és Francesco Giavazzi (az MIT gazdaságtan professzora) új, nehéz és kényes kérdést vet fel: a bevándorlással összefüggő *faji problematikát*.⁴ Már 2006-ban azt írták, hogy az európai közvélemény még nem észleli, milyen kihívást is jelent majd számukra a más etnikumú, más faji hovatartozású bevándorlók okozta problematika. „Az, ami 2005-ben Párizsban és Amszterdamban történt, arról tanúskodik, hogy a faji probléma Európában is mélyen meggyökeresedett” és ez olyan „kényes faji kérdés”, melynek kezelését – írták tíz évvel korábban – ma azonnal el kell

kezdeni. „Ha az európaiak azt hiszik, hogy az ő társadalmuk könnyedén tudják kezelni a más faji eredetű és más kultúrákból érkező külföldi bevándorlók növekvő tömegeit, akkor tündérmeséket szönek”. Ráadásul – tehetjük hozzá – mindez részükről összefügg egy új morállal, egy teljesen új kultúrával és *szemléletmóddal*. A muszlim gyökerű bevándorlással kapcsolatban az a véleményük, hogy „mindegyik ország maga dönti el, hogy kit enged be, szem előtt tartva a bevándorlás lehetséges árát is: a faji gyökerű társadalmi problémák megjelenését”.⁵ Úgy látszik, ezt a gondolatmenetet nem sokan értették meg az európai vezetők közül, és talán ma sem értik.

(*Veszélyforrás-e az iszlám?*) Tudjuk, hogy vita van arról, hogy az iszlám veszélyforrást jelent-e Európa számára. Franco Cardini olasz *emeritus professor*, iszlám-szakértő szerint téves felfogás, ha az iszlámot *általában* veszélyesnek tartanánk. Ezzel egyet is értek, mert érveket hoz fel tétéle alátámasztására. Elvlasztja az iszlámot az „iszlámizmustól”, attól a politikai ideológiától, ami „Allahot” csak kifogásként használja saját hatalmi politikai céljai alátámasztására. Az IÁ vezetőjét egyenesen „brigantinak” nevezi.⁶ A mostani állapotot nem nevezi a „civilizációk háborújának”, hanem a „civilizációért való háborúnak” európaiak és muzulmánok részéről. A kalifátus államát „isten, sőt iszlám törvény nélküli barbárságnak” nevezi, amit ha sikerül is egyszer legyőznünk – a „terrorista fanatizmus gyűlöletét” –, az még nem lesz elég, mert a „cseppfolyós világ” egyensúlytalanságában (Zygmunt Bauman kifejezése) és instabil állapotában az emberiség olyan igazságtalan helyzetbe kormányozta magát, melynek megoldása sokkal több időt vesz majd igénybe, mint amire ma gondolnánk. Egyes muszlimoknak, muszlim szervezeteknek Európával szembeni gyűlöletéről, dühéről beszél új könyvében Slavoj Žižek is.⁷ Az európai morál és kultúra lerombolásának vágyát és akaratát éppen ez a gyűlölet motiválja, amely elfogadhatatlannak tartja az európai általános életvitelt.

(*Kézikönyv a terrortámadásról és az „új” terrorista lélektanáról*) S közben megjelent az „új terrorista” új arca és lélektana, melyet – az esetleges végleges megoldásig (van ilyen? lesz ilyen?) – érdemes és szükséges megismerni, hogy miként védekezhessünk ellene. S erre születnek ma már – ki hitte volna ezt akár tíz évvel is korábban – az „új terroristák” lélektanáról és az ellenük való védekezésről írt *kézikönyvek*. Ezek közül az egyik a dzsihadista terrorista lélektanát és a dzsihadista taktikát hosszan elemző könyv, amely tanácsokat ad a probléma, azaz saját mai terrorfenyegetettség közötti helyzetünk megértésére a hétköznapi ember számára.⁸ Ebben a szerző – az amerikai Védelmi Minisztérium egyik olasz alkalmazottja, Gianpiero Spinelli – tanácsokat ad arra vonatkozóan, hogy kritikus helyzetekben, azaz terrortámadás idején *hogyan lehet egyáltalán túlélni*. Aki ezekre a helyzetekre nem tud előre felkészülni, annak túlélési esélyei csekélyek. „Tudni azt, hogy szükséghelyzetben mit kell csinálni az, ami megkülönbözteti az életet a haláltól” – írja. A veszélyt ma nem lehet alábecsülni, tudni kell, hogy most is, ebben a pillanatban valaki dönt arról, hogy „élni fogunk vagy meghalunk”. Ezt anélkül mondja, hogy felesleges félelmeket akarna gerjeszteni, de ismerni kell az „új terrorista” lélektanát és azt, hogy támadás esetén hogyan maradhatunk életben. „Ha rossz megoldást választunk, életünknek vége.” A terrorista merénylet – írja – aszimmetrikus: van, aki tudja, mi fog hamarosan történni (ez a terrorista) és van, aki nem (ezek vagyunk mi). Ráadásul mindez *váratlanul* és *gyorsan* következik be, melyben bennünket a helyzetfelismerés és a túlélési ösztön vezérel és menthet meg. A terrorista – ritka kivételtől eltekintve – nem pszichiátriai eset, hanem olyan hívő személy, akit terroristává radikalizálnak, azaz tudatosan cselekszik és *átlagon felüli értelmi képességekkel rendelkezik*. Célja a normális életvitel megzavarása, a társadalmi rend lerombolása egy általa igaznak hitt ügy érdekében.

(*Homegrown terrorist*) De kik is az „új terroristák”? 1980 és 2000 között, az Al-Qaida az általa ellenőrzött területeken szisztematikusan képezett ki és radikalizált át személyeket terroristákká. Mára ez a helyzet megváltozott. Ma ezek nagy része Európában él, „iskoláinkba jár, Coca-Colát iszik”, de marginalizált (gyakran elnyomott, megalázott, kizárólagos) helyzetbe kerül, és elmegy harcolni a radikális iszlám mellett, mint *Foreign Fighters*. Majd a migránsok közé vegyülve – írja Spinelli – Európába való visszatérésük után itt válnak igazi „új terroristákká”. Rendkívül nehéz a sok, úgynevezett „homegrown terrorist” (ittthon nevelkedett és felnőtt egyén) radikalizálódásának folyamatát, akár a titkosszolgálatoknak is, megfigyelni. Ezek stratégiája nehezen kifigyelhető, bár tudjuk, hogy itt vannak, és bármikor lecsaphatnak.

(*A radikalizálódás folyamata*) Hogyan ismerhető fel, ha egy iszlamista személy elkezd radikalizálódni? – teszi fel a kérdést a szerző: elkezd megváltoztatni életstílusát, személyiségét és külalakját, amit csak az vesz észre, aki figyelmesen követi ezeket a változásait. Az első jelek: az elszigetelődés másoktól, a szokásos barátok és helyek elhagyása; az alkohol és a nem muzulmán ünnepek, szórakozási formák elutasítása; a születésnapok ünneplésének elutasítása (mivel az iszlám-hitre való teljes áttérés az újjászületés időpontja); a nyugati szokások és ruházat megvetése; mindenféle zene elutasítása; a vándorló imámok szövegeinek hallgatása, játékok és művészeti formák (melyek embereket ábrázolnak) elutasítása. A fizikai átalakulások még inkább látványosak. A férfiaknál: szakállnövesztés; szerény és semleges színű ruhák viselete; selyemingek vagy aranytárgyak viselésének elutasítása, az esetleges korábbi tetoválások eltávolítása. A nőknél: a burka használata vagy a teljes testtakarás; a magas sarok, a nadrág és a smink használatának visszautasítása; hajvágás; a test teljes eltakarása a köldöktől a térdig. Az új szokások közül említésre méltó még az, hogy csak jobb kézzel esznek, a forró ételt nem lehet fűjni, a tisztátlan ételek visszautasítása; a kozmetikumok és szappanok elutasítása, melyek alkoholos tartalmúak, vagy állati eredetűek. A Korán előírásainak következetesebb betartása, például kézmosás a Korán érintése előtt, pénzkölcsönök felvételének tilalma. A más neműekkel való fizikai kapcsolat megszüntetése, a nőekkel szembeni diszkriminatív magatartási formák elfogadása, a házastársi megcsalás és homoszexualitás szigorú bírálata és elutasítása, a poligámia elismerése. A Korán szúráiban ezek mind megtalálhatóak, melyeket – szerintük – szó szerint kell érteni. A radikalizálódás egyik biztos jele továbbá egy adott csoporthoz vagy közösséghez való kötődés, a vallási vezetőhöz való csatlakozás, és a másokkal szembeni tolerancia és dialógus bármely formájának az egyértelmű kizárása. Mindennek a célja a dzsihadizmushoz való eljutás, az iszlám hit terjesztése és mindennek eltiprása, ami ezt megakadályozhatná.

Mindezeket a változásokat a radikalizálódó személy *gyakran elrejt*, vagy szimulálja egészen addig, hogy megtagadja mások előtt saját hitét, amit elfogad az iszlám, hogy a hívő elkerülje a mások általi üldöztetést. Az a terrorista, aki már eltökélte magát egy véres, általa „szentnek” tartott akcióra, *mindent megtesz, hogy ne fedjék fel szándékait*. Ezért nem meglepő – írja Spinelli – hogy az *öngyilkos terroristák életvitеле nyugati stílusú*, az alkoholt is beleértve.

(*Az iszlamista terrorista lélektana*) Mi van az „új”, az iszlamista terrorista fejében? Nem lehet hinni neki, hogy valami nagyon védett objektumot akar célba venni – írja Spinelli. Igazi célpontjai azok a közösségi helyek, melyeket nem védenek, vagy *nem is lehet őket védeni*. Ennek az indoka az, hogy oda kevés embert vagy anyagot kell használni, ráadásul a biztonsági szervek ezeket nehezen is vehetik számba, viszont médiavisszhangjuk annál

nagyobb. Ezek a célpontok (bárok, éttermek, nyilvános helyek stb.) taktikailag egyszerűen támadhatóak, nehezen védhetőek, pszichológiailag viszont nagyobb felkészültséget igényel részükről.

Akcióikra mindig alaposan felkészülnek, beszerzik az információkat a helyről, amit meg akarnak támadni. A megfigyelő úgy tesz, mintha ahhoz a helyhez tartozna, de figyel, mikor vannak a legtöbben, melyek a menekülési útvonalak, milyen kamerák vannak benne vagy előtte, a rendvédelmi erők mennyi idő múlva érkehetnek a helyszínre. A terrorista ebben a megfigyelői státuszában *teljesen észrevétlen* marad, teljesen hétköznapi, normális embernek mutatkoznak, sohasem telefonálnak a helyszínről, semmi feltűnő ruházat, semmiféle agresszív viselkedés, semmi, ami felhívhatná rájuk mások figyelmét. Mi viszont megszokott helyeinket jól ismerjük, nem figyelünk fel arra, mi is történik körülöttünk: tudjuk, ki lakik az emeleten, ki parkol a házunk előtt stb. Ezt a módszert alkalmazzuk más helyen is, ahol nem vagyunk ismerősek. Elvesztettük Európában azt a szokásunkat, hogy alaposabban körülnézzünk ott, ahol vagyunk, elvesztettük biztonságérzetünk kultúráját. Ezt az a békés állapot hozta létre az európai emberekben, melyben már több mint fél évszázada él és dolgozik. A mai viszonyok között azonban *fontos megfigyelnünk, mi is történik körülöttünk.*

(De mit tegyünk mi, kiszemelt áldozatok?) De mit csináljunk gyanús viselkedés esetén? – teszi fel a kérdést Spinelli. A szokatlanra, a megszokottól való eltérésre figyeljünk fel! A még legfelkészültebb terrorista sem tudja igazán leplezni felfokozott emocionális állapotát, s ennek meg lehetne figyelni – ha környezete igazán felfigyelne rá – a jeleit: a félelmet, hogy idő előtt leleplezik, azt, hogy kerüli a beszéd- és egyéb kontaktust másokkal. S ha ilyet észlelnénk – jó esetben – azonnal értesíteni kellene a rendőrséget. Ha mégis bekövetkezne a merénylet – hiszen az állam sehol sem tudja teljesen garantálni polgárainak biztonságát –, akkor „emlékeznünk kell arra, hogy addig nem vagyunk áldozatok, amíg nem haltunk meg”. Tehát szükséghelyzetben az ember legnagyobb ellenfele nem a terrorista maga, hanem a pánik. Ha túszejtés következik be, át kell venni annak a mentális állapotnak képességét, hogy meg vagyunk fosztva bármilyen mozgástól. Ne csináljunk hirtelen mozdulatot vagy zajt, ne nézzünk kihívóan elrablóink tekintetébe, ne tegyünk semmilyen agresszív cselekedetet vagy hőstettet, soha ne mondja senki magáról, hogy ateista! Ha a különleges egységek lépnek fel a túszejtőkkel szemben, arra törekedjen mindenki, hogy túléljen, ezért figyeljen meg minden apró részletet, ha szabadulásra kerülne sor! Az akció során feküdjön mindenki a földre, takarja el fejét, arcát, ne keljen fel, nem fusson sehová! Maradjon távol ablaktól, ajtótól, amit berobbanhatnak! Ha megsebesülnének, ne mozogjanak, hanem próbálják ellátni sebeiket, s végül semmi esetre sem próbáljanak a különleges egységek segítségére lenni, mert ezzel életveszélybe sorolják magukat! Ha azonosítani akarják a túszoikat, ne vegyék rossz néven, ha durván viselkednek magukkal, ez részét képezi az azonosítási eljárásnak!

(Mi a teendő terrortámadás esetén?) Ha mindez autóbuszon, metrón vagy vonaton történik, akkor a veszély foka növekszik. Itt is alapelv, hogy maradjunk mindig nyugodtan a helyünkön és ne mozogjunk. A kiszabadítási akciót ilyenkor erős hang és fényjelenség vagy könnygáz bevetése kíséri. A fejet mindenki hajtja le, ne reagáljanak a füstre vagy a tűzre, ne tegyenek hirtelen mozdulatot, még akkor sem, ha a túszoikon (azaz rajtunk) kell taposva előrehaladniuk a műveleti személyeknek, ugyanis a túszoik életéért küzdenek! A személyek azonosításánál engedelmeskedni kell, mert lehet, hogy a túszoik közé vegyül egy terrorista! Szó szerint kövessék azt, amire a különleges egységek képviselői utasít-

ják a túszoikat! Repülőgép-eltérítés esetén hasonló a helyzet: ne kezdjenek el beszélni a terroristákhoz, ne kezdjék védeni a legénység személyzetét, ne higgyenek annak, amit a terroristák céljaikról mondanak, és ne kezdjenek jeleket adni a többi utasnak. Tegyenek meg mindent, hogy a repülőgép-eltérítők ne használhassák fel az utasokat emberi pajzsként! Csúszzanak le a földre, lehetőleg védett helyre, és mindig maradjanak nyugton! Ez az életben maradás egyetlen feltétele.

(*Fegyveres terrortámadás esetén*) Más eset, ha az *Active Shooter* (AS), a lőfegyveres terrorista támad tömegre, vagy személyek egy csoportjára. Az AS általában zárt helyet keres magának, ahol a tűzereje 2 és 7 méteren belül nagyon hatékony, bár nem pontosan céloz, hanem összevissza lő, hogy minél nagyobb kárt tegyen az emberekben. Azokat választja ki, akik állnak, majd akik ülnek, s végül azokat, akik a földön fekszenek. Ez esetben meneküljenek, mihelyt lehet, rejtőzzenek el, ha menekülni nem lehet, küzdjenek bármilyen kezükbe akadó eszközzel, mint utolsó esély és telefonáljanak az illetékeseknek, amikor már lehet! Zárt helyeken előbb mindig figyeljék meg a menekülési útvonalakat! Menekülés vagy elrejtőzés esetén kapcsolják ki telefonjaikat, és torlaszolják el rejtékhelyük bejáratát, ne próbálják magukkal vinni a súlyosan sebesülteket! Az akció általában 10-15 percig tart.

Késes támadás esetén tudni kell, hogy hét méteren belül egy késsel felfegyverzett ember már halálos fenyegetést jelent, még akár fegyverrel rendelkező emberrel szemben is. Ezért, ha támadás ér valakit, kevés a túlélési esélye. Fontos tehát a kikerülése vagy megelőzése: oldalt kell fordulni, valamit rántsunk magunk elé, ne álljunk és várjunk, hanem mozogjunk, cipőnk rúgásával próbáljuk távol tartani tőlünk az agresszort; ha pedig ez nem sikerül, próbáljunk ütést mérni a kést tartó kézre.

A robbanószerezrel elkövetett terrorista merénylet szedi általában a legtöbb áldozatot és okozza a legnagyobb kárt a hétköznapi emberek által lakott környezetben. Maga a robbanóeszköz is sokféle lehet a robbanó övtől, a távirányítású bombától egészen a valamilyen állatra (kutyára vagy lóra) szerelt és az autóban elhelyezett robbanóanyagig. A védekezés módszere és legelső alapelve ez esetben is a *körültekintő figyelem*, hogy ugyanis mi történik körülöttünk. Ha gyanús tárgyat, csomagot látunk magunk körül, ne érintsük meg, ha közel kerültünk hozzá, kapcsoljuk ki telefonunkat és távolodjunk el legalább 100 méterre a helyszíntől. Soha ne vegyünk fel őrizetlen tárgyakat. Ha a robbanáshoz túl közel kerülünk, a túlélésnek kicsi az esélye, de ha mégis: 5-10 percig maradjunk a földön fekve, mert a robbanást gépfegyvertámadás vagy egy másik robbanás követheti. Ha zárt helyen tartózkodunk, nézzük meg, hogy megsérültünk-e, ha igen, ne mozduljunk. A robbanás hangjára meneküljünk asztal vagy valamilyen bútor alá, hogy védjük testünket az aláhulló törmelékektől. *Soha ne pánikoljunk* – írja Spinelli. Ha nagy a tömeg, ez még nagyobb veszélyt hordoz magában. A rohanó tömeg között sohase álljunk meg, de a legjobb, ha félreállunk, beállunk egy sarokba, és minden csomagtól szabaduljunk meg. Ha ezután még tűztámadás is van a szabadban, az autók kerekei mögé bújjunk, ne az ajtók mögé. Amikor pedig a robbantásos merénylet a szabadban történik, a legfontosabb alapelv, hogy ne kövessük a menekülő tömeget.

Míndezekek közül a legfélelmetesebb a nukleáris, kémiai vagy biológiai terrortámadás. A szarin gázzal vagy antrax-szal elkövetett merényletek rendkívül nehezen előzhetőek meg. Ha ez mégis bekövetkezne, takarjuk el valamilyen szövettel a légzőszerveinket és távolodjunk el az adott helytől. A rádióaktív támadás esetén a megmaradás esélyei csekélyek és attól függenek, hogy milyen típusú is a támadás. A titkos szervezetek is igen nehéz helyzetben vannak ennek a veszélynek a felderítésénél, éppen azért, mert tudják, hogy a terrorista kézikönyvekben erre is kiképzik az „új” terroristákat.

(*A terrortámadások várható időpontjai és helyszínei*) Általában mikor várhatók „új” terrorista támadások? Az eddig bekövetkezett eseményekből egyértelműen következik, hogy *pénteken* (mint például a 2015. november 13-i párizsi merényletsor). Péntek ugyanis a muzulmánok számára az ima napja, amikor bűneik megbocsáttatnak, akárcsak a ramadán 26. és 27. napja között, amikor is a „hitetlenek” ellen büntetlenül (sőt dicsőségesen) fel lehet lépni. Ugyanilyen szimbolikus nap a ramadán 17. napja, amikor a badr-i győztes csatára emlékezve lehet büntetni az ellenfeleket. Jó tanács tehát, hogy utazásainkat úgy tervezzük meg, hogy ezeket az időpontokat vegyük figyelembe – ajánlja a terrorista támadásról írott könyv szerzője.

S valóban, ebben az új helyzetben, amely a világban (és különösen Európában) 2015-től kezdve megjelent, a legfontosabb lehetne az egyéni és közösségi biztonsági kultúra kialakítása.⁹ Azért is szükség lenne a legnagyobb figyelemre és körültekintésre az esetleges terrortámadás felderítésére és elkerülésére, mert most, 2016-ban, az „ellenség” nem kint van, távol tőlünk, hanem saját európai határainkon belül. Ismerik jól szokásainkat, tudják, hogy alig védjük magunkat, és ezt kihasználhatják. Az emberek biztonságát és szubjektív biztonságérzetét ezért is szükséges lenne növelni.

Ez ma a feladat és nem is csekély.

JEGYZETEK

1 Erről ír Ludassy Mária: <i>Moralisták és terroristák</i>, Budapest, 1987. Kozmosz Könyvek. 2 Végzet: az anarchizmus nem terrorizmus. Lásd: <i>Anarchizmus</i> (szerk.: Bozóki András – Sükösd Miklós), Budapest, 1991, Századvég Kiadó. 3 A mai instabil világról, migráció kihívásairól, a határok eltűnéséről lásd: Szabó Tibor: <i>Az instabilitás kora</i>, Szeged, 2014, Belvedere – Meridionale kiadó. 4 Alberto Alesina – Francesco Giavazzi: <i>Európa jövője. Reform vagy hanyatlás</i>, Budapest, 2008, Gondolat Kiadó. (A mű eredeti kiadása: <i>The Future of Europe. Reform or Decline</i>, 2006, Massachusetts Institute of Technology.)	5 Alberto Alesina – Francesco Giavazzi: <i>Európa jövője. Reform vagy hanyatlás</i>, id. kiad. 59. old. 6 Franco Cardini: <i>„L’Islam è una minaccia”. Falso</i>. Bari, 2016, Laterza, XIV. old. 7 Slavoj Žižek: <i>La nouvelle lutte des classes. Les vraies causes des réfugiés et du terrorisme</i>, Paris, 2015, Fayard. 8 Gianpiero Spinelli: <i>Che cosa fare in caso di attacco terroristico? Dalla prevenzione alle emergenze</i>, Milano, 2016, Mursia Editore. A következőkben ezt szemlézzük. 9 Lásd erről: Jonathan Barker: <i>A terrorizmus</i>, Budapest, 2003, HVG Könyvek.

Lengyel költők és írók az 1956-os magyar forradalomról, előzményeiről és következményeiről

„Az agyagból kiszedték, / most márványban a koponya, / párnákon tente-tentét / csilingel sok medália. / Az agyagból kiszedték. // Felolvasták sorjában: / a) ez biz derék legény volt / b) a zenekar most játszhat / c) be kár érte, hogy meghött. / Felolvasták sorjában. // S te nép, csodáld e tettet, / e nagyszerű eredményt: / ki egyszer született meg / - kétszer eltemették. / S te nép, csodáld e tettet. // És semmisen hiányzott: / harsonák harsogása, / rendőr, ki felvigyázott, / s harangok zúgatója. / És semmisen hiányzott. // Tekintetük elérvedt / a földről fel az égre, / hogy jön-e márványgalamb, / visz-e bombát csőrében. / Tekintetük elérvedt. // Közöttük, meg a nép közt / nem volt erdő, csak pár fa, / csak ami elrejtőzött / suttogó fák lombjába. / Közöttük meg a nép közt. // És felvonóhidak itt, / s egy szakadék amottan, / tankok gyalulták alját, / visszazeng százszorosán. / És felvonóhidak itt. // Még ereje teljében / oszlik a nép reménnyel, / nem tud még rettegésről / mely mézsfehérré dérlel. // Még ereje teljében.” // (*Temetés*. Fordította Gömöri György. Magyarul először: *Az ismeretlen fa. Modern lengyel versek antológiája*. Válogatta G. Gy. Washington, 1978.)

Így hangzik Wisława Szymborska (1923–2012) keserűen ironikus verse (*Pogrzeb*), amelyet az 1949-ben koholt vádak alapján kivégzett kommunista miniszter, **Rajk László** 1956. október 6-i újratemetésének hírére írt, és a költőnő 1957-es kötetében (*Wolanie do Yeti*) jelent meg. Szymborska 1950 és 1966 között a Lengyel Egyesült Munkáspárt, a LEMP tagja volt, 1975-ben csatlakozott az értelmiségi ellenzékhez. 1996-ban – Henryk Sienkiewicz (1905), Władysław Stanisław Reymont (1924) és Czesław Miłosz (1980) után negyedik lengyelként – kapott irodalmi Nobel-díjat. Aleksander Wat (1900–1967) már Rajk kivégzése után írt egy verset (*Na śmierć X...Y...Z... – A.W.: Wiersze*, 1957; majd kissé más címmel: *Imagerie d’Épinal*. Na śmierć Rajka, Slansky’ego i tysięcy innych – A.W.: *Ciemne świecیدło*. Párizs, 1968.) Címe magyarul ez lenne: *Imagerie d’Épinal*, Rajk, Slánsky és más ezrek halálára. A címben szereplő település északkelet-franciaországi város. Rudolf Slánskyt (1901–1952), a Csehszlovák Kommunista Párt főtitkárát ugyancsak koncepciós per után küldték a halálba. Wat fiatalon baloldali nézeteket vallott, a világháború alatt megismerte a szovjet börtönöket. Otthon 1949 és 1956 között hallgatnia kellett, 1963-ban emigrált, dolgozott a Szabad Európa Rádiónál. Miłosz (1911–2004) az ógörög Szophoklész drámájának címszereplőjét, az örök isteni törvényeknek élete árán is érvényt szerző *Antigonét*, e korán jött forradalmárt idézi fel költői dialógusában (*Antygoną*. „Kultura”, Párizs, 1956/12.), amelynek címe alatt ez olvasható: „A magyar munkások, diákok és katonák emlékének ajánlom ezt az 1949-ben írt töredéket”. Magyarul először Washingtonban jelent meg (*Az ismeretlen fa*). A lengyel költő és prózaíró a háború után Nyugat-Európában volt diplomata, 1951-ben emigrált, az USA-ban lett egyetemi tanár, és csak a rendszerváltozás után költözött vissza hazájába.

Wiktor Woroszyński (1927–1996) 1956-os magyarországi naplójának (*Dziennik węgierski*, 1956) részletei – igaz, cenzúrázva – még megjelenhettek egy lengyel irodalmi lapban. („Nowa Kultura”, 1956/48, 49, 50.) A teljes szöveg először nyugaton (talán még 56-ban a párizsi „France-Observateur” hasábjain, később az „Aneks” c. folyóiratban, Uppsala-London, 1977/13, 14), majd illegálisan Varsóban 1979-ben, és folytatásaival együtt (*Dziennik węgierski 1956...1981*), két évvel később látott napvilágot. Legális

kiadását először 1989-ben egy folyóiratban lehetett elolvasni. („Więź”, 1989/11–12.) Nyelvünkön *Magyarországi napló 1956* címen első alkalommal 1984-ben (ford. Kerényi Grácia) „földalatti” kiadónál, aztán „hivatalosan” folytatásaival kiegészítve (ford. D. Molnár István) tíz esztendővel ezután jelent meg. (A folytatásokat már korábban közölte az „Életünk” c. folyóirat, 1992/11.) Az említett első naplórészletben 1956. október 30-i dátummal az író felidézi, hogy először a Rajk-per idején járt hazánkban, és, hogy akkor egy magyarral beszélgetett: „Magas, középkorú férfi hajol hozzám...: -- jó régóta párttag vagyok. Rajk Lászlót Spanyolországból és a táborból ismerem. Az, ami most történik, gaztett és hazugság. -- Miért mondd ezt nekem? Nem ismerlek, nem hihetek neked. – Eppen ezért mondom ezt neked, mert nem ismersz. Csak ilyen emberrel válthatok ma szót Budapesten.” (13. l.) November 2-i keltezéssel szóba hozza: Rajknak azt ígérték, ha bűnösnek vallja magát, nem akasztják fel, de becsapták.

Wojciech Żukrowski (1916–2000), aligha véletlen, hogy éppen 1966-ban kiadott, *Kamienne tablice*, azaz *Kőtáblák* c. magyar tárgyú regényében egy szereplő megemlíti a hírt: Rajk nem volt áruló, hanem „igazi magyar és kommunista”, és rehabilitálni fogják. Később a magyar főhős is szót ejt erről felettesének, aki fél a következményektől, majd az előbbi a Budapestről érkezett futárt kérdezi: mi lesz Rajk és sorstársai ügyével (1. rész, V. fejezet). Ezután egy francia újságírótól tudja meg, hogy Rajkné követelte férje becsületének visszaadását. (2. rész, VII. fejezet). A később szóba hozandó Ryszard Bugajski (1943–) 1983 körül írt *Przyznaje się do winy* (1984), vagyis *Beismerem a bűnt* címmel regényt, amelynek cselekményszálait a Rajk-per köré szőtte. Mint rendező gondolkodhatott a munkásifjúból lett ÁVH-s tiszt és a sok ember vesztét okozó amerikai kém, Noel Field történelmi keresztútjának megfilmesítéséről. A vád szerint ő szervezte be Rajkot az USA kémvizsgálózatába, és a magyar Titóval szövetkezett a demokrácia megdöntésére. Az író említi a Rajk-per több vádlottját, de azt is, hogy 1951 és 1954 között Kádár János börtönben ült. (140–141. l.) Aligha kell bizonygatni, hogy Rajk és társai újratemetése volt a magyar forradalom nyitánya.

Az 1960-as évek közepe táján Debrecen testvérvárosában, Lublinban az állami tudományegyetemen Jerzy Świąch irodalomkutató tanársegéd, későbbi professzor, megmutatta nekem Adam Ważyk (1905–1982) és Zbigniew Herbert (1924–1998) *Qui tacet clamant* („Nowa Kultura”, 1956/48.), vagyis *Akik hallgatnak – kiáltanak*, valamint akkor még a cenzúra miatt cím nélküli, később *Węzrom* (Z. H.: *Hermes, pies i gwiazda*, 1957), azaz *A magyaroknak* c. versét, amelyeket forradalmunk élménye hívott létre. 1966-ban újabb költemények kerültek be a *Gloria victis*, azaz *Dicsőség a legyőzötteknek* c. müncheni válogatásba, és megvettem Żukrowski *Kőtáblák* c. regényét, amelynek cselekménye 1956-ban játszódik. Három év múlva ismertetést írtam róla, de akkor természetesen nem használhattam a „forradalom” szót („Alföld”, 1969/2.) Elkezdtem gyűjteni *A magyarság a modern lengyel irodalomban* (1979) c. kandidátusi értekezésem anyagát. Benne – nagyon óvatosan – elemeztem az 56-os magyarországi események által inspirált két említett verset és a *Kőtáblák* c. művet. Szóba hoztam még néhány alkotást, hivatkozva a forradalmunk idején emigrált költő és irodalomtörténész, Gömöri György 1966-ban Oxfordban megjelent könyvére (*Polish and Hungarian Poetry 1945 to 1956*) és Tadeusz Breza (1905–1970) nyelvünkön *A bronzkapu* (1961, 1977) címen kiadott vatikáni tárgyú regényére, amelyben arról írt, hogy Mindszenty József bíboros 56-ban játszott szerepét olasz és nyugat-európai körökben nem tartották szerencsésnek. (Néhány költemény megismerését Csapláros István varsói professzornak köszönhetem.) Megkaptam Gömöri 1978-ban az USA-ban megjelent magyar nyelvű antológiáját, benne több, forradalmunkhoz kapcsolódó verssel. 1980-ban – még szintén óvatosan – egy tanulmányban (*Magyar*

témák a felszabadulás utáni lengyel irodalomban. *Magyar–lengyel kulturális kapcsolatok. Polsko-węgierskie stosunki kulturalne, 1948–1978*, szerkesztette Kiss Gy. Csaba és Henryk Pabiniak, (1980) tárgyalta Wązyk és Herbert említett költeményét és Żukrowski regényét. 1986-ban Gömöri elküldte *Lengyel költők a magyar októberéről (Polscy poeci o węgierskim październiku)* c. kétnyelvű londoni válogatását, amelyben 19, forradalmunk, valamint előzményei és következményei élményéből született vers olvasható. (Tíz esztendővel későbbi második kiadásába bekerült még néhány ilyen költemény.) Ugyancsak a magyarországi 56-os események 30. évfordulóján Varsóban illegálisan napvilágot látott a *My i Wy. Mi és Ti* c. kis kétnyelvű antológia, amely 9 lengyel verset tartalmaz.

1988 és 1991 közötti varsói munkám idején tovább gyűjtöttem a hasonló témájú irodalmi alkotásokat. Itthoni folyóirat közölte Andrzej Sieroszewski *Lengyel költők az 1956-os magyar felkelésről* c. tanulmányát, majd *A magyar Október a lengyel prózában* c. írásomat. („Életünk”, 1992/3–4. és 11.) 1995-ben adták ki *A magyarság a modern lengyel irodalomban, 1919–1989* c. könyvet, benne ilyen fejezettel: *Együttérző érdeklődés a magyar 56 iránt*. (Ezt ugyanakkor egy folyóirat is közreadta: „Dimenziók”, 1995/2–3. A kötet angol nyelvű változata: *The Hungarians in Modern Polish Literature, 1919–1989*, 2003.)

Forradalmunk 40. évfordulóján a lengyelországi 56-os események városában, Poznańban válogatásomban és bevezetőmmel megjelent lengyelül a *Lengyel tollal a magyar Októberről* c. antológia (*Polskim piórem o węgierskim Październiku*). Benne Bogusław Bakula utószava és magyar nyelvű rezümé olvasható. A válogatás már 41 verset, 2 regény és egy írói napló részleteit is tartalmazza. 1997-ben itthon közreadtam még egy, lengyel alkotóknak forradalmunkról szóló nem szépirodalmi megnyilatkozásait tárgyaló tanulmányt: *Lengyel írók megnyilatkozásai a magyar 56-ról. (Lengyel nyár – magyar ősz, szerk. Kiss Gy. Csaba és Konrad Sutarski, 1997.)*

Az 50. évfordulón Budapesten látott napvilágot az általam válogatott, bevezetett és részben fordított, szintén *Lengyel tollal a magyar Októberről* c. kötet. Belőle 50 vers, valamint két regény és egy írói napló részletei ismerhetők meg. Szerzői között vannak kiváló alkotók, átlagos és amatőr költők, diákok. Legalább egy verset (az 1958-ban született ismeretlen Marek Danielkiewicz 1996-ban keletkezett költeményét) nem sikerült megszereznem, és vannak olyan lírai művek, amelyeket az 1956-os lengyel és magyar események egyaránt illethettek. (A szépirodalmi szövegek többségét ebből az antológiából idézem.)

Poznańban, a ma több mint félmillió lakosú nyugat-lengyelországi városban 1956. június 27-én gazdasági okokból általános sztrájkot hirdettek. Másnap tömegtüntetés kezdődött, politikai jogokat is követelve, amelyet a karhatalom fegyverrel fojtott el. Több mint 70 ember halt meg, pár százan megsebesültek, sokakat letartóztattak. Az állampárt vezetői júliusban az imperialistákban és az osztályellenségben keresték az események okait, de már a „hibák és torzulások” felülvizsgálását, a „szocialista törvényesség” helyreállítását ígérték. Október 19-én az aggódó Nyikita Hruscsov szovjet pártvezér Varsóba utazott, és szovjet csapatok indultak a főváros felé. A háború után vezető kommunista politikus, Władysław Gomułka, aki az 50-es évek első felében néhány esztendeig börtönben ült, most ismét bekerült pártja irányítói közé, és társaival együtt rávette Hruscsovot a távozásra és hadseregének visszafordítására. Ő lett a LEMP főtitkára, és az október 24-én Varsó központjában összegyűlt félmillió tömeg benne látta a szocializmus megreformálásának, a szovjet rendszer nyomása alóli felszabadulásnak az esélyét. A tüntetők ott és a magyar nagykövetség előtt kifejezték együttérzésüket a mi felkelőinkkel, amelyben a november 4-i szovjet megszállásig az új lengyel pártvezér is osztozott. Lengyelország egy ideig demokratizálódott, munkástanácsok működtek, feloszlatták a termelőszövetkezeteket, szabadon engedték a katolikus prímást és püspökeiket, kialakult a kommunisták iránti bi-

zalom, és a társadalmi igazságosság lehetőségébe vetett hit. Más kérdés, hogy Gomułka 1968-ban szembeszállt a formálódó értelmiségi ellenzékkel, két esztendővel később pedig lövetett a tengerparti munkásokra, ami a bukásához vezetett.

Tudjuk, Magyarországon 1956 júliusától jelentős politikai és gazdasági változások történtek, és hogy október 23-án Budapesten a Petőfi-szobortól induló tüntető tömeg éppen az 1830–31. évi oroszellenes lengyel felkelés tisztjének, az 1848–49-es magyar szabadságharc tábornokának, Bem Józsefnek az emlékművénél ezt is kiáltotta: „Minden magyar együtt halad, kövessük a lengyel utat!” A tüntetésen jelen volt a fővárosunkban tartózkodó Ważyk, akinek már említett verse (magyarul először: *Az ismeretlen fa*), így hangzik: „Veletek voltam aznap, mikor a **Bem-szobornál** [kiemelés tőlem – D. M. I.] / magyar és lengyel zászlók alatt ujjongtatok. / Nem tudom, közületek ki él még és ki holt már, / midőn elnémult minden, csupán a tűz ropog. // A nagy kavarodásban, Déry, te kerestél / aggódva telefonon: bajom nem esett-e? / s hallottam a hangod még a Parlamentnél, / mint utolsó kiáltást az éterbe veszve // Mi, lelkiismerete a történelemnek, / hallgatunk – államérdek ez a néma beszéd. . . / Hol a felkelők hamván keserű füst terjeng, / a végső mítosz összedőlt. De Bem emléke ép.” Déry Tibor megnyilatkozásai miatt börtönbe került, a „végső mítosz” a kommunizmus, Bem pedig a magyar–lengyel közelség szimbóluma. Ważyk, a 30-as évektől az illegális kommunista párt tagja, a háború alatt a Szovjetunióban megalakult lengyel hadseregben, majd hazájában tiszt volt. Belépett a munkáspártba, amelyből a LEMP alakult. A szocialista realizmus teoretikusa lett, de 1954-ben konfliktusba került pártjával, és bírálta addigi nézeteit. 1957-ben lépett ki a LEMP-ből, utána Nyugaton élt, és 1964-től az értelmiségi ellenzékhez kötődött.

Az említett jelképpel több irodalmi alkotásban találkozunk. Marian Piechal (1905–1989): *1956.X.23. (23 X 1956. „Kronika”, 1956/22.)*: „Hogyhogy? Virág az emlékműre, / Bem szobrára, az már büntett – / hogy lekaszálni kell a nemzet / virágját tankágyútűzzel?” (ford. Kovács István). Stefan Zarebski (1928–): *A magyarokhoz (Węgrom, 1956. My i Wy. Mi és Ti)*: „Hogy hallgatunk, meg ne tévesszen: / szánk csak látszólag néma. / Harcból ismerjük egymást, s hiszem, / Futja még Bem apókra!” (ford. /bursa/ azaz Szalay Attila). Henryk Gała (1938–): *Vért Budapestnek (Krwi dla Budapestu. H.G.: Pomarańczowy zeszyt, 1988)*: „Koszorút tettek a szobor alá, / Gránitjára tették. Kizöldült, kivirágzott. // Talapzatát ellepte a nép. / Szívük örömtől lángolt. / Tüntettek, ünnepeltek. // [...] A téglák megalvadt vére / a Független Köztársaság / növekvő emlékműve. // És megállt az emlékmű / Bem mellett”. (ford. K. I.). Hasonlóan írt Stefan Wolski (1914–1992): *1848 éve. (Rok 1848. „Kamena”, 1956/11.)*: „A magyarok ellen is / keletről, nyugatról, / vonult a cár s a császár, / bizony az is és ez is / tengernagy hadakkal. / ... Nem ily szavak csattogtak akkoron tavasszal, / nem ily szavakat mondtak / szlávnak és magyarnak.” (ford. K. I.), valamint Tadeusz Kijonka (1936–): *A magyarokhoz (Węgrom. „Przemiany”, 1956/7.)*: „Szabadság, szerelem, e szavak vének, akár az ember, / közeliek, mint anyánk. / Egykor Petőfi dalolta, / obulusáért életének.” (ford. Cséby Géza).

Egy évtizeddel később Żukrowski *Kötéblák* c. regényében egy francia újságíró beszélget a magyar főhőssel: – Ma nagygyűlés a Bem-szobornál. Kicsoda ő, az ördögbe?! Miért éppen ott? – A felkelés tábornoka, lengyel. – Miféle felkelésé? – A negyvennyolcasé. – Negyvennyolcban jártam Magyarországon, nem hallottam semmiféle felkelésről. – Könyörgök, ezernyolcszáznegyvennyolcban. Több mint száz éve. – Ki ellen harcolt? Az osztrákok és a cár által küldött hadsereg ellen – magyarázta kínlódom, megpróbálta elragadni Nagától a távirószalagokat, amelyeket az a háta mögé rejtett. – Az oroszok ellen! – kiáltotta diadalmasan. – Végre megértettem. Száz év után ti még emlékeztek erre!” (Ford. D. M. I., 119. l., lengyelül: 2. rész, X. fejezet). Ezután a főszereplő filmet néz Budapestről, amelyben a Bem-szobor látható. (2. rész, XI. fejezet.)

Woroszyłski 56-os magyarországi naplójának 1989. október 23. keltezésű, *Egy hét magyarokkal* c. folytatásában ezt olvassuk: „Hát valóban itt állok, a Bem-szobor talapzatán, [...] a köztársaság két elnökjelöltje oldalán? [...] Milyen szerencse, hogy ezen a napon közöttetek lehetek, és éppen erről a helyről kiálthatom: Éljen a szabadság! Éljen Magyarország! Éljen a lengyelek és magyarok testvérisége és közös reményünk [...]. Később, a beszédek után, amikor a Bem-szobrot körülvevő térről elindul a menet, a több menet egyike, amelyek a felkelés történelmi helyszíneiről útközben egyre hosszabbra nyúlva és szélesedve ezen a napon a Parlament elé vonulnak; kiderül, hogy több ismerősöm volt itt [...]. Így haladunk a menetben, a Bem rakparttól a Margit hídon, és már a túlparton a Balassi Bálint utcán egészen a Parlamentet övező Kossuth térig.” (166–167. l., az 1994-es Woroszyłski-kötetben 107–109. l.) *A Dziennik węgierski 1956* 1990-es lengyel kiadásában szerzője megemlíti, hogy társaival a Felkelés útvonalán menve az első állomás a Bem-emlékmű, majd, hogy 23-án meghallgatta Für Lajos köztársasági elnökjelöltnek a Bem-szobornál elmondott beszédét.

Woroszyłski a háború után a munkáspárt, majd a kommunista párt tagja volt. Moszkvában szerzett kandidátusi fokozatot. Hetilapja szerkesztőségének megbízásából vért és gyógyszert szállító repülőgéppel 1956. október 30-án érkezett Budapestre, ahonnan november 11-én már csak Jugoszlávián és Bécsen keresztül térhetett vissza hazájába. 1966-ban lépett ki a pártból, egy évtizeddel később csatlakozott az ellenzékhez. 1981 decemberében, a Szolidaritás tömegszervezet megszűntetését célzó rendkívüli állapot kihirdetésekor internálták. Magyarországi naplójában részletezi a forradalmi eseményeket, megtudjuk, hogy beszélgetett a Nagy Imre-kormány minisztereivel, köztük Lukács Györggyel, találkozott átlagember felkelőkkel. Tárgyilagosan ír ávósokról, rokonszenves szovjet katonáról és Kádárról, annak dicstelen pálfordulásáról. Nyugat-Magyarországon járva cáfolja, hogy Ausztriából horthysta csapatok érkeztek, megtudja, hogy a csehszlovákiai kommunisták felkelésellenes röplapokat terjesztenek. November 4-étől ott van a szovjet hadsereg által ostromolt Budapesten, látja az újjászületett ÁVH funkcionáriusait. November 6-án *A város* (magyarul először: *Város*, ford. G. Gy. *Polscy poeci o węgierskim październiku*, lengyelül először: W.W.: *Wanderjahre*, 1960.) c. friss versét idézi: „Hát még erre is szükségem volt, / hát még ezt is eszembe vésem: / bolyongani a széttört mennybolt / romjain, messzi küldetésben. // Majd alászállni. Nem a pokolba: / a földalatti segélyhelyre. / Rábíznom magam egy orvosra, / ki fáradt vakond is lehetne. // Nézni, milyen lassan folydogál / az üveg-érben az ellenszer, / nézni a sebet és tudni: fáj, / tudni s látni tanú-szemmel // Majd feljönni. S túlélni mindent. / A város hamvain megállva / újra hinni ragasztott mennyben - / s a ragasztott menny angyalában.” (ford. Zsille Gábor). A napló 1976-os folytatásában pontosítja húsz évvel korábbi értesüléseit, közli, hogy akkor találkozott Déry Tiborral is, aki írotársaival együtt hiába szeretett volna Lengyelországban menedéket keresni. Az öt esztendővel későbbi részletben megdöbbenését fejezi ki azért, mert a német „Der Spiegel” új cikksorozatában Nagy Imrét udvari bolondként jeleníti meg. 1986-ban ismét korrigálja 56-os híreit. Végül 1989. október 23-án, forradalmunk első legálisan megünnepeelt évfordulóján saját beszédéből idéz: „... az 1989-es év 1956 folytatása. A vér nem folyt hiába, a szenvedés és fáradtságos munka, az igazság és remény nem volt hiábavaló. Most íme – ti és mi – eltüntetjük a történelem fekete lyukát, oda tartunk, ahová indultunk, azon az úton, amelyen egykor az erőszak megállított minket.” (167. l.) Befejezésül ezt írja: „A Parlamentnél, ahová a tömeg elhőmpölygött [...] Illyés Gyula – volt-e életében ekkora hallgatósága? – magnószalagról a tömegbe szórja az *Egy mondat* a *zsarnokságról* versszakait” (168. l.)

Forradalmunk élénk visszhangot váltott ki Lengyelországban. Varsóban és több más városban magyar zászló lengett, fővárosi egyetemisták díszőrséget álltak a Magyar

Kulturális Intézet bejáratánál, gyertyákat gyújtottak az áldozatokra emlékezve. Október 30-án Olsztynban a magyar felkelőkkel szolidarizáló tüntetés volt, Wrocławban a városházára fekete szalaggal átkötött magyar lobogót tüztek ki. November 1-én megjelent az egyik legjelentősebb I. világháború utáni költő és prózaíró, Jarosław Iwaszkiewicz (1894–1980) verse, a *Mécsesek a járdán* (Świeczki na trotuarze. „Życie Warszawy”, magyarul először: *Polscy poeci o węgierskim październiku*, majd *Gyertyák a járdán* címmel, ford. Sz. A. *My i Wy. Mi és Ti*): „Ó, Lukács György, öreg filozófus, / Bölcs íróársam, mi történt veled? / Hogy szétszaladtak mind a hallgatóid! / Az üres termet szomorúan nézed. / Hát bizony nem ilyen szimpóziumokról / Ábrándoztunk, amikor utoljára / Sartre, Thomas Mann, meg a *Vörös pajzsok* / került szőnyegre és halk szavaidra / Én is tanítványként figyeltem. / Üresek a termek, / Nem szólsz, csak hallgatod: lőnek, újra lőnek, / Városod felett az ég szörnyen morajlik - / Egyszerre jelent ez halált, s dicsőséget. / Bizony, filozófus, olyan napok jöttek, / Amikor nem lehet könyvek közé bújni. / Az ajtón hirtelen léghullám dörömböl, / Az ablaküvegen mintha ujj dobolna, / S megdörren az éj. / Szólni kell, de / Öreg hangod meg-megtörök, hát nékem / Kell kiáltanom: magyar testvéreim! / Hullnak azok, a hívást meg se hallván. / Elhallgat a vénülő lengyel költő, / Szemét hunyja, szorosán lezárja, / Hogy gyöngeségből egy könnyet se ejtsen, / S a megcsúfolt holtakra emlékezzen. / De valahol a járdán majd letérdel, / s egy szerény mécsesét gyújt. / Hadd égjen, / Hadd lobogjon diákjaid, meggyilkolt diákjaid / Lelkéért.” (Ford. G. Gy.) A *Vörös pajzsok* Iwaszkiewicz regénye.

Szintén november 1-én Szczezinben egyetemisták díszörséget álltak a magyarok tiszteletére, és kitűzték nemzeti zászlónkat. Ugyanezt tették a toruni és a krakkói egyetemen, sőt falvakban is. 5-én Krakkóban némán tüntettek a szovjet beavatkozás ellen. A kiváló 1918 utáni költő, Julian Przyboś (1901–1970) a II. világháború után a munkáspárt, majd a kommunista párt tagja, közben 1951-es leváltásáig svájci nagykövet volt. 56 november 7-én keletkezett verse, (*Październik 1956*) cenzúrázva jelent meg („Przełąd Kulturalny”, 1956/45., magyarul először: *1956 Október*, ford. Sz. A. / *My i Wy. Mi és Ti.*, majd *1956 októbere* címmel): „**Vért adunk** [kiemelés tőlem – D. M. I.] a sebesült magyaroknak, / átömlesztjük egyik népből a másikba, / a vörös szín zászlóról zászlóra folyik, // a vér hatalmát ömlesztjük át. / A zászló ugyanaz, a szín ugyanaz, / mint amely 17 őszén is / lángolt, és csillagot gyújtott / ama éji rohamban a Téli Palota ellen, / hogy egy ugyanolyan vörös fácska / a népek zászlójával növekedjék / faóriássá az Október-században. // ... Az októberek Októberében, minket nem a fegyver a kézben egyesít, / de a lüktető szív, a könnyen túlcsoorduló, / kintalan vesződség nélkül: / beléjük gyilkos szurony, belénk orvosnak tüje döf. // ... Budapest utcáin / a lobogóból csak rongycsfat maradt, / mint vörös őszi falevél, / mely annak fennakadt szemére hull, / ki utolsóként esett el a harcban / a feltámadó Októberért ... Átöntöttük a vért / az erekből – a nyílt sebbe. / A fájdalom enyhe – ám nagy lesz a harag ma. / Kössétek el az ereket. De már megállt a szív. / Vessétek tüzre a zászlót.” (Ford. Zs. G.)

Október 26-ától kezdve sok ezer lengyel, még pártbizottság is adott vért. Vittek Budapestre gyógyszert, élelmet és pénzt. Két tucatnyi újságíró, többségük együttérzéssel, tudósított forradalmunkról. A sajtó, sőt a pártvezetés is helytelenítette Nagy Imre és társai Romániába történő deportálását. Még decemberben is lengettek magyar zászlót a tüntetők. A év végéig egyetlen lengyel újságíró említett ellenforradalmat. Az írók november 8-án elfogadott és december 2-án közzétett nyilatkozatát az év végéig legalább kétszázán írták alá. (Közöttük volt a már említett Iwaszkiewicz, Przyboś, Wat, Woroszyński, Ważyk, Herbert, Piechal, Szymborska, Żukrowski és Kijonka, a nyelvünkre többször fordított Jerzy Andrzejewski, Maria Dąbrowska, Tadeusz Konwicki, Artur Międzyrzecki, Julian

Strykowski, Marian Brandys, Aleksander Ścibor-Rylski, Tadeusz Różewicz, Władysław Broniewski, Stanisław Dygat, Józef Hen, Jerzy Stefan Stawiński, Jan Józef Szczepański, rajtuk kívül Jan Dobraczyński, Roman Bratny és a háborút Magyarországon átvészelő Adam Bahdaj.)

A nyilatkozat így hangzott: „A magyar nemzet tragédiája miatti megrendülésünkben – nem tudván hallgatni a magyar írók felhívása után – mint a szabadság súlyát és árát ismerő ország írói, polgárai, ki akarjuk fejezni legmélyebb fájdalomukat a vérontás miatt, amelyhez a kompromittálódott vezetési módszerek és az idegen csapatok intervenciója vezetett.” („Nowa Kultura”, 1956/49.)

A költők leginkább a véradásra, egyesek más küldemények hírére is reagáltak. Przyboś idézett versén és Woroszyłski 56-os naplójának indításán vért és orvosságot szállító repülőgépeinek említésén kívül ez ihlette meg a következőket: Mieczysław Jastrun (1903–1982): *Vöröskereszt (Czerwony krzyż. „Życie Warszawy”, 1956. XII. 2–3.)*, Jerzy Hordyński (1919–1998): *Magyar rapszódia (Rapsodia węgierska. „Życie Literackie”, 1956/49.)* Tadeusz Sokół (1920–1991) II. világháborús menekült: *Levél Gizinek, 1956 novembere (List do Gizi. „Panorama”, 1956/48.)*, Tadeusz Kubiak (1924–1979): *Vért Budapestnek* (magyarul először: *My i Wy. Mi és Ti. – Wysylajac krew do Budapesztu. „Nowa Kultura”, 1956/45.)*, Jerzy Miller (1924–2007): *Befejezetlen (Niedokończona. J. M.: Sól i chleb, 1957.)* Tadeusz Śliwiak (1928–1994): *Dal a vérről* (magyarul először: *Polscy poeci o węgierskim październiku - Słowo o krwi. „Życie Literackie”, 1956/45.)*, Stefan Zarebski: *A magyarokhoz* (magyarul először: *My i Wy – Węgrom, 1956.)*, Ryszard Liskowacki (1932–2006): *Magyarország (Węgry. „Ziemia i Morze”, 1956/26.)*, Gała: *Vért Budapestnek és Eső, mindkettő 1956–1958. (Krwi dla Budapesztu és Deszcz – mindkettő: H. G.: Pomarańczowy zeszyt, 1988.)* Grażyna Maria Sendal (1940–) 16 éves diáklányként írott, *Magyarország, 1956 októbere (Węgry – először: Polskim piórem o węgierskim Październiku.)* c. versében ezt olvassuk: „Lombja vesztett lengyelek / Orgonaágot / Küldök Magyarországra. // Barátaim, a gyógyszer közé tegyétek. / Lengyel gabona, arany / -- Köszén közé.” (Ford. Cs. G.) Żukrowski regényében lengyel újságíró beszélget a magyar főhőssel: „– [...] Meglátod, minden elrendeződik. Nem vagytok egyedül – csillapította Trojanowski. – Varsóban a munkások vért adnak a ti sebesülteiteknek. Ha valaki itt lenne, hát én is – nyújtotta ki öklöbbszorított balkezét. Istvánnak hideg futott végig az arcán, állkapcsa összezárult. Ez a lengyel nem beszél testvériségről, hanem vérért ajánlja. Az számít.” (131. l., ford. D. M. I.)

A lengyel alkotók tudták, hogy segítségük kevés. Herbert, nemzete egyik legkiválóbb II. világháború utáni költője, így írt: „Állunk a határon / kinyújtjuk kezünk / s a légből nagy kötelet / fonunk testvérek nektek // az elfülő sikolyból / a megfeszült öklökből / harang születik ám nyelve / nem kongat riadót // a sebzett kövek kérnek / a kipusztult víz kérlel / állunk a határon / állunk a határon // állunk az értelem / megszabta határon / és a tűzvést szemléljük / és a halált csodáljuk” (ford. Zs. G.)

Forradalmunk ihlette Marian Jachimowicz (1906–1999) *A magyarokhoz* c. költeményét is. (*Węgrom, 1956. M. J.: Wiersze wybrane, 1972, magyarul először: „Magyar Napló, 1990/43., ford. D. M. I.)* Ő kamaszkorában több évig Budapesten élt. Sokół a II. világháború idején szovjet börtönökben ült, majd Magyarországra menekült, itt érettségizett. Hazájában a munkáspárt, a kommunista párt tagja volt, hogy azután megírja említett 56-os versét.

Budapest kerületei, utcái és épületei 25 lengyel alkotásban kerülnek szóba, tucatnyi műben szerepel más városok neve, köztük Debrecené. Helena Platta (1919–1979) lublini költőnő képzelte testvérenek írt *Húgomnak Debrecenbe (Do siostry z Debreczyna.*

„Kamena”, 1956/12., magyarul először: „Hajdú-Bihari Napló”, 1996. október 22.) címen verset: „Jolánka, / november alkonyában / hová tartasz? / Széztűzött neonlámpa mélyíti, / mint sebet, a kint. / Üvegben gázolsz, vérezve. / Rakétacsapásokkal szabdalt ég, / - rozsdálló hold. / A kövezeten - tank alatt levél - / Vége...” (ford. D. M. I.)

1956 végétől hivatalosan már Lengyelországban is csak magyar ellenforradalomról lehetett nyilatkozni. Konrad Doberschütz (1921–2000) poznańi újságíró és költő *Testvérem (Bracie)* c. alkotását felvette kéziratok kötetébe (*Zakazane piosenki*), amelynek darabjai Londonban jelentek meg nyomtatásban (1959), hazájában pedig csak 1996-os antológiánkban. A bíróság ezért három év börtönre ítélte, és egy évet ült, tudtam meg Brendel János Poznańban élő művészettörténésztől. Viszont létrejöttek lengyel–magyar baráti társaságok, az első, tudomásom szerint 1956-ban Bem tábornok szülővárosában, Tarnówban, majd két esztendő múlva a lengyelországi forradalmi események városában. Számuk később legalább egy tucatnyira nőtt, és mindez alighanem szerepet játszott a testvérvárosi kapcsolatok kialakulásában is. A magyar külügyminisztérium 1957-ben az ellenforradalmat dokumentáló kiállítást küldött Varsóba. Az illetékes lengyel hatóságok egy éves huzavona után elzárkóztak a bemutatásától. Jerzy Hofman poznańi grafikus *Magyarország, 1956 (Węgrzy 1956)* c. szénrajzából postai levelezőlap készült. A magyar tragédia zeneszerzőket is inspirált: 1958 elején került sor Artur Malawski *Hungaria* és Witold Lutosławski *Gyászzene* c. szimfóniájának ősbemutatójára.

Tadeusz Chudy (1931–1997) 1956-ban keletkezett *Nagyalföld (Wielka równina)* c. verse csak 1967-es kötetében (*Dziewczyna polna*) látott napvilágot. Jan Sandorski (1940–) poznańi jogászprofesszor *Dunapentele* c. művét – Brendel Jánoshoz intézett levele szerint – magyarországi újsághír nyomán, tizenhat évesen vetette papírra. (Lengyelül először: *Polskim piórem o węgierskim Październiku*.) A lublini Jan Zych (1931–1995), az állampárt tagja *Határ (Granica)* c. verse 1961-es kötetében (*Wędrująca granica*) jelent meg. (1978-ban Mexikóba emigrált.) Witold Gombrowicz (1904–1969) az emigrációban élő híres regény- és drámaíró *Naplójának (Dziennik, 1953-1956)*, illegálisan 1982, legálisan 1997, magyarul: Pozsony, 2006) a magyar forradalmat eltipró szovjet tankokról szóló mondatai évtizedekig megakadályozták lengyelországi kiadását.

A lengyel alkotók forradalmunk iránti érdeklődése csak néhány évre szűnt meg. Żukrowski egykor katolikus ifjúsági szervezethez tartozott, a világháborúban a német- és szovjetellenes lengyel hadsereg katonájaként harcolt, majd a Néphadsereg tisztje lett. Tudósítóként dolgozott ázsiai országokban, majd az 50-es évek második felében kulturális ügyekkel foglalkozó nagykövetségi tanácsos lett Indiában. *Kőtáblák* című regényét díjazta a LEMP (amelybe nem lépett be), és a 90-es évek közepéig 14 alkalommal jelent meg. Az író részben az erotikus jeleneteknek köszönhető népszerűsége azt követően csappant meg, hogy – a vérontás megelőzése érdekében – helyeselte a kommunista hatalom által 1981 decemberében bevezetett rendkívüli állapotot. A több mint 850 oldalas mű lengyel–magyar diplomáciai huzavona tárgya lett, a művelődéspolitikai irányítói hibaként könyvelték el, ezért lefordítását nem javasolták. 1984-ben lengyel film készült belőle, de ennek főhőse lengyel, és a poznańi 56-os eseményeket ábrázolja.

Żukrowski ezt írta alkotása elejére: „Az itt szereplő személyeknek semmi közük sincs azokhoz, akikkel kétéves indiai tartózkodásom alatt találkoztam. Még kevésbé azokhoz a magyar diplomatákhoz, akikkel ott megismerkedtem.” Természetesen más a helyzet. A magyar tulajdon- és keresztnévek, földrajzi és utcanévek, valamint szavak írásában elkövetett hibái (Koloman – Kálmán helyett, Ferenz Lajos, Kereny, Meze Imre, Siklay Sándor, Fekete Bela, Sabo Bela, Koloszwaz, góra św. Ghelerta –

Gellért-hegy, Sztalin-kerut, Andraszi ut, Heszek Tere, „Sabat Nep”, „Sabat Europa”, szilasowscy – nyilasok, leczo) arról árulkodnak, hogy nem nyomtatott forrásokból, hanem szóban, magyaroktól tájékozódott.

A regény főhőse, Terey István nagykövetségi kulturális tanácsos, költő. A munkás-káderből lett kommunista nagykövet, Bajcsy Kálmán múltja és jelene sötét, a politikai széljárást figyeli. Ferenc Lajos nagykövetségi titkár is kommunista, de alkalmazkodik a változásokhoz. Terey, aki a háborúban a Szovjetunióban volt katoná, gyűlölte a németeket, félt az oroszoktól, elítéli a sztálinista-rákosista és a Gerő Ernő-féle hatalomgyakorlást. Hozzá hasonlóan gondolkodik Judit, a titkárnő és Kerényi, a távirász. A műben szerepelnek indiai arisztokraták, értelmiségiek, átlagemberek és szegények, különböző államok diplomatai és tudósítói, köztük a már említett francia Nagar, és a lengyel Trojanowski, valamint Margit Ward ausztrál szemorvosnő, aki gyógyítani érkezett Indiába. A regény értékelésekor figyelembe kell venni a cenzúra beavatkozását és a kényszerű öncenzúrát is.

A rövidebb első részben csak forradalmunk előzményeiről érkeznek hírek. A másodikban Terey tudósítóktól, idegen rádióadásokból és angol nyelvű újságokból értesül az október–novemberi magyarországi eseményekről. Felesége és két fia Budapesten van, mert a külügyminisztérium és valószínűleg a nagykövet nem intézkedett Újdelhibe költözésük ügyében. A tanácsos értük is aggódik, de közel kerül a félig angol, félig hindu Grace-hez, akit férjhez adnak egy dúsgazdag maharadzsa-hoz. Esküvője napján a nő felajánlkozik Tereynek, aki ekkor megismerkedik az ausztrál doktornővel, és ahhoz hamarosan szenvedélyes szerelme köti. Ez és a tanácsos jó nyugati kapcsolatai kiváltják a nagykövet és a követségi titkár ellenszenvét. Terey mélyen átéli nemzete tragédiáját. „Gerőnek és Rákosinak mennie kell. Megtisztítják az apparátust, megbüntetik a visszaélések elkövetőit. Talán még minden jóra fordul? Budapest utcáin lövöldözés.” (120. l.) – gondolja. Később a titkárral beszélget: „– És te érted, ami nálunk történik? – fortyant fel Ferenc. – Mert én nem vállalkoznék... Megváród, ki győz? – Várom a hivatalos közleményt a minisztériumból. [...] – Magyarok vagyunk – rágta meg a szót István. – És ott a függetlenségünkért folyik a harc. – A szocializmusért – javította ki sokatmondóan a titkár. – Számomra ez ugyanaz, de hinni kell ebben a szocializmusban, nem jelszavakat gyártani a naiv, be nem avatott emberek számára, magunknak pedig nem beleegyezni a kiszolgáltatottságba, a lakáji szolgáltatékészségbe.” (126. l.) A nagykövet ezt mondja: „Elvtársak – fogott hozzá, nagy levegőt szívott, kihúzta magát, mintha önbizalma visszatért volna. – Nagy miniszterelnök kormánya egy sor reformot helyezett kilátásba, amelyeket a nép java kívánt. Az országban nyugalom van. Nem szabad az imperialista propagandának hinnünk.” (128. l.) A tanácsos november 4-e után így töpreng: „Kádár kormányt alakít. Hát kicsoda ő? Minek a nevében hívta be az orosz tankokat a magyarok ellen, ő, aki szintén magyar? Mit akart menteni? Ma ellene van mindenki, egy maroknyi embert kivéve, akik hozzá hasonlóan úgy gondolják, megmentik Magyarországot, azt, ami még megmaradt az örület és öldöklés után. Hihet-e neki a nemzet, ha egyszer ágyúk agítottak mellette...?” (133. l., D. M. I. fordításai.)

Grace nem tudja elviselni, hogy Terey Miss Wardot szereti, felkeresi Bajcsy, és azt állítja, hogy a tanácsos az ausztrál orvosnővel Ausztráliába akar szökni. Az utóbbi valóban ébresztgette benne a szabad író ambícióit. Mialatt tengerparti vakációjukat élvezik, a nagykövet felmenteti Tereyt megbízásából. A tanácsos egyébként elégtételt kap, mert Bajcsy szintén visszahívják. Végül úgy dönt, hogy nem töri össze a haza és a család párszálait tartalmazó kőtáblákat és egyedül tér haza.

Bohdan Zadura (1945–), a lublini vajdaságban élő költő és műfordító *Elégia (Elegia)* c. verse tizenöt éves kora körül született. 1961 után – Nagy Imréék kivégzését kivéve – hosszabb ideig nem keletkeztek 56-os témájú lengyel irodalmi alkotások.

A csendet 1984-ben Bugajski törte meg említett regényével. A végéről idézek: „Börtönbeli életem nem szolgál rá különösebb figyelemre. Megérdemelten szenvedtem, viszonylagos komfortban, bár teljesen el voltam zárva a külvilágtól. [...] Délután gépfegyver lövések hangja ért el hozzám, este meg kinyílt a cellám ajtaja. Óriási férfi alakját láttam meg, rajta fekete köpeny, vállán géppisztoly. – Szabadság! – kiáltotta és ment tovább. [...] Az utcán rohanó, kiabáló emberek, kiégett tank, oldalt sorba rakott elszenesedett hullák, teherautó, tömve puskával hadonászó emberekkel. [...] Egy vörös hajú lány festéktől nedves röplapot nyomott a kezembe: Le a szovjet megszállással! Éljen a szabad Magyarország! Forradalom! [...] Berohantam egy fiatal fiúkkal teli kapualjba, akik pisztolyokkal, gránátokkal, kövekkel, benzines üvegekkel voltak felfegyverkezve. Vészjóslóan néztek rám. – Ki vagy? – A börtönből jöttem, hat évet ültem... – feleltem bizonytalanul. – Mi történik? – Szabadság, testvér. Vége a kommunizmusnak.” (140–141. l.) Régi barátjával beszélget: „[...] A sztálinizmus által zaklatott emberek előtt nyitva áll az út. Kádár elvtárs, például, szintén ült néhány évet, most pedig pártunk első titkára... – Demokratikusan választották meg, vagy az oroszok nevezték ki? [...] Nem sikerül összeegyeztetnünk a demokráciát a kommunizmussal.” (148. l. D. M. I. fordításai.)

Feliks Netz (1939–2015) költő, prózaíró és a magyar irodalom fordítója *A Pál utcai fiúk*, Budapest, 1986. (*Chłopcy z Placu Broni*) címmel írt verset: „[...] Ólomcipőben mentem a város főutcáján, és faggattam / a hulló leveleket, hol vannak a Pál utcai fiúk, hányas parcellában / nyugszik Nemecek, melyik kapuban verték agyon Bokát. / [...] Melyik ablakból ugrott alá Barabás egy köteg gránáttal a tankokra? / Miért nem csókolja meg senki azt a helyet a Moszkva téren, / ahol a torkon lőtt Ács Feri felhörgött: *Ruszkik haza!* // [...] Kihuny a harmadik évtized. Jövevény egy rab országból, / a levelekhez kiáltottam, akár hulló szellemekhez: PÁL UTCAI FIÚK: NEMECSEK, BOKA, ÁCS FERI, BARABÁS, // ha elfeledlek titeket, a lányom is feledjen engem.” (ford. Zs. G.)

Ireneusz Gwidon Kamiński (1925–1996) *Wązykhoz és Woroszylskihez* hasonlóan szemtanúja volt az 56-os budapesti eseményeknek. 1953-ban lépett be az állampártba. *Magyar történet (Węgierska opowieść, 1954, 1957, 1986.)* címmel regénye jelent meg az 1848–49-es szabadságharcról és Bem tábornokról. 1990-ben közreadott kötetében (*Retrospekcja – Visszatekintés*) az előző évben befejezett „önéletrajz-kísérlete” (*Rozbite lustró – Széttört tükör*) 1. fejezetében XX. századi forradalmunkról szóló, ellentmondásos gondolatait is közölte. A Rákosi-korszak áldozatai között említi Rajkót, társait és újratemetésüket, amelyek élményét nem felejtí el, az írók szerény követeléseit, a Bem téri tüntetést, az ávosok sortüzét és a szovjet csapatok első fellépését. Ezt tartja a megújulást követelő és sztálinisták elleni „népi forradalom” fordulópontjának, amelyet követően a tömegek egyenlőségjelet tettek a sztálinizmus és a Szovjetunió közé. Úgy véli, sem a vezetés lényeges változásai, sem a szovjet katonaság kivonása nem tudta megakadályozni a katasztrófát, és kezdődött a tragédia második, ellenforradalmi felvonása. Szerinte a november közepéig tartó harcok mérlege: 5 ezer halott és 20 ezer sebesült, a párt feloszlata és Kádár Jánossal az élen új létrehozása, a szovjet csapatok ismételt bevonulása, végül Nagy Imre és munkatársai kivégzése. (Egyes tudósításait közölte a „Ziemia i Morze” c. hetilap.) „Ugyanakkor Lengyelországban általános volt a magyarok iránti rokonszenv, a gyász jelére félárbócra eresztve függtek a magyar zászlók, egyetemisták pénzgyűjtést szerveztek, testületileg adtak vért a sebesülteknek, és határozatokban követelték, hozzanak országukba árvákat a Duna-menti fővárosból.” (131–132. l.) – írta.

A szerző kórházba került, egy szobába egy hadtörténész professzorral és egy ávóssal, aki talán nem bántott senkit. Csodálkozott azon, milyen élénken él a nemzeti tudatban 1848–49. A professzor szerint a desztálinizálásnak két verziója van: „– A minimalista, a

meggyilkoltak rehabilitálására, a politikai foglyok kiszabadítására, a vezetés kozmetikázására irányuló. A maximalista, amely a szó- és gyülekezési szabadság, a vezetési rendszer liberalizálása, a gazdaság reformja, mindenekelőtt pedig a pártállami káderek teljes lecserélésén alapszik. A minimalizmus nem old meg semmit, uraim, ne áltassuk magunkat. 30 éves távlatból nézve a hadtörténésznek igaza volt: az egész szocialista táborban a társadalom a maximalistát követelte, amelynek ára a gazdaság stagnálása, az általános kudarcérzet, az erkölcsi normák szétesése” (135. l.) Aztán így fogalmaz: „Budapestről néhány gondolattal okosabban tértem vissza, nem számítva arra, hogy az utazás visszhangjai még elérnek engem. A városi pártaktív tanácskozásai a hatvanas évek elején; a varsói előadó jobb ügyszó méltó buzgalommal öli a gondolatot a revizionizmus témájáról, és hirtelen piff-puff: – Látok itt a teremben olyanokat, akik egekig dicsérték Nagy ellenforradalmi rezsimjét. Örülnék, ha meghallanám, mi ma a mondanivalójuk. Mindenki rám néz. A fickó kizökkentett egyensúlyomból, tehát felállok. – [...] Mikor szokunk le végre arról, hogy az emberekre címkéket ragasszunk: jobboldaliét, nacionalistáét, balosét, antiszemitaét, revizionistaét és az ördög tudja még melyet? Miért kell mindenben egyetérteni? [...] A teremben számos kortársam volt, és tapsot kaptam. A párt ellenőrző bizottságának, amelyhez a megsértődött előadó fordult, volt humorérzéke – úgy döntött, szóbeli figyelemzetetésben részesít, *a vitában alkalmazott ügyetlen megfogalmazások alkalmazása miatt*. [...] Eljött a nyolcvanas évek vége, kinyitom az újságot, és minek örövend a szemem? A magyar párt plenumán ádáz vita az 1956. évi események értékeléséről. Grósz Károly, az I. titkár televíziós interjújában kijelenti, hogy ezt az értékelést szisztematikusan eltorzították, ugyanis a felkelésben részt vett sok rendes ember, akik nem a szocializmus ellen lázadtak, hanem a sztálinista hatalomgyakorlási módszerek ellen, fegyverrel a kezükben támadva az uralmon lévő csoportokat. Gyűléseken hallani Nagy miniszterelnök és társai rehabilitálásának, tetemeik exhumálásának és ünnepélyes eltemetésének követelését. [...] Politikai harakirit azok követnek el – amit egyébként nekik szívem mélyéből kívánok –, akik lebecsülik a nemzet kollektív tudatát.” (138–140. l., D. M. I. fordításai.) Amikor az író ezt a szöveget papírra vetette, már elkezdődött Lengyelországban a rendszerváltás.

A 90-es évek elején a budapesti Lengyel Intézetben rendezett írótalálkozóak anyagát tartalmazza a Hét lengyel éneke (1992, válogatta Konrad Sutarski, akinek egy verse, a *Katalin, Az 1956-os magyar tragédia emlékére*, szerepel az általam szerkesztett 2006-os antológiában.). A kitűnő, II. világháború utáni költő és prózaíró, líránk fordítója, Tadeusz Nowak (1930–1991) neve hiányzik a szó lengyel művészeinek az 56 őszén hazánkban történtek iránti rokonszenvét kifejező nyilatkozatából. 1991-es szerzői estjén viszont így fogalmazott: „Én például nem emlékszem olyasmire, hogy egy egész nép úgy reagált volna 1956-ra, arra, ami itt történt, a magyarok egész szerencsétlenségére, azokra az eseményekre, más országokban. Mi úgy éreztük, hogy a mieinket verik, a családban történik valami nagy baj. Minden akadály (cenzúra) ellenére azért megjelent akkor egy sereg írás, segítettünk, ahogy tudtunk.” (*Nowak és Magyarország*, 73. l., ford. Szenyán Erzsébet.) Marian Pilot (1936–) sem szignálta az imént említett nyilatkozatot, de 1991-ben tartott előadásának egy gondolata érdemes figyelmünkre: „[...] az 56-os magyar forradalom után a kommunista birodalom túlságosan félt a határozottan kollektivizálás ellenes 16-17 milliós lengyel paraszti tömegtől [...] s nem merte vállalni a pacifikálás kockázatát. A paraszti önérzet és erőtudat kitérését a paraszti származású, és a paraszti kultúra forrásaihoz tömegesen visszatérő értelmiség lázadása kísérte.” (*Paraszti irodalom*, 100. l., ford. Sz. E.)

József Ratajczak (1932–1999) *Magyar elégia*, 1956 (*Tren węgierski*. Cím nélkül: J. R.: *Niepogoda*, 1957) c. verse olvasható a 2006-os válogatásban. A Lengyel Intézetben 1991-ben mondta: „Életrajzom során a magyar az ötvenes évek elején jelent meg, amikor közép-

iskolás (licealista) voltam, még mielőtt tehát hallatlanul erősen és mélyen átéltem 1956-ban a magyar forradalmat. A magyar motívumot a Poznańban élő, nagyszerű költő, Kazimiera Hlakowiczówna villantotta fel és tartotta hosszú időn át premier plánban. [...] A háború éveit Hlakowiczówna mindvégig Erdélyben töltötte, abban a városban, amelyet egyszer Clujnak, másszor Kolozsvárnak neveztek.” (*Hlakowiczówna leckéi*, 113. l., ford. Dávid Csaba.) Meglepő, hogy Ratajczak egy évtizeddel később belépett a LEMP-be. (Az irodalmunkat is fordító költőnek egyébként van egy 56 novemberében papírra vetett verse, amelyet azért csupán megemlítettem az 1996-os és 2006-os antológiában, mert valószínűbb, hogy a poznańi események hatására született, és a zsarnokságot általában elítélő gondolatokat közölt: *Każdej zdrady doznali*. „Kronika”, 1956/22. – *Minden árulást megélték*.)

Már Nagy Imrének és társainak elrablása nagy tiltakozási hullámot váltott ki szerte Lengyelországban, amelyben pártszervezetek is részt vettek. Gomułka pártfőtitkár 1957-ben közbenjárt Hruscsovnál Nagy Imre védelmében, és a magyar vezetés által többször sürgetett látogatása feltételül szabta, hogy addig nem kerülhet sor a perre. A lengyel küldöttség csak 1958 májusában utazott Budapestre, és megkoszorúzta a Bem-szobrot. A látogatás után egy bő hónappal **kivégezték Nagy Imrét és társait**, aminek hírére Gomułka dührohámot kapott, mert Kádár becsapta őt, és aljas gyilkosságról beszélt. Két nappal az ítéletek végrehajtását követően a magyar „aranycsapat” gerincét adó Budapesti Honvéd barátságos mérkőzést játszott a lengyel Ruch Chorzówval annak stadionjában, 15 ezer néző előtt. A szurkolók, a játékosok és a bírók egy perces néma vigyázzállással adóztak a magyar mártírok emlékének.

Nem meglepő, hogy a szó több lengyel művésze is reagált a kivégzés hírére. Woroszyński Ítélet (*Wyroki*. W. W.: *Niezgoda na ukłon*, 1964, magyarul először: D. M. I.: *A magyarországi napló, 1956 és szerzője*. W. W.: *Magyarországi napló, 1956*, 1994) c. verse így hangzik: „Hamis bírák kezére / hamis tanúk szájára / adott elítéltek / maguk száj nélkül, kéz nélkül // magányra ítélték / a földön e gömb-cellában / mely szavát elharapva / kering az űrben // elítélésre ítélték / halálra dátum név nélkül // Kenderkötél Tűz Ólom / kitárt ég nélkül / lopva eltemetésre / hangos feledésre / fanfáros feltámadásra / és örök hallgatásra” (ford. D. M. I.). 56-os naplójának 30 év utáni folytatásában is említi az ítélet végrehajtását.

Witold Dąbrowski (1933–1978) ugyan 1956 és 1967 között az állampárt tagja volt, de a hírhedt londoni börtönre utaló *Tower*; 1958. VI. 18. (W. D.: *Koncert hebanowy*, 1966) c. versében így fogalmaz: „Hát nem lesz változás a színlapon? / Kötél remeg. Gaztett sötét kötele./ Homály van fölöttünk, s az arcokon / Rőt fáklyák vörös üzenete.” (Ford. Cs. G.) 1976-ban az értelmiségi ellenzék fontos alakja lett, „ismeretlen tettesek” agyonverték. Przyboś *Tucholai elégia* (*Elegia Tucholska*, magyarul először: „Európai utas”, 1992/3.) és *Tavasz 60*. (*Wiosna 60*, mindkettő J. P.: *Liryki 1930-1964*, 1972) c. verse Nagy Imre halála után, illetve magyar fiatalok kivégzésének hírére keletkezett. (Az erősen kódolt alkotások megfejtése Gömöri Györgynek köszönhető.)

Ha forradalmunk külföldi visszhangját emlegetik, szinte kötelező példa a francia Albert Camus *A magyarok vére* c. írása és a francia írók *Válasz a szovjet elvtársaknak* c. felhívása. Az Egyesült Államokban állítólag számos 56-os mű jött létre. Megkockáztathatjuk a kijelentést: más irodalmakban összesen sem jelent meg nyomtatásban annyi vers a magyar felkelés és függetlenségi harc élményéből, mint amennyit lengyel költők papírra vetettek. Vajon miért?

Márai Sándor ezt írta a II. világháború kitörését idéző és először 1946-ban kiadott regényében: „Varsó elesett. Milyen közel voltak ők is a lelkemhez, a lengyelek – egy nép, melynek végzete van, makacs és engesztelhetetlen végzete! Az a végzetük, hogy időnként

elpusztulnak. S ez sorsuk igazi értelme is: miféle vad erővel, szívós burjánzással támadnak fel a balsors mélységeiből! Talán csakugyan elpusztultak volna már, ha békésebb sors módot ad nekik a kényelmesebb és veszélytelenebb létezéshez, talán belülről semmisültek volna meg, átadták volna magukat mindannak, ami lényükben lengyeles, kötetlen, pongyola. De így megtartotta őket ez a kemény kötés a szigorú történelmi sors, nagy, martalóc népek között, mindig elbukva, mindig feltápáskodva s mindig lengyelesen, tehát kissé hangosan, túlzottan, de ugyanakkor emberi iparkodással, rokonszenvesen [...]” (*Bébi vagy az első szerelem. A nővér*; 2002, 293–294. 1.).

Woroszyński *Budapest, 1993 októbere (Budapest, Październik 1993. „Tygodnik Powszechny”, 1994/2.)* c. versében feltette a kétségeit kifejező kérdést: méltón emlékezünk-e a magyar forradalomra. Most is feltehetjük a kérdést és válaszolhatunk rá: „Megint megyek meglátogatni / a sok év előtti nem nagy háborút // Elhanyagoltam az öreg hölgyet Rálelek-e / rég kialudt tűzhelyeire // Ráismerek-e Kicsivé / ripakodták harsányabb gazdagabb háborúk // A kacérja / zászlócskákat gyertyákat aggatott magára / zenészeket fogadott // Irigyei a fal mögött csörömpölnek / dallal, zajjal, sipítással / harsogják túl az ünnepeltet” (ford. D. M. I.).

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM:

- Az 1956-os magyar forradalom lengyel dokumentumai.* Összeállította, ford. és bev. Tischler János. Bp., 1996.
- Davies, Norman: *Lengyelország története.* Bp., 2006.
- D. Molnár István: *A magyarság a modern lengyel irodalomban 1919–1989.* Debrecen, 1995.
- Uő: *Lengyel irodalmi kalauz. A kezdetektől 1989-ig.* Bp., 1997.
- Uő: A lengyel kultúra alkotói mint a rendszerváltozás előkészítői. *Hitel*, 2008/9. 94–106.
- Fik, Marta: *Kultura polska po Jalcie. Kronika lat 1944-1981.* Warszawa, 1989.
- Gömöri György: *Egy szigetlakó feljegyzéseiből. Esszék.* Bp., 1996.
- Kapronczay Károly: Út a lengyel rendszerváltozáshoz. *Valóság*, 2007/1. 52–66.
- Kiss Gy. Csaba: *Nyugaton innen – keleten túl. Művelődéstörténeti esszék és tanulmányok.* Miskolc, 2000. (A Kárpátok felől... A lengyel és a szlovák magyarságkép változásai a XX. században)
- Kovács István: *Robogás a nyárba. Írások a lengyel filmről.* Bp., 1998. (A kegyetlenkedés esztétikája)
- Uő: *Csoda a Visztulánál és a Balti-tengernél. A XX. századi lengyel történelem sorsfordulói.* Bp., 2006.
- Lengyel nyár – magyar ősz. Lengyel–magyar szolidaritás 1956–1990 között.* Szerk. K. Gy. Cs. és Konrad Sutarski, Bp., 1997.
- Magyar–lengyel kulturális kapcsolatok. Polsko–węgierskie stosunki kulturalne 1948–1978.* Szerk. K. Gy. Cs. és Pabiniak, Henryk. Bp., 1980.
- Szokolay Katalin: *Lengyelország története.* Bp., 2006.
- Tischler János: „Hogy megcsendüljön minden gyáva fül.” *Lengyelország és Magyarország a két nemzet sorsfordító történelmi eseményeinek idején, 1956-ban és 1980–81-ben.* Pécs, 2003.
- Uő: „Magyar Felkelők tere.” *Lengyelek és magyarok 1956-ban.* *Limes*, 2007/1. 29–38.
- Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik bibliograficzny.* Red. Czachowska, Jadwiga & Szalagan, Alicja. T. 2-10. W., 1994–2007.

Lengyel segítség az 1956-os magyar forradalomnak

1945 után megisméltődött az első világháborút követő külpolitikai helyzet: a győztesnek számító Lengyelország helyzete semmivel sem volt könnyebb, mint a vesztes Magyarorszáé. A teljes szovjet katonai megszállás alatt a lengyelek nem felelték el, hogy a második világháború hazai és határon kívüli frontjain a lengyel katonák százezrei harcoltak. Sztálin soha nem kedvelte a lengyeleket, kétszínű politikát folytatott az emigráns londoni lengyel kormánnyal szemben is. A lengyelekben élt a *katyíni* mézárulás emléke, amelynek áldozatul esett a szovjet fogságba esett lengyel tisztikar elitje. A németellenes hazai ellenállás terhei a londoni lengyel kormány politikáját követő Honi Hadseregre hárult, mellette a Moszkva elképzeléseinek megfelelő Népi Gárda létszáma elenyészőnek számított. 1943 tavaszától, a sztálingrádi csatától megváltozott az európai katonai helyzet, a szövetségesek stratégiai céljainak egyik lényeges kérdése a jövőbeli lengyel állam kialakításának mikéntje lett. Sztálin nem szánt szerepet a londoni lengyel kormánynak, a polgári irányzatnak. A generalisszimusz a lengyelek képviselőjének, a lengyel kommunisták vezette Országos Nemzeti Tanácsot ismerte el, és az egész lengyel államot nyugatabbra akarta tolni. Ez a történeti lengyel állam jelentős részének szovjet fennhatóság alá helyezését jelentette. Sztálin az „új” Lengyelországban csak szovjet típusú rendszert képzelt el. Lényegében már a teheráni csúcstalálkozó előtt eldőlt Lengyelország keleti határainak és politikai berendezkedésének sorsa. Ennek nyilvánosságra hozatalát Roosevelttől kérésére elhalasztották.

1944. július 21-én Chełmben, a szovjetek által elfoglalt lengyel városban, megalakult a Moszkva-barát Lengyel Felszabadító Bizottság, amit Moszkva a hivatalos lengyel kormánynak ismert el. Ez azonnal hozzájárult az új közigazgatás megszervezéséhez, a szovjet hadsereg segítségével kegyetlenül leszámolt a lengyel polgári vonal képviselőivel, a Honi Hadsereg osztagaival, pusztulni hagyta a német megszállás ellen kirobbant varsói felkelést (1944. augusztus). Berlin ostromában – a szovjet hadsereggel együtt – vagy százezres lengyel hadsereg vett részt, sőt a Reichstag épületét is lengyel katonák foglalták el, de a győzelmet jelentő zászlót szovjet katona tűzhette ki. A II. világháborút lezáró párizsi békeszerződés mély csalódás okozott a lengyel nép lelkében: a szovjetbarát lengyel hatalom mindenkiben ellenséget látott, a börtönök megteltek „londoniakkal”. Az új lengyel rendszer előtt nemcsak az ország újjáépítésének, a szocialista rendszer kiépítésének feladata állt, hanem a lengyel ellenállást is meg kellett törni. Az államosítást végre lehetett hajtani, de a mezőgazdaság kollektivizálása csorbát szenvedett, a lengyel hazafias érzéssel egybeferrott katolicizmust sem tudták szétverni.

Az 1950-es évek elején a többi szocialista országban is hasonló folyamatok játszódtak le, egy receptre számolták fel a jobboldali, s egyesítették a baloldali pártokat, mindegyik ország élén Sztálin „legjobb tanítványai” álltak, Lengyelországban Bolesław Bierut. Ezt a struktúrát érte váratlanul Sztálin halála. A Szovjetunióban bekövetkezett változások természetesen kihatással voltak a szocialista országokra is. Ugyan időeltolódással, de váratlanul elemi erővel törtek elő a változást követelő eszmék. Figyelemzető volt az NDK-beli fegyveres felkelés is. Az egységes „gondolkodás” jellemezte a Sztálin halála után kialakult válságot, mindegyik ország kommunista pártjain belül a frakciók belső

küzdelmet vívtak egymással, nem pedig a társadalom gondjain akartak volna segíteni. Magyarországon Rákosi Mátyást a kormány élén Nagy Imre követte, Lengyelországban 1953 októberében a „nagy túlélő”, a volt szociáldemokrata Cyrankiewicz lett a miniszterelnök. A lengyel pártvezetés sok embertől megvált, kisebb átszervezéseket hajtottak végre az államapparátusban. Megkezdték az életkörülmények javítását és a beruházások csökkentését, nagy számban engedtek ki bebörtönzött politikai foglyokat. Magyarországon Rajk László és a koncepció perек áldozatainak rehabilitálása, Lengyelországban Władysław Gomułka szabadon engedése következett. Magyarországon enyhítettek a parasztság terhein, ezzel szemben Lengyelországban – ahol csődöt mondott a kolhozosítás – tovább folyt a falusiak zaklatása.

A XX. Kongresszus utolsó napjaiban, Moszkvában meghalt Bierut, egyelőre – Bierut akarátának megfelelően – Edward Ochab lett a párt vezetője, aki képtelen volt később kezében tartani az eseményeket. A vita tárgya a rendszer további legitimitásának a megőrzése és a hatalom megtartása volt. Az egyik oldalon a konzervatívok, az ún. „natoliniaiak” (a párt és a kormányzó elit a Varsó környéki Natolinban lakott) voltak, akik felelősek voltak az 1948 és 1955 között elkövetett „hibákért és túlkapaszkodásért”, a másik oldalon a „pulaviak” álltak. Az utóbbiak a Puławska utcai kormányépületről kapták a nevüket. Az előbbieket néhány belső reformot kívántak végrehajtani, erősen értelmiségellenesek és nyíltan antiszemiták voltak. Az utóbbiak a gazdasági irányítást és a cenzúrát akarták megreformálni, szükségesnek tartották az egyéni szabadságjogok és a pártélet demokratizálását. A két szárny között foglalt helyet a „centralisták” csoportja, akik tartottak a „felforrósodott” közhangulattól és a forradalmi megoldásoktól. Természetesen a harcok a kulisszák mögött zajlottak, míg a pártonkívüli csoportok megfogalmazták gazdasági és szociális követeléseiket, kárpótlást követeltek a rendszertől elszenvedett sérelmekért. A Po Prostu (Előre) című hetilap lett a szócsövük. A Honi Hadsereg meghurcolt tagjainak rehabilitálása mellett azt is kimondták, hogy szakítsanak Moszkvával, és független lengyel államot hozzanak létre. A helyzet valóban pattanásig feszült lett, a lengyel válságban fordulópontot a poznańi munkásfelkelés jelentett.

1956. június 28-án kora reggel a poznańi Sztálin Művekben sztrájk kezdődött: a munkások az utcára vonultak és a városközpont felé indultak. A menethez más gyárak munkásai is csatlakoztak, a követeléseiket a városi önkormányzatnak és a pártbizottságnak akarták átadni. A helyi vezetők nem álltak szóba velük, miközben a tüntetők egy csoportja benyomult a középületekbe, s megtámadták a börtönöket is. A tüntetés felkeléssé szélesedett, ami ellen délután bevetették a helyőrség négy hadosztályát, mintegy tízezer katonát és a városba vezényeltek négyszáz tankot és páncélozott járművet. A felkelést 24 óra alatt leverték, a harcokban hetven polgári személy, nyolc katona vesztette életét, a sebesültek száma meghaladta a százat. A letartóztatott 250 személy közül 196 munkás volt. Gyraniewicz miniszterelnök rádióbeszédében „imperialista összeesküvésről” szónokolt, a pártvezetésben inkább a félelem, mint a győzelmi mámor mutatkozott meg. Gomułkát bevették a pártvezetésbe, a hivatalosan még „revizionista” volt pártvezetőket kiengedték a börtönből. Ettől függetlenül az indulatok nem csillapodtak. A lengyel állam vezetése aggodott a szeptemberi tanévkezdéstől, hiszen a több milliós tanuló ifjúságot képtelen lesz megfékezni. Újabb és újabb személycserék voltak a kormányban és a pártvezetésben, a „bieruti gárda” szinte eltűnt a hatalomból.

Az 1940-es évek végétől Moszkva „vigyázó szeme” figyelte a magyar–lengyel kapcsolatokat, szerencséjükre a hidegháborús hisztéria miatt a lengyel és a magyar sajtó a másik oldalról legfeljebb a szocializmus építésének győzelmi eredményeiről számolt be, közvetlen kapcsolat a lakosság körében nem lehetett, legfeljebb válogatott elvtársakból

álló delegációk mehettek a másik országba. A lengyelországi eseményekről a Szabad Európa híryanagából lehetett hallani, illetve a Szabad Nép elvétve adott szűkszavú tudósításokat a Varsóban történekről. A lengyel hírek – mint a szájhagyomány – valóban futótűzként terjedtek, az újságolvasók – természetesen, aki akart – remekül értelmezték a sorok között megbúvó információkat. Budapesten a forradalmi változás követelése Rajk László temetése (1956. október 6.) után gyorsult fel, a felhívásokban egyre határozottabban hangzott el a „lengyel út” követése. Ez azután különös jelentőséget kapott, amikor Lengyelországban újabb személycserék történtek, sőt 1956. október 13-án arról adtak tájékoztatást, hogy Gomulka is részt vett a LEMP Politikai Bizottságának ülésén, de arról nem, hogy őt javasolták a párt első titkárának. A következő napokban a lengyel kommunista párt konzervatív szárnya „hadiállapothoz” hasonló helyzetről beszélt, sőt szerepe volt abban, hogy 1956. október 19-én reggel váratlanul Varsóban landolt a szovjet katonai és politikai delegáció élén Nyikita Hruscsov. A hírrel egy időben az is nyilvánosságra került, hogy Varsó felé tart több jelentős létszámú szovjet katonai egység, harckészültségbe helyezték a Rokossowski marsall parancsnoksága alá tartozó kormányhű csapatokat, míg Varsón belül – a nem régen szabadult Waclaw Komar tábornok vezényletével – a Belbiztonsági Hadtest egységei felvonultak a város védelmére.

Hruscsov eredeti szándéka a „reformerek” eltávolítása volt, de az egész napos tárgyalásokon Gomulkának sikerült meggyőznie Hruscsovot, hogy a személyi változások inkább stabilizálják a lengyel helyzetet, ez az egyetlen lehetőség a feszültségek levezetésére. Hruscsov engedett, és még az éjjel – teljes delegációjával együtt – elhagyta Varsót. Másnap Gomulka programbeszédet mondott, amelyben kiemelte a változásokat, a gazdasági irányítás megváltoztatását, az egyenjogúságra épülő lengyel–szovjet kapcsolatok megeremtését, az új pártvezetésből kimaradtak a „natoliniak”. Gomulka jól használta ki a lelkesedést, az egymás után megrendezett nagygyűléseken sorra elkergették a sztálinista helyi vezetéseket, de az új lengyel párt és kormányvezetés helyzete még labilis volt. Éppen ezért szerveződött 1956. október 23-án Budapesten az egyetemi ifjúság szolidaritási tüntetése a lengyel reformok támogatására. A menet a Bem-szoborhoz vezetett, innen az Országházhoz indultak, hogy átadják a magyar ifjúság követelését. A kirobbant magyar forradalom és fegyveres felkelés – többek között – hozzájárult a lengyel helyzet stabilizálásához: a szovjetvezetés és a hadvezetés – a szuezi helyzet megoldása mellett – a magyar forradalom leverésére összpontosított, egykönnyen tudomásul vették, hogy az új lengyel kormány intézkedései középpontjában a lengyel tömegek követeléseinek kielégítése lett, a lengyel „októberi fordulat” látványos szakítást jelentett a sztálinizmussal.

Gomulka még néhány héten át a magyar forradalom mellett emelt szót, de lecsendesedett, helyette a lengyel nép felbecsülhetetlen anyagi és erkölcsi segítséget adott a magyar forradalomnak: jelentős mennyiségű gyógyszert, vért, majd a romba dőlt Budapest helyreállítására építőanyagot küldött. Összehasonlítva a más országokból érkezett segítséggel, a lengyel támogatás volt a legjelentősebb.

Az 1956-os magyar forradalom eseményeiről az első lengyel híradások már 1956. október 24-én megjelentek a napilapokban, és nagy visszhangot váltottak ki a lengyel társadalomban. 1956. október 25-én hangzott el a lengyel rádióban az a felhívás, amely véradásra buzdította a lengyeleket a „magyar testvérek megsegítésére”. A felhívás elhangzása után az emberek tömegesen keresték fel a véradó állomásokat, olyan nagy létszámban, hogy a kórházi és vöröskeresztes véradó állomások éjjel-nappal üzemeltek, külön szabályozni kellett a véradás rendjét. Híressé vált Petrikó (Piotrków Trybunalski) város kiáltványja:

„Csatlakozva az egész országra kiterjedő, a harcoló magyarok megsegítését célzó széleskörű akcióhoz, felhívással fordulunk minden üzemhez, minden közép és általános

iskolához, valamint Piotrków város minden lakosához, mindenki, akitől nem idegen a szabadságukért harcolók ügye, ajánljon fel egy bizonyos összeget gyógyszerek vásárlására, a sebesült magyarok megsegítésére.”

A véradásban a varsói és krakkói egyetemisták jártak az élen, a hadsereg szervezeten ment el vért adni, hasonló akciókat szerveztek gyárakban és egyéb munkahelyeken, amit a hatóságok nem akadályozta meg. Zielona Górában a Lengyel Egyesült Munkáspárt helyi vajdasági (megyei) bizottsága úgy kezdte meg október 27-i ülését, hogy a résztvevők előbb testületileg elmentek vért adni a magyaroknak. Gyári kollektívák, szakszervezetek, ifjúsági, egyetemi és cserkészszervezetek jelentős pénzüsségeket ajánlottak fel, utcán kihelyezett kosarakban gyűjtötték a pénzadományokat.

Az újságok naponta beszámoltak a felajánlásokról, üzemek, gyárak faárut, építőanyagokat ígértek Budapest helyreállításához. A Lengyel Szakszervezetek Szövetsége egymillió zlotyt ajánlott fel a Lengyel Vöröskeresztnek, hogy ezen a pénzen gyógyszereket, kötszereket juttassanak el Budapestre. Az első lengyel vér- és gyógyszer szállítmány 1956. október 27-én érkezett meg Budapestre, ennek mennyisége a legnagyobb volt a külföldi segítségék közül. Több lengyel orvos és ápolónő jelentkezett magyarországi munkára, bár ezt a lengyel hatóságok nem engedték. 1956. november 9-én a Lengyel Vöröskereszt a következő tájékoztatót adta ki:

„1956. október 27-e és november 9-e között a Lengyel Vöröskereszt a lengyel társadalom segítségnyújtása keretében a következőket küldte a Magyar Vöröskeresztnek: légi úton 795 liter vért, 415 liter plazmát, 16 500 kg mesterséges vért, szérumot, gyógyszereket és kötszert; 4 ezer kg ablaküveget, 3 ezer kg különböző élelmiszert teherautóval, valamint 4 ezer kg tejport, 8 ezer kg különböző gyógyszert és kötszert. Előkészületben van egy 24 tonnás szállítmány, amely 15 mázsa lisztet, 2 ezer kg füstölt sonkát, 500 kg almapürét, 5 ezer kg különböző gyógyszert és kötszert tartalmaz. A legközelebbi szállítmányban – gyógyszerek és kötszerek mellett – 52 ezer kg lisztet, 15 ezer kg gyümölcslet, befőttet és lekvárt, valamint 20 kg heringet küldünk Magyarországra.” Lengyel adatok szerint 1956. november 19-én 2 millió amerikai dollár értékű szállítmány érkezett Budapestre.

A lengyel segítség vonaton, teherautókon, a legkülönbözőbb útvonalakon jött Magyarországra. A szállítmányok továbbításában az Országos Mentőszolgálat is közreműködött. A mentők az életveszélyessé vált utakon a helyi és a fővárosi kórházakba szállították a vért, kötszereket, orvosi műszereket, élelmiszert, takarókat. Az egyik Lengyelországból érkezett vérszállítmányt Makáry Zsuzsanna mentőorvos vette át, a Központi Mentőállomásra vonult ki a Fővárosi Autóbusz Vállalat egyik járművével. Ismerjük azokat az adatokat, hogy lengyel orvosok, ápolók szerettek volna a magyar sebesültek segítségére jönni, de kérelmüket a lengyel belügyminisztérium elutasította.

1956. október 31-én egy poznańi pilóta jelentkezett az Orvostudományi Akadémia Forradalmi Bizottságnál, akit a magyar forradalomért aggódó honfitársai küldtek Budapestre jelentős vérszállítmánnyal, s a visszaúton 8 magyar sebesültet szándékozott magával vinni, akiket varsói, poznańi és lódzi kórházak fogadtak volna be. Az óránként változó katonai események miatt azonban a Bizottság orvosai nem merték vállalni a sebesültek kiadásával járó kockázatokat. A poznańi vérpalackokat a fővárosi kórházak között osztották szét. A lengyel kormány már a forradalom első napjaiban 700 kilogramm vérplazmát, gyógyszert és kötszert küldött Budapestre légi úton. A Kádár-kormány első intézkedései között szerepelt, hogy megtöltötték a légi úton Budapestre érkező összes szállítmány leszállását, így a lengyel vöröskeresztes gépek fogadását. November közepéig országúton jött a segítség.

A lengyelek – a kezdeti részsikerek után – csalódtak a Gomulka-féle gazdasági programokban: a lendület megfeneklett, a régi gondok úrrá lettek a lengyel mindennapokon.

Gomułka az 1960-as évek közepétől – látva a megoldatlan gazdasági helyzetet – már azt hajtogatta, hogy a jobb jövő érdekében le kell mondani bizonyos javakról, ami az újabb nélkülözéseket jelentette. Ezt a „megoldást” a lengyel nép „darókkommunizmusnak” nevezte. Ez a rendszer 1970. december 19-én, Gomułka lemondásával ért véget, amit a fokozódó áremelkedések miatt felkelt gdański Lenin Hajógyár munkásai idéztek elő. Talán a sors furcsa fintora, hogy Władysław Gomułka regnálása munkásfelkeléstől munkásfelkelésig tartott, hiszen ő sem tudott tenni a kommunista rendszer „felvirágoztatása” érdekében.

IRODALOM

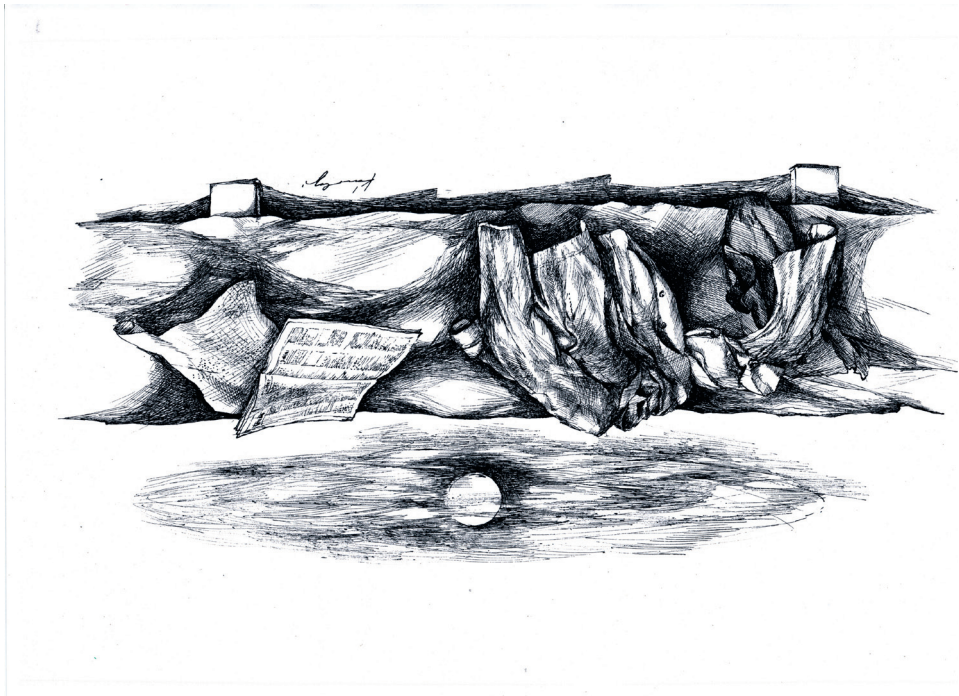
A szabadság vére. Forradalmárok, életmentők, megtorlók. Szerk.: Kapronczay Károly. Bp., 2006, SOMKL, MTA, MATI.

Felkai Tamás: *Fehér kocsin piros vér. Az OMSZ 56-os munkájáról.* Bp., 2006.

Kapronczay Károly: Az 1956-os forradalom veszteségei. *Lege Artis Medicinae*, 1997. No. 10. 600–667.

Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: *Forradalom és szabadságharc Magyarországon, 1956.* Bp., 2002, Korona Kiadó.

Tischler János: *A lengyelek és 1956.* Varsó, Magyar Intézet, 2006.

Dokumentumok a somogyi diákokat ért iskolai és rendőrségi megtorlásokról az 1956-os szabadságharc miatt (Megemlékezés az elfelejtett és elhallgatott somogyi '56-os diák- és tanárügyekről)

(Bevezetés) 2016. június 21-én kaptam egy olyan levelet a néhai Veszprémi Imre szobrászművész feleségétől, Évától, amely a fenti téma azonnali megírására készített.¹ Ebben az először még csak tájékoztatónak tűnő levélben ugyanis a budapesti képzőművészeti diákok 1956-os tragikus sorsa is szerepelt. Veszprémi Éva azért küldte el nekem a levelet, mert abban a Magyar Nemzeti Múzeum 1956-ra vonatkozó új kiállításának a meghívója volt. Ők értesítették Évát arról, hogy az 56-os kiállításukon Veszprémi Imre (vagyis a három éve elhunyt szobrász) munkáját is kiállították. Erről azt írja Éva: „úgy gondolom, hogy a Képzőművészeti Főiskolának egy jó évtizede ajándékozott kis márvány szobráról van szó, amelyet 1957-ben csinált négy, '56-ban a főiskolán az oroszok által hátulról agyonlőtt főiskolás társa emlékére, akikkel együtt ő is rajzolta a rölapokat.”²

A továbbiakban Éva sorai már szinte áramütésként értek, mert rögtön felidéztek bennem Imre régi titkát, amelyet az 1980-as évek elejétől kezdődő barátságunk során már nekem többször is elmondott. Ez a titok az volt, hogy ő az 1956-os szabadságharcban az életben maradását csak egy véletlennek köszönhette. Veszprémi Imre, aki 1932-ben a Somogy megyei Balatonszabadiban született és aki 1952-től tanult a főiskolán, nem volt kollégista, és így azon a november 7-i napon hajnalban már előbb hazaindult, míg a társai még ott maradtak. Utána az orosz katonák betörték a főiskolára, és ott az (az előbb vele együtt) éppen röpcédulákat rajzoló társait egyszerűen agyonlőtték. Így őt azon a bizonyos novemberi napon a vértanú-, illetve hősi haláltól csupán ez a véletlen mentette meg.

Idézve Éva levelét: „Az egyik hallgató³ Imre temette el a Főiskola kertjében, a csizmáját ő húzta le, ezt a csizmát évtizedekig őrizte a műteremben, a szörnyű emlék egész életében élt benne. Mementóként akkor szinte azonnal megcsinálta a kb. 50 cm-es márványszobrot, de mestere, Szabó Iván – hála Istennek – figyelmeztette, hogy nagyon jól rejtse el a szobrot. Nem volt tanácsos akkoriban máshogy gondolkodni a hivatalos vonalnál.”⁴ Akkortól ugyanis a négy, a szovjet katonák által megölt főiskolai diáknak: Bódis Antalnak, Csürös Zoltánnak, Komodi Sándornak és Kovács Józsefnek még a nevét is tilos volt emlegetni.

Ebben a történetben – 1980-ban, Imre által történt elmondásakor is – számomra még a legmegdöbbentőbb az volt, hogy ezeket a diákokat az egyik tanáruk, pontosan az orosznyelv-tanáruk árulta be az oroszoknak.⁵

Vagyis közvetve a diákok halálát egy őket a főiskolán tanító személy okozta. Az a tanár, akinek szerintem inkább a védő mentoruknak és nem az árulójuknak kellett volna lennie.

S kérdezem én ma: vajon mit is érezhetett ezek után ez a tanár? Ezért a – számomra szörnyű – tettéért neki egyáltalán lehetett-e valamilyen lelkiismeret-furdalása? Ezen is gondolkodva kezdtem el közlésre rendszerezni a nálam is meglévő, 1956-tal kapcsolatos somogyi „diák-ügyek” dokumentumait.

Levelek és egyéb dokumentumok a kaposvári Táncsics Mihály Gimnázium egykori 1952–1966 közötti évfolyamos tanulóitól⁶

Már az 1992-ben a Magyar Nemzeti Történeti Társaság kiadásában Vallomások, Fogolynapló... címen megjelent dokumentumkötetünkben is szerepelt egy jelentős számú levelezés és visszaemlékezés anyaga, amelyek elsősorban az 1956-os szabadságharcunk somogyi, illetve kaposvári eseményeiről és a benne résztvevőkről szóltak.⁷ Ebben a kiadványban már ugyancsak kiemelt helyen szerepeltek a kaposvári Táncsics Mihály Gimnázium 1956-ban nemzetőrként hősi halált halt tanulóinak, így például Köbl Józsefnek, a sorsa.⁸ Az említett kötetben szerepelt Varjú László is – 1956-ban már csurgói diákként –, aki eredetileg táncsicsos diákként 1952-től 1955. április 5-ig Bod Lajos osztályába járt.⁹

Ebben a tanulmányunkban most három ugyancsak egykori táncsicsos diák, az 1952–1955, az 1962–64, és az 1962–1966 közötti években a kaposvári Táncsics Mihály Gimnáziumban tanult dr. Varjú László, Károlyi Menyhért és Kovács Géza 2015–2016 közötti időben írt e-mail levelezés anyagát dolgoztuk fel.

Szerencsére még maradtak fenn a diákok „ügyeivel” kapcsolatban más korabeli iratanyagok is. Így például Varjú Lászlónak a bírósági elítéltetéséről (1955. április–augusztus), a börtönből való szabadulásáról (1956. április), a rendőrségi ellenőrzéséről (1956. április–augusztus) szóló iratok és az 1957–1973 közötti időből származó titkosrendőrségi anyagok. Kovács Géza is megőrizött a saját rendőrségi ügyéről viszonylag kevés iratanyagot.¹⁰

Az említett levélananyagokból származó részleteket tanulmányunk fontos írásos bizonyítékként szöveghűen most legelőször közöljük, az alábbiak szerint.

1. Részletek a Varjú Lászlóval (1952 – 1955. április – Kaposvári Táncsics Gimnázium, osztályfőnök: Bod Lajos, majd 1956. szeptember–október – Csurgón a Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium, osztályfőnök: Pókos Ferenc) folytatott levelezések anyagából¹¹

1. Kedves Laci!¹²

Szombaton jelent meg egy írás Bertók László költőről, akit az ÁVÓ 5 hétig vartatott és a kaposvári bíróság 8 hónap börtönre is ítél az egyik verséért. Bertók László csurgói diák volt és ott is érettségizett 1955-ben. Te is, mint akkori csurgói diák nem találkoztál ott Bertók Lászlóval?

2. Kedves Kálmán!¹³

Nem ismertem, mert 1955-ben én börtönben voltam.
Miért kérdezted, Te ismered?

3. Kedves Laci!¹⁴

Van egy vései származású, ma Pécsen élő Kossuth és József Attila díjas költő, aki 1955-ben a csurgói gimnáziumban érettségizett. Akkortájt a kaposvári ÁVÓ Őt, a (kulák származású?) pályakezdő fiatal az egyik úgymond a Rákosi ellenes verséért letartóztatva és 5 hétig vartatta, majd a kaposvári bíróság nyolc hónapos börtönbüntetésre is ítélte. Úgy tudom, hogy Téged is a kaposvári ÁVÓ fogott el és ítéltetett el. Az is bizonyos, hogy szinte a Táncsics Gimnázium falai közül vittek el a börtönbe és nagy csoda az, hogy utána Csurgóra kerülhettél át. Az igazság az, hogy utána is történt még egy hasonló dolog: 1965-ben, amikor egy a Táncsicsban érettségiző diákot, mert a faliújságra tűzött irataiban 1956-ot Szabadságharcként éltette, őt nemcsak meghurcolták, hanem rabosították is.

4. Kedves Kálmán!¹⁵

Igen, a Tánecsics gimnáziumból már 1953-ban voltak letartóztatások, de rám csak 1955 áprilisában került sor. Bűnöm az volt, hogy április 4-re külföldről, léggömbökkel küldött kommunista ellenes falragaszokkal, illetve más röplapokkal szórtuk tele az utcákat (ketten voltunk). Aztán április 5-én egy (...) barátunk (beépített ember volt) lebuktatott minket. A kaposvári ÁVO három héten keresztül vallatott minket a jólismert földalatti celláikban, rettenetes körülmények között. A rám állított ávós tisztet Papp-nak hívták, de többen is résztvettek a vallatásokban.

Az ávósok zöme egykori német fogságban tartott táborlakókból állt. Együkük a következőt mondta nekem: „na, te bűdös fasiszta, mi szenvedtünk (...), most pedig ti fogtok szenvedni”. Szó szerint emlékszem szavaira, pedig akkor csak 16 éves voltam.

Májusban a Kaposvári Törvényszék 2.5 év börtönre ítelt mindkettőnket. [Ágoston Ferenc diáktársával együtt – szerző] A tárgyalás egy vicc volt. Az ügyvédemet nem is láttam, de hát ez az ember is kiválasztott [vagyis kirendelt – szerző] volt. A tárgyaláson csak ávósok, a gimnázium igazgatója Merő Béla és a DISZ titkár Mecseki László (osztálytársam volt és később orvos a kaposvári kórházban) voltak jelen. Ezek mindketten szinte szenvedélyesen vallottak ellenem, mondván, hogy én egy renitens rendszerellenes ember vagyok, aki megérdemli, hogy megbüntessék. Később, az 56-os események idején találkoztam Merő Bélával, aki szinte sírva kért bocsánatot tőlem, mondván, hogy kényszerítették erre.

Ugyanez az ember évekkel később, jelesre érettségizett öcsémet nem javasolta egyetemre. Behívatta irodájába és azt mondta neki, hogy akinek ilyen testvére van, mint neki, az nem mehet egyetemre (öcsém később mégis elvégezte a Műegyetemet, de ennek külön története van).¹⁶ Én az engem DISZ titkárként jól bemártó Mecsekivel többször találkoztam az elmúlt években, de soha sem kért tőlem bocsánatot (nem hoztam elő ezt a dolgot, mert nem vagyok bosszúálló).

1955 augusztusában a Legfelső Bíróság helyben hagyta az ítéletet. 1956 tavaszán már érezhető volt valami enyhülés. Áprilisban engem szabadlábra helyeztek és internáltak Igalba. Minden vasárnap jelentkezni kellett a rendőrségen, este 8 óra után nem tartózkodhattam házon kívül, Igalt nem hagyhattam el engedély nélkül. Ez ment júliusig, amikor mindezt megszüntették.

Apám (most említem meg, hogy a tárgyaláson Ő is részt vehetett és bizony sírva fakadt, amikor az ítéletet meghallotta) fölment Budapestre az Oktatásügyi Minisztériumba, hogy személyesen kérelmezze továbbtanulásomat. Valószínű, hogy egy nagyon jóindulatú tanácsoshoz került, aki (legnagyobb meglepetésemre) engedélyezte, hogy Csurgóra kerüljek, a harmadik osztályba. [Erre csak az egy év börtönbüntetés letöltése után kerülhetett sor. – szerző]

A tanév már folyt, amikor édesapám elvitt Csurgóra. Kincses Ferenc igazgató behívott irodájába és négy szemközt beszéltem vele. Nagyon határozottan megparancsolta, hogy senkinek sem beszélhetek arról, hogy honnét jöttem (ÁVO, börtön, stb.), mert ellenkező esetben azonnal kicsap az iskolából. Így múltamat csak október 23-án tudták meg tanárain és osztálytársaim. Még azon a napon elkezdtem szervezni a diákokat, aztán másnap a Csurgói Járási Forradalmi Tanács (vezetője Kovács Andor, aki aztán Svájcban hunyt el) tízes bizottságának tagja lettem, valamint a diákszövetség vezetője, stb. Csurgót pár nap után elhagytam, mert Budapestre akartam menni édesapámmal (Magyar Nagyvezüst Vitézségi Érem tulajdonosa, vitézzé avatva 1943-ban az Urivi hídfőcsaták egyik hőseként), de sajnos ez nem sikerült.

November 4-e után már kerestek, de még levelek is mentek szüleim címére, hogy jelenjek meg büntetésem tovább töltése végett... Kétszer majdnem elkaptak a pufajkások,

de sikerült elmenekülnöm előlük. Aztán 1957. február 5-én egyik iskolatársam (későbbi kémelhárító őrnagy) átdobott a jugoszláv határon. Ezért neki akkor is hálás vagyok, hogyha később a szolgálatukba állt is.

Talán tudod, hogy az Államvédelmi Hatóságok levéltárából [ez az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – szerző] kikértem a rámvonatkozó anyagot, ami 140 oldalt tesz ki. Kisült, hogy még Amerikában is megfigyeltek, mert egyik jelentés arról szól, hogy a Bolsevistaellenes Nemzetek Szövetségének egyik ülésén résztvettem és fölszólaltam. Az Amerikai Magyar Lövész Mozgalom és a Kereszt és Kard Mozgalom létrehozója Vasvári Zoltán (volt páncélos százados) volt. A Veritas egyik fiatal történésze próbálta Vasvári Zoltán anyagát kikérni, de csak egy borítólapot találtak nevével, „Megsemmisítve” fölíráttal. Hogyha ezeket a dokumentumokat valakik nem semmisítették volna meg, akkor tudomásunkra jutott volna, ki, avagy kik voltak e két mozgalomban a beépített emberek. Valószínű ezek még mindig élnek és kilétüket nem akarták fölfedni. Az az öt besúgó, akik pl. Igalban voltak rám állítva, már mind elhunytak, így nevük szerepel az aktámon. Kettőnek még él a felesége, de én nem fedtem föl nekik, hogy férjeik a kommunisták besúgói voltak. „Herman” egy volt tanítóm volt, „Vájár” pedig Werstrosch János, a volt ált. iskolai igazgatóm, aki később Kaposváron tanfelügyelő lett.

Senki sem él már közülük, de kettőnek még él a felesége, akiknek én soha sem árultam el, hogy férjeik besúgók voltak.¹⁷

Meggyőződésem, hogy egykori besúgók és tartótisztek között ma is sokan pozícióban vannak (...). A szálak nem szakadtak meg, hanem továbbra is léteznek.¹⁸ (...)

Túóiratként: 1956 októberében egy ávós főhadnagyot megmentettem a lincseléstől, amit meg is említenek. Talán ez az emberi cselekedetem jópont volt a szemükben. Ki tudja? Tény, hogy soha sem voltam híve az önbíráskodásnak, de az is tény, hogy ezek az ávósok, akiket mi magyarok megmentettünk, november 4-e után ellenünk fordultak. Jötték helyében jót ügyebár ne várjunk.¹⁹

2. Részletek a Károlyi Menyhérttel (1962–1964 – Kaposvári Táncsics Mihály Gimnázium, osztályfőnök: dr. Szili Ferenc; 1964–1967 – Munkácsy Mihály Gimnázium, osztályfőnök: Ignáth Mihály) folytatott levelezésekből

1. Kedves Kálmán!²⁰

Géza [Ez a Géza név Kovács Géza nagyatádi lakost, a szövegben harmadikként szereplő egykori kaposvári táncsicsos diákot jelöli – szerző.] egyenlőre annyit jelzett, hogy megkapta mind a négy részét tanulmányodnak²¹ és nagy élvezettel olvassa. Írtam, hogy kíváncsi vagy a véleményére és elküldtem e-mail címedet. (...) Miklós Csaba ügyvédhez irányítottam Gézát, mert Ő a fia Miklós Endrének [A Táncsics Mihály Gimnázium történelemtanára volt – szerző], aki Géza forradalmi tevékenységét kutatta és írta halála előtt.

Gimnáziumi éveiben vádolták Gézát lázítással és rabosították. (Tudod Csaba volt az ügyvédünk és felesége az ügyésznő.)

2. Kedves Kálmán!²²

Géza még olvassa tanulmányod, azt írja: nehezen olvas, mert a szeme állandóan könnyezik. Rabosításáról én annyit tudok, hogy 1965-ben a Gimnázium faliújságjára tette azt a kérdést, hogy mi a forradalom, majd pár nap múlva egyfajta értelmezést adott kérdésének. Néhány nap múlva megint más szemszögből értelmezte saját kérdését. Többre már nem jutott ideje, mert hívták az igazgatói irodába és elvitték a rendőrök. Ekkor rabosították és napokig, hetekig zaklatták:

láztatás, izgatás vádjával. (...)

3. Kedves Kálmán!²³

Gézával az Anna iskolába, annak is az alsó négy osztályába voltunk együtt. Csajághy Karesi [Cukorgyári főmérnök is volt – szerző] édesapja volt az igazgatónk és volt valami egyezség, hogy az ötödiket már a Berzsényiben kezdte a fele osztály (körzetesítés). A Táncsicsban újra összekerültem volt osztálytársaimmal, de már nem egy osztályban. Én 1962-től két évet jártam Szili Ferenc osztályába és ezért emlékszem Géza ügyére. Tanulmányaimat 1964-től a Munkácsyban folytattam. (...)

Merő Béla nem egyet, de egy egész osztályt kiadott. Ők voltak Cey-Bert Róbert Gyula osztálya, egy osztálytársának (aki gyógyszerész lett) a leányától tudom, Hosszú-nak neveztek. Őt annyira megverték, hogy az egyik veséjét el is veszítette...²⁴

4. Kedves Kálmán!²⁵

Hosszú Lászlóné szül: Tóth Mária, 2015. 12. 28-án elmondta férje, Hosszú László (1938.07.22. - 2001. 03. 27.) 1956-os történetét.

[Hosszú Lászlóné] gyógyszerértári aszisztens, beosztása: központi gyógyszerértári raktárban osztályvezető volt.

[Hosszú László] 1956-ban a kaposvári Táncsics M. gimnázium IV. osztályos tanulója volt, Cey-Bert Róbert Gyula és mások osztálytársaként. Igazgató: Merő Béla volt.

Az osztály levonult a Petőfi térre, a beszédet hallgatták és a verseket. Visszafelé a posta épületének sarkán nem tudni kik, rájuk lőttek. Egy (...) fiú meghalt. Az egész osztály ment a temetésre. Visszafelé a Mártírok terénél megállították (munkásörök és oroszok egy csapata) teherautójukat. Menekülni akartak, így egyenként kapták el őket és verték, ahol érték. Ekkor találták el veséjét is, amiért élete végéig szenvedett.

1957-ben leérettségiztek. Sehova nem vették fel,amiért bent volt ebben a csapatban, pedig kitűnő tanuló volt. (Itt van az iskola szerepe!)

Munka közben, levelező tagozaton szerzett: gyógyszerész diplomát. (...)

5. Kedves Kálmán!²⁶

A Munkácsyban folytattam tanulmányaimat, mert Édesapám Lóczy igazgató és Ignáth Mihály új osztályfőnököm segítségét kérte. Szili Ferenc tanácsolta apámnak, hogy hozzon el a Táncsicsból, mert az ottani párttitkár (Kiss Zoltán) megbuktatott volna matematikából.

A kötelező tantárgyak mellett, oroszból is szerettem volna érettségizni, mert a sportrepülés mellett, ez még felvételi követelmény volt. Ebbe nem egyezett bele Kovács Józsefné. Ő volt az iskola [a Munkácsy Gimnázium – szerző] párttitkára és orosz tanára. Nekünk másodikban földrajzot is tanított, ekkor figyelt fel arra, hogy talán nem értek egyet mondandójával (...). Ez a vitánk az osztály előtt (25 fő) játszódott le.²⁷ (...)

Ezért aztán nem lehettem vadászrepülő, mert azt mondta [a párttitkár – szerző], hogy amíg Ő ott van az iskolában, addig én nem érettségizhetek oroszból, enélkül pedig nem felvételizhettem, hiába voltam jó sport repülő...

Több ilyen történetet tudok még, korosztályomra ez jellemző volt. (...)

Sőt már általános iskolában a hittan tanulásunk és ministrálásom miatt, vendége voltam az igazgatói irodának (ez a Berzsényiben történt) (...) Mi az 503-as MŰM Egyetemen (így neveztük a szakmunkás képzőt) folytattuk tanulmányainkat és a katonaevek (kettő év) letöltése után mehettünk csak továbbtanulni. (...)²⁸

[Ezért] Bótykós István tartalékos tiszthez és nagy orosz barátomhoz jártam külön órákra oroszból, hogy sikerüljön érettségim. Édesapámmal együtt tanítottak egykor a Pécsi úti ált. iskolában és azért tudom, hogy ki volt Ő. (...)²⁹

6. Kedves Kálmán!³⁰

Igazi MSZMP-s irányító Bötykös István volt. Kovácsnéval mindketten Szovjetunióban tanultak és orosz, valamint földrajzot tanítottak. Bötyköst már a Pécsi úti ált. iskolában is félték a tanárok, mert ők katolikus hívők voltak és templomba jártak: keresztapámék Mózner János és felesége, Steflerék, Édesapám és még sokan mások, a tanítványaik voltak a cukorgyáriak is, például Novacsek [Péter]. Bötykös a Munkácsyba került később és ott tanított, én ezért kerültem hozzá. Tudatosan készültem az orosz érettségire, de negyedikben átvette az addig csak földrajzot tanító Kovácsné az osztályunkat oroszból is. Ez a tartalékos politikai tiszt, Bötykös hívta toborozni a tiszt iskolába tanuló növendékeket a Munkácsyba is. Ezután történt, hogy Bötykös (...) elmondta, hogy „kirúgásra kerültem”. (...) Lóczy igazgató, Ignáth Mihály osztályfőnököm, Kollega Tarsoly Sándor történelem tanárom védtek meg és még mások is kiálltak mellettem, a tanáriban zajlott le ez a vita. Történelem tanárom mesélte részletesen még ezt el.³¹

Katonai pályáról vagy más főiskoláról vagy egyetemről ezután szó sem lehetett, mert nem kaptam volna jó ajánlást, amelyet a politikai vezetés minden felvételiző diáknak kiállított. Így mentünk szakmunkás képzőbe és a katonai évek után (mert akkor már nem kellett az iskola javaslata) csak a főiskolára - én a mezőgazdaságiba.³²

3. Részletek Kovács Gézával (1962–1966 – Kaposvári Táncsics Mihály Gimnázium, osztályfőnök: Krasznai Lajos és Miklós Endre) folytatott levelezésekből

1. Kedves Géza!³³

Ami érdekelt volna, az a Táncsicsban 1965-ben Veled történt dolgok. Menyus [Károlyi Menyhért – szerző] azt írta, hogy Te 1956 vonatkozásában tettél ki írást a faliújságra. Abban 1956-ot Szabadságharcként írtad le. (...) Ezért Téged Merő igazgató rendőrkézre adott. A rendőrségen napokig faggattak (...).

2. Kedves Kálmán!³⁴

A faggatás nem egyszer napokig, hanem sokszor, s alkalmanként egy-két órán át tartott, gyakran csak a lélektani várokozattással telt. Azt hiszem, tavaszra már abbamaradt az akció. Nagyon sajnálták, hogy az akkor új, nemzetközi megállapodások miatt már államellenes izgatásért nem vihettek bíróság elé semmilyen nyomozást Magyarországon. Azt viszont később is érzékeltették velem a kaposvári rendőrök, hogy „látókörükben maradtam” - talán az ujjlenyomatok, fényképek, más adataim megmaradtak valamelyik fiókban. Ezt szakmai kérdésnek tartom, s a magam részéről azóta kerülöm a rendőröket, nyomozókat (s igazából nincs mire emlékezni, mert Bertók Laci jóvoltából azonnal elkerültem Kaposvárról, s ha nappalira nem is járhattam, levelező tagozaton diplomát is kaptam). A kommunistákat, hazaárulókat nem kerülöm, mert akkor nagyon egyedül lennék. Ezt viccnek szántam, mert komolyan gondolom...

3. Kedves Kálmán!³⁵

Találtam egy dokumentumot viselt dolgaimról. Elég nagy terjedelmű, vagy (...) nem időszerű. Az egyik nyomozó neve ismerős, talán fia lehetett élsportoló, s azért. A házkutatásra a szomszédokat hívták (?) át a nyomozók. Kedves idős házaspár, Te is ismerhetted őket, mert Gallai Pista szülei voltak azok.³⁶

4. Kedves Kálmán!³⁷

Erdekes, hogy nyomozásra már felnőttek tartottak a rendőrök, de aláírni apámnak kellett a jegyzőkönyvet. Arra nem emlékszem, hogy ez volt-e az első találkozási napom a nyomozókkal, vagy a gimnáziumi igazgatói irodában is személy szerint ők voltak-e jelen.

5. Kedves Kálmán!³⁸

Azt nem tudom, hogy mikor, de Merő Béla behívatta apámat, s a házkutatáson lefoglalt szövegekből olvasott fel neki. Apám szerint élvezettel olvasta, de nem tudta megállapítani, hogy az együttérzés vagy a gúny volt a hangsúlyozása mögött. Nem az én írásomat olvashatta, hanem olyant, amit én másoltam, az én kézírásom volt, de el lehetett kerülni, hogy felfedjem a valódi „szerzőt”. Ebből is látszik, hogy senkit sem érdekelt az igazság. Megelégedtek azzal, hogy megítéljék az embert a saját kényük-kedvük szerint, s ha elítélni már nem is tudtak, a lehető legtöbbet ártani valakinek, csak ez maradt számukra élvezet. Rendőrnek, vezetőnek. Soká tartott, sok kárt okozott.³⁹

6. Kedves Géza!⁴⁰

A Magyar Nemzet 2016. január 30-i hétfői mellékletében Lakner Dávid írt Bertók László Rákosi börtönéről, a többarcú Kádár-korszakról és az öregségről címmel egyoldalas írást. Ebből én is részben választ is kaptam, hogy Bertók (a nagyatádi Járási Könyvtár munkatársaként) miért és hogyan is segített Téged a kaposvári rendőrség általi meghurcolásod és az általuk majdnem tönkretett életed újrakezdésében...

7. Kedves Kálmán!⁴¹

Unokanővérem (azóta meghalt) a munkatársa volt Lacinak [Bertók László költő – szerző] Nagyatádon, s az ő közvetítésével tudott rólam. Amikor Nagyatádon megüresedtek kulturális munkahelyek, akkor odahívott nővérem, s mentem is, mert Pécsen elég nehéz helyzetem volt (havonta meg-meghosszabbított munkaviszony, hárman tudtunk egy albérleti ágyat fizetni, általában naponta egyszer ettem, stb.), Nagyatádon pedig lakást is ígértek (meg is kaptam egy év múlva). Bertók nem szokott hivalkodni jócselekedeteivel.⁴²

Laci abban is segített nekem, hogy Szombathelyen tanulhassak, diplomát szerezhessenek. Nem azért, mintha írásaimat ismerte volna, hanem eredendő jósága, igazságszeretete okán. Egyébként a főiskolai könyvtárban semmi „respektje” nem volt a kommunistáknak, de konfliktushelyzet sem alakulhatott ki. Ezt nem óvatosságnak nevezném, inkább paraszti tisztaságnak. Az állami hierarchiát úgy fogta fel mindenki, mint az időjárás viszontagságait. Amíg tartott a zord idő, álltunk az eresz alatt, s imádkozott mindenki saját felekezeti kultúrája szerint.

8. Kedves Kálmán!⁴³

Amikor Pécsre kerültem, János bátyámmal s egy évfolyamtársával albérlősködtünk a területi párttitkár Csoronika utcai házában. Fiai jó barátaink voltak, idős apjukat arra „használták”, hogy szerezzen elvtársaitól rock-újságokat és hanglemezeket, meg persze „tikettes sört” a gyárból. 4-es sorszámú párttag-könyve volt, s időnként felutazott a soproni határra elkobzott nyugati holmikért. Így aztán rajongója lett a szobatársunk Elvis Presleynek, bátyám Pat Boonnak (ha jól emlékszem nevük írására). A szabadtéri színpad koncertjeire is jártunk, s utána futottunk a kardlapolzó rendőrök elöl végig a sétatéren.

Nem emlékszem, hogy miattam a családból valakit is felkerestek volna a rendőrök. Negatív következménye azért lett példaadásomnak, mert Gelencsér István nevű osztálytársam felháborodásában levelet írt a Szabad Európa Rádióhoz. Ott nyilván dogozott magyarországi rendőrspicli (tán több is), mert a fiút törbe csalták, perbe fogták, s el is ítélték kémkedésért. Vele ugyan találkoztam később érettségi találkozón is (pedig az érettségi idején már börtönben volt), egy kaposvári boltban is, ahol üzletvezető volt, de már régóta nincs kapcsolatunk. A perében tanúként megidézték engem is, a bírósági tárgyaláson vallanom kellett, de nem kapcsolták össze kettőnk ügyét. Valószínű, hogy akkor is

darabszámban mérték az államellenes ügyeket Somogyban, s abban az évben talán elég volt Pistié.

9. Kedves Kálmán!⁴⁴

Történészek tán furcsa, de nem kérdeztem testvéreimet arról, hogy miattam volt-e bántódásuk. Én egy dolgot hallgattam el otthon is: lefoglaltak egy füzetet a házkutatáskor, amelybe nagy titokban belemásoltam János bátyámnak egy csomó versét. Ezek zömmel Ady-utánazések és erősen katolikus írások voltak – nekem tetszettek.⁴⁵ Az kétségtelen, hogy nekem azért segített Laci is és főnöke is, mert '56-ról szimpátiával írtam, s mert irodalmi formában és közlés igényével tettem meg. Az indítékaimról nem beszélgettünk, mert azok egyéb beszélgetések, viselkedés alapján nyilvánvaló volt (s tán a falnak is füle volt mindenütt). Az indíték a következő volt: 1962-66-ban voltam gimnazista. A KISZ-be nem jelentkeztem, de az osztályban is mindenki KISZ-tag volt, ezért nem került napirendre tagfelvétel. Az osztályban viszont senkit sem érdekelt az ifjúkommunista mozgalom, inkább irodalmi színpaddal, versekkel, költősorsokkal foglalkoztunk, s persze sportolt is mindenki; a lányok karénekeltek, a fiúk cigarettáztak. (...) Amikor az öltözőben is rajtakapta a cigizőket Fertői (Ferity) Pali tornatanár, akkor lekevert egy pofont az egyik fiúnak, amire csaknem nekimentek, de legalábbis fellázadtak. Merő több tanárt fölvonultatva formális bírósági tárgyalást játszatott el az osztállyal, s persze pellengérré állította előttünk a cigizőkön kívül a katolikus irodalomtanár osztályfőnököt [Krasznai Lajost – szerző]. Néhány fiút áttettek a Munkácsyba. Az osztály évekre apátiába zuhant. Negyedik osztály elején az osztályfőnök mellé helyettesnek kinevezték Miklós Endrét, s követelték tőlük, hogy erősítsék az osztály közéleti aktivitását. Merőék persze a KISZ-re gondoltak, de arra még a kommunista szülők gyerekeinek sem volt kedvük... (...) Elhatároztuk, hogy a KISZ-ben ugyan nem, de faliújság felhasználásával néhányan közéleti fórumot teremtünk az osztálytársak számára. A többit egyedül találtam ki, a szövegeket én írtam, a beszélgetéseket „tőlem függetlenül” irányították a társaim, akik valóban rácsodálkozhattak a számukra ismeretlen írásokra. Csak a mi korosztályunk tetteiről volt szó, persze különböző tájak, korok, nézetek, irányultságok közegeben ütköztetve a tettek és retorziók. Csak a hősiesség és elkötelezettség összecsapásáról volt szó, nem lezárva, nem megítélve a folyamatot. Láthatod, hogy ez minden diktatúrával szemben áll, viszont valamelyik oldalra állásra ösztönöz, miközben a másik oldaltól sem taszít okvetlenül.

10. Kedves Kálmán!⁴⁶

Ahogy írtam, a Merő rendezte színjáték-per a cigarettázás ürügyén indult, s a fiúknak a tornatanár elleni lázadása ürügyén történt. Annak politikai tartalma csak annyi volt, hogy a diáklázadást meg akarták torolni, s maguk mellé állítani az osztály ki nem rúgott részének hangadóit. Ez lehetetlen törekvés volt, de épp ezért jól modellezte a kommunista „nevelés” ifjúság-ellenességét, szembekötődését. Ebben a Munkácsy Gimnázium vezetőse partner volt, akár kényszerből, akár elkötelezettségből. Ezt nem tudom.

Miklós Endre történelemtanárunk volt, s nem volt hajlandó a tankönyvből tanítani. Kitűnő órái voltak, ezért jártam hozzá történelem-szakkörbe is. Ott több olyan tényt is mondott, amiből kikövetkeztethettük a valóságos eseményeket - mint például a katyni mészárlást. Ezért is csak dicséretet adott.

11. Kedves Kálmán!⁴⁷

Konfliktusom után én úgy éreztem, hogy mellém állt mindkét tanár [Krasznai Lajos magyar és Miklós Endre történelem – szerző]. Szerintem Merőnek kellett már produkálnia valami eseményt a megbízói számára, s ő jöhetett ki a legjobban az egész históriából.

A bemutatott levélrészletek és dokumentumok értékelése

1. Varjú László „diák-ügye”

Az objektív történelmi adatfeldolgozásunk során számomra szinte azonnal kideríthető volt a kaposvári Táncsics Mihály Gimnázium vezetésének negatív szerepe, amit Varjú László III. osztályos tanulója elítéltetésében játszott. A rendőrspicli által feljelentett diákot és társát, Ágoston Ferencet már 1955. április 5-én a kaposvári ÁVH (vagy ahogyan Varjú 4. levelében szerepel, az ÁVO) letartóztatásba helyezte és három hétig keményen vallatta „a jól ismert földalatti celláikban, rettenetes körülmények között”.⁴⁸

A kaposvári megyei bíróság büntető tanácsának B.00/1955/5. számú, 1955. május 12-én hozott ítéletében viszont Varjú – Merő Béla tanúskodása alapján – már nem szerepelt a gimnázium rendes tanulói között. Idézve az ítéletből: „Varjú László II. rendű vádlott a 17. évének betöltése előtt áll. (...) Dr. Merő Béla gimnáziumi igazgató nyilatkozatai alapján (...) vallásos, templombajáró, a demokratikus államrendszerünk iránt ellenséges beállítottságú egyén. (...) Fegyelmezetlensége, politikai megbízhatatlansága miatt a kaposvári Táncsics gimnáziumból ez évben, mikor a harmadik gimnáziumot végezte, kizárták azzal, hogy tanulmányait magánúton folytathatja.”

Azonban Varjú László szerzőnek küldött levele szerint, mivel ő már a tanév lezárása előtt börtönben volt, ez a kizárás csak az ő tudta és értesítése nélkül, vagyis csak utólagosan (egyfajta hamisítással!?) történhetett. A kaposvári megyei bíróság május 12-i ítéletében viszont ez az utólagosan hamisított iskolai adat de facto tényként szerepelt. Idézve még Varjú leveléből: „Harmadikos voltam 1955 áprilisában, amikor letartóztattak, így nem fejezhettem be az évet. Valószínű, miután letartóztattak, akkor zárt ki Merő, amiről nekem semmi nemű adatom, vagy dokumentumom nincs. (...) Persze Merő és az őt, valamint a rendszert mindenben kiszolgáló Mecseki László DISZ titkár engem akár akasztófára is szívesen juttattak volna.”⁴⁹

Merő – Varjú 4. számú levele szerint – az 1956-os események idején történt találkozásuk során „szinte sírva kért bocsánatot tőlem, mondván, hogy kényszerítették erre”. Viszont kérdezem én, a történész, hogy vajon évekkel később már ki volt az, aki arra kényszerítette Merőt, hogy Varjú öccsét, Varjú Gyulát – a jeles érettségije ellenére – bátyja régi politikai nézeteire hivatkozva ne javasolja egyetemi továbbtanulásra?

A Magyar Népköztársaság Legfelső Bírósága által, 1955. augusztus 10-én hozott végzésében még ráadásként az is szerepelt, hogy „a vádlottak [Ágoston Ferenc és Varjú László – szerző] gyökeres átnevelésére van szükség, ami pedig huzamos időt igényel. Ezért az első bíróság által kiszabott két és fél évi börtönbüntetés semmiképpen sem mutatkozik túlsúlyosnak, amiért is enyhítésre irányuló fellebbezések, mint alaptalanok, elutasítandók voltak.”

Varjú László – kegyelmi kérvényének elutasítása után – 1956. április 21-én Igalba internálva, próbaidőre szabadult. Megkezdhette az 1956 augusztusáig tartó próbaidős és priuszos életét, amelyhez hozzátartoztak az engedély nélküli lakóhelyelhagyási tilalommal kapcsolatos rendőri jelentkezései is.

Valóságos csodaként élte meg, amikor édesapja segítségével szeptember 1-től a csurgói gimnáziumban folytathatta a gimnáziumi tanulmányait.⁵⁰

Varjút a Csurgói Járásai Forradalmi Tizes Bizottság tagjaként 1956. november 4-e után már a pufajkások is keresték. A letöltetlen börtönbüntetése ügyében a sátoraljaújhelyi börtönparancsnokság is írt és szülei igali címére leveleket küldött neki. Ennek következtében, 1957 februárjában – több állomáson keresztül – az USA-ba disszidált. Ettől kezdve, de

főképpen az 1968-as első hazatérése után a BM III/III-as megyei és országos ügyosztálya külön beépített ügynökökkel figyeltette.

Varjú számára a legmegdöbbentőbb az volt, hogy köztük, a beépített ügynökök között az egykori tanítója, tanára és az általános iskolai igazgatója is szerepelt. Dossziényi jelentések vannak tőlük, és azoktól is, akik éveken át a kommunista rendszernek titkosan dolgoztak. Ők már az amerikai állampolgár Varjú és az itthoni családja iránt kémkedő, ún. III/III-as ügynökök lettek.

2. Károlyi Menyhért „diák-ügye”

Károlyi Menyhért 1956-tal is kapcsolatba hozható „ügye” nem a Táncsics Mihály Gimnázium-beli diákságának idejéhez (1962–1964) köthető. Ő ezen idő alatt ott csak észlelte, illetőleg átélte az általa elítélt táncsicsos iskolai politikai közhangulatot, amit a 2016. január 4-én küldött levelében fogalmazott meg: „Triumvirátus irányította az iskolát (Szili írt erről egy tanulmányt).”⁵¹ Károlyi ugyanebben a levélben azt is írja, hogy „Merő Béla, Kiss Zoltán, Kiss Sándor voltak az MSZP-s [akkor még csak az MSZMP létezett – szerző] ideológiai irányítók.”⁵² Ezt a materializmussal párosult, a természettudományok mindenhatóságát hangsúlyozó iskolai légkört az erősen vallásos, a nemzeti érzéseit és történeti nézeteit kinyilvánító, szókimondó Károlyi Menyhért csak két évig bírta. „Szili Ferenc tanácsolta apámnak, hozzon el a Táncsicsból, mert az ottani párttitkár (Kiss Zoltán) megbuktatott volna matematikából...”⁵³

A tanulók között nemcsak a közeli emlékek miatt, de még egyfajta szimpátia is meglehetett az '56-os forradalom iránt. Hiszen a tanulók közül nagyon sokan tudták azt is, hogy 1956 októberében az itteni tanulók gúlába állva, a városban elsőként verték le az iskola faláról az ótágú csillagot. Közülük többen nemzetőrök is lettek, és néhányan, köztük Köbl Jóska, hősi halált is haltak.⁵⁴

Az '56-os események itteni gimnáziumi következményéről írta Károlyi Menyhért, hogy „Merő Béla nem egyet, de egy egész osztályt kiadott”, ők voltak Cey-Bert Róbert Gyula és Hosszú László osztálya.⁵⁵ Bár 1957-ben leérettségiztek, az 1956-os eseményekben való részvételük miatt viszont nem vették fel őket sehová. Így például Hosszú László kitűnő tanuló ellenére is csak évek múlva – munka mellett, a levelező tagozaton és rokkantként – szerezhetett gyógyszerész diplomát.

Károlyi Menyhért számára és későbbi továbbtanulására is végzetesnek mondható gimnáziumi ügyére 1964-ben már a Munkácsy Gimnáziumban került sor. Károlyi szerint: „Az iskola párttitkárával (földrajz órán) közöltem egy vitánk során, hogy „Kádár úgy táncol, ahogy Hruscsov fütyül.”⁵⁶ (És ez mindig így volt, 1956-ban is!)

A földrajzot és oroszot is itt tanító párttitkár, Kovács Józsefné és kollégája, az ugyancsak Szovjetunióban tanult Bötykös István ezért a nézetéért feljelentették Károlyit az iskola vezetésénél. Az ügy itt meg is állt azzal, hogy az említett ottani „ideológiai vezetés”, vagyis a feljelentők elérték azt, hogy a továbbiakban ne bánjanak vele „kesztyűs kézzel”.⁵⁷ Ez a két, ugyancsak orosz szakos tanár viszont megakadályozta Károlyi továbbtanulását. Károlyi szerint „azt mondta a párttitkár, hogy amíg ő ott van az iskolában, addig nem érettségizhetek oroszból”.⁵⁸ Nagyon fontos volt viszont az, hogy a Munkácsy Gimnázium igazgatója, Lóczy István, az osztályfőnöke, Ignáth Mihály, történelemtanára, dr. Kollega Tarsoly Sándor és még mások is megvédték, kiálltak Károlyi Menyhért mellett. Főképpen azzal, hogy ők nem vitték tovább ezt az ügyét iskolán kívülre, és így Károlyi soha nem került rendőrkézre.⁵⁹

3. Kovács Géza „diák-ügye”

A hivatalos rendőrségi vizsgálati dokumentumok alapján Kovács Gézánál jól követhető az, hogy a Táncsics Mihály Gimnázium vezetősége nem belső ügyként kezelte az 1956-os forradalomhoz köthető iskolai „ügyét”. Bizonyítható az, hogy az iskola vezetése feljelentést is tett a kaposvári székhelyű BM. Somogy megyei Rendőr-főkapitányságán. A Rendőr-főkapitányság még eddig név szerint nem ismert „illetékesei” megindították a nyomozást államellenes izgatás bűncselekménye címén. Ez alapján végül – Farkas Mihály rendőr alezredes nevében – dr. Böröcz őrnagy és Widermann János ügyész aláírásával végzés készült, amelyben az szerepelt, hogy „a nyomozás adatai alapján megállapítást nyert, hogy Kovács Géza terhelt, mint a Kaposvári Táncsics Gimnázium tanulója 1965. október 23-án egy általa szerkesztett és sajátkezűleg írt faliújság cikket tett ki az osztály Faliújság-táblájára. A faliújság cikkben az 1956-os ellenforradalom oldalán harcolókat hősöknek tünteti fel. Ezenkívül több ellenséges hangú faliújság cikket is írt, amelyeknek a tartalma alkalmas a népi demokratikus államrend elleni gyűlölet felkeltésére.” Az 1965. október 23-i faliújságra kitévelt követően viszont csak rá négy hónapra, 1966. február 22-én tartottak Kovács Gézánál házkutatást a Belügyminisztérium nevében Bánfalvi Nándor és Stickel Lajos rendőr századosok.⁶⁰

Kovács Géza továbbiakban már azt írja a 4. számú levelében, hogy „arra nem emlékezem, hogy ez volt-e az első találkozási napom a nyomozókkal, vagy a gimnáziumi igazgatói irodában is személy szerint ők voltak-e jelen”. Kovács 2. számú levele szerint ugyanis „a faggatás nem egyszer napokig, hanem sokszor, s alkalmakként egy-két órán tartott, gyakran csak lélektani várakoztatással telt. Azt hiszem, tavaszra már abbamaradt az akció”. Szerintünk ez alapján bizonyítást nyert, hogy már a kezdetektől, tehát október-novembertől, Merő Béla gimnáziumi igazgató irodájában folyt ez a rendőrségi „faggatás”. Merő Béla viszont hivatalosan csak az 1966. február 22-én történt rendőrségi házkutatás után lépett Kovács Géza családjával kapcsolatba. Kovács 5. számú levele szerint ez úgy történt, hogy, az igazgató „behívatta apámat, s a házkutatáson lefoglalt iratokból olvasott fel neki. Apám szerint élvezettel olvasta, de nem tudta megállapítani, hogy az együttérzés vagy a gúny volt a hangsúlyozása mögött.” Ezután a nyomozati ügy március 9-i gyors rendőrségi lezárása után a Táncsics Gimnázium nevében, Merő Béla igazgató aláírásával édesapja nevére – egy hónap után – május 9-i dátummal a következő értesítés érkezett: „Hivatalosan értesítem, hogy Kovács Géza IV. osztályos tanuló gyermekét az Iskoláztatási Bizottság egyetemi és főiskolai továbbtanulásra POLITIKAI ALLÁSFOGLALÁSA MAGATARTÁSA okból nem javasolta.”

(Befejezés) Nyilvánvaló, hogy a fenti példákön kívül még több – akár ezekhez hasonló – somogyi „diák-ügy” is létezhetett. Gondoljunk csak a csurgói diákként érettségizett kiváló költőnek, Bertók Lászlónak 1955-ben történt, gyakorlatilag a napjainkig is alig ismert ÁVH-s bebörtönzésére és megvertetésére. Bertók erről legutóbb így nyilatkozott: „Engem 1955-ben, tizenkilenc éves koromban megaláztak, megkínóztak, börtönbe zártak, töröltek a főiskoláról a verseim miatt [...]. Csodálkozott is mindenki a faluban, amikor az ÁVH elvitt házkutatás után. Verseikért? Ugyan már!”⁶¹ S hogy kik is voltak ezek az ÁVH-sok, ezek brutális és fanatikus „keretlegények”, az ugyancsak kiderül Bertók visszaemlékezéséből. Bebörtönzése után körülbelül tíz évvel, vagyis már 1964-ben, Nagyatádon volt egy újabb találkozása az őt a kaposvári pincében öt hétig „puhító” egykori ÁVH-sal. 1959–1964 között mint a járási könyvtár dolgozója, többször is találkozott vele. Bertók szerint: „Egy járási hivatalt vezetett ott, [...] különben semmit sem tudtam róla. Azt sem, hogy 1955-ben

ávósként szolgált Kaposváron. [...] 1964 szilveszterén elmentünk feleségemmel a bálba, s éjfél tájban egyszer csak mellém állt ez az ember és azt mondta: »Olvasom én a verseidet az újságban, s látom, hogy ugyanazt csinálod, amit tíz éve, amíg el nem kaptunk«. Kiabálásig fájt a dolog, a feleségem átszaladt a másik szobába, odahívta a járási pártbizottság másodtitkárát – óvónője volt az ő gyerekeinek –, aki megragadta a volt ávós mellén a zakót, s azt mondta neki: »fogd be a pofádat, a ti időtök lejárt.«⁷⁶²

A Táncsics Gimnáziumban 1952-ben érettségiző, és ide történelemtanárként visszakerülő dr. Szili Ferenc ezt írja a Vallatások koreográfiája című esszéjében:

„1958. március második felében – a napra már pontosan nem emlékszem – a politikai rendőrség hozzám is eljutott. [...] Vallatásom kezdetét vette – négy erős és »bátor« ember közrefogott – amely csendőrpertuval kezdődött és veréssel fejeződött be. A gúnyos »tanárurazás« összekeveredett a »szemét« jelzővel, vallatóim láthatóan jól érezték magukat. [...] Úgy közösen arra felé terelgettek, hogy írjak alá egy nyilatkozatot, beismerve, hogy a Duna parton tizenkét ávóst agyonlöttem. [Szilit 1956. október utolsó napjaiban sorkatonaként Bajáról Budapestre vezényelték a zászlóaljával együtt – szerző.] [...] Tökéletes ártatlanságom tudatában is rettenetesen féltem, mivel tudtam, hogy őket nem igazság, hanem az »eredmény« érdekli...»⁷⁶³ Szilit végül is megbélyegzetten elengedték. Viszont ezután az »ávós vallatása eredményeként«, ahogy Szili leírja, már többnyire csak kár érte: „Így tizenhét évi tanári pályafutásom alatt érettségi elnök sem lehettem. A gimnáziumban [a kaposvári Táncsics Mihály Gimnázium – szerző] négyezer jelentettek fel nacionalizmus vádjával.»⁷⁶⁴ Ez az iskolai, gimnáziumi 1956-tal kapcsolatos „rendőri tisztogatás” 1958–1959-ben országosan is folyt. Gondoljunk csak példaként Antall Józsefnek a Toldy Gimnáziumban történt meghurcolására, illetőleg a tanári pályától való eltiltására. Az ugyancsak ’56-os ügygyé kreált ottani ügyben szereplő diákokat még évtizedek múlva is megbélyegzettként kezelték és hátrányos helyzetbe kényszerültek.⁶⁵

A fenti esetekhez hasonlóan tanulmányunk dokumentumaiból kiderült például az, hogy Varjú László III. osztályos táncsicos diák esetében is szerepelt a kíméletlen és a gyűlölettel teli, veréssel kísért vallatás, amit a kaposvári ÁVH pincebörtöneiben kellett elszendvednie. A kaposvári megyei bíróság 1955. május 12-i ítéletéből kiderült, hogy az erősen elfogult iskola-igazgató és DISZ titkár, a vallásossága miatt is már reakciónak számító diákokat még politikailag is megbízhatatlannak és rendszerellenesnek jellemezte. Ezért ők még egy iskolajogi hamisítást is elkövettek. (Valószínűleg azért, hogy magukat politikailag mentsék és jobb színben tüntessék fel.) Azáltal, hogy hivatalosan is azt állították (vagy írták?!), hogy Varjút ők már a III. osztály végzése során kizárták a gimnázium kötelékéből, a Legfelső Bíróság – az első fokot megerősítő ítéletében – még meg is magyarázta, hogy Varjút miért is kellett az akkori magyar bíróságnak két és fél évnyi „rendszerhű politikai átnevelésre” ítélnie. Ennek az „átnevelésnek” ugyanis szerintük (a siker érdekében!) legalább két és fél évig kellett tartania – és nyilván az arra legalkalmasabb helyen, a sátoraljaújhelyi országos börtönben.

Az általunk tárgyalt dokumentumaink szerint viszont külön „szerencsége volt” a kaposvári Munkácsy Mihály Gimnáziumban 1964–1967 között tanuló Károlyi Menyhért diáknak. A történelemből kitűnő felkészültségű diák a későbbi orosz tanárának, az iskola akkori párttitkárának az osztály előtt folytatott vitájuk során ugyanis egy politikailag nagyon súlyos kijelentést tett: „Kádár mindig úgy táncol, ahogy Hruscsov fütyül.»⁷⁶⁶ A kicsapástól és az esetleges rendőrkézre adástól az iskola vezetése és a tanári kara Károlyit végül is megmentette. A párttitkár és a másik orosz tanár viszont – a korban bevett szokás szerint – „elintézte”, hogy Károlyi nemcsak oroszból nem érettségizhetett, hanem mint politikailag megbízhatatlan, az Iskoláztatási Bizottságtól sem kaphatott ajánlást a felsőfokú tanulmányaihoz.

Kovács Géza ügyének a vizsgálatánál a történésznek még az is rögtön feltűnt, hogy a diákot a BM-nél is feljelentő Merő Béla igazgató a nyomozókkal közösen, úgy tűnik, hogy „jól együttműködve” folytatta le az ügy kivizsgálását. Méghozzá úgy, hogy legtöbbször a diákot az igazgatói irodában is vallatták. A dokumentumokból – meglepő módon – még az is kiderült, hogy ez a vallatás az iskolában az állambiztonsági rendőrség kaposvári embereivel és az igazgatóval együtt történt. A diák, vagyis Kovács Géza szerint: „Ez a faggatás nem egyszer napokig, hanem sokszor, alkalmanként egy-két órán át tartott. Gyakran csak lélektani várakoztatással telt.”⁶⁷ Az igazgató Kovács Géza apjának a lefoglalt és a BM-től számára átadott iratokból még „külön felolvasást” is tartott 1966. február 22-én, tehát már a Kovács lakásában tartott rendőrségi házkutatás után. Azon viszont már nem csodálkozhatunk, hogy a sokszori faggatása (vagy inkább sorozatos zaklatása) után Kovács már arra nem emlékezett, hogy melyik állambiztonsági rendőrtiszttel találkozott, hiszen ők egymást váltva, „többen is lehettek”.⁶⁸ (!) Láthattunk már erre a példát, amikor pár évvel ezelőtt, Szili Ferenc gimnáziumi tanár vallatásánál is legalább négy rendőrtiszt „puhította” a születése szerint munkás származású, de a vallatók szerint viszont már „reakciós értelmiségi” tanárt. Viszont ráismerhetünk a Szili által leírt és S.L.-nek titulált rendőrtisztben a Kovács Géza házkutatásánál is szereplő Stickel Lajos rendőr századosra.⁶⁹ Ezek a vallatók Kovács Géza 2. számú levele szerint „nagyon sajnálták, hogy az új, nemzetközi megállapodások miatt már államellenes izgatásért nem vihettek bíróság elé nyomozást Magyarországon”.⁷⁰ Kovács, az akkor meghurcolt diák viszont évtizedekkel később is érezte a BM figyelmét, mert szerinte: „azt viszont később is érzékeltették velem a kaposvári rendőrök, hogy <látóköriükben maradtam>”.⁷¹ Az őt ért politikai meghurcolásáról levelében végső soron azt a konklúziót vonta le, hogy szerinte „Merőnek [a Táncsics Gimnázium igazgatójának – szerző] produkálnia kellett már valami eseményt a megbízói számára, s ő jöhetett ki legjobban az egész históriából.”⁷²

Kovács Géza 8. számú leveléből még az is kiderült: „Negatív következménye azért lett példaadásomnak, mert Gelencsér István nevű osztálytársam felháborodásában levelet írt a Szabad Európa Rádióhoz. Ott nyilván dolgozott magyarországi rendő[r]spicli (tán több is), mert a fiút törbecsálták, perbefogták, s el is ítélték kémkedésért.”⁷³

Volt még az ehhez hasonló esetre másutt is példa. Tíz évvel később, vagyis 1976-ban, pontosan az 1956-os forradalom húszéves évfordulóján Ujfalusy Gábor negyedik évfolyamos egyetemista a drezdai magyar diákok faliújságján helyezte el este egy ugyancsak ’56-tal kapcsolatos plakátot.⁷⁴ A plakáton tényszerűen felsorolta a forradalom főbb eseményeit. A lap aljára Ady Nekünk Mohács kell című költeményének zárósortai kerültek és egy nemzeti színű lobogó rajza. A kollégium KISZ-titkára, Keller Károly társával, Gyenese Tamással, „akinek apja a szombathelyi pártbizottság tagja volt”, nemcsak eltávolította a plakátot, hanem fel is jelentette Ujfalusy Gábort. A feljelentés következményeként a hazatérő diákot „a Nyugati pályaudvaron édesanyja mellett az állambiztonsági szolgálat két embere is várta (...), idegesek voltak és kiabáltak.” A Belügyminisztérium vizsgálati osztályán, a Gyorskocsi utcában az ötvenes évek légköre uralkodott: „A kihallgatásra kísért egyéneket hátrafogott kézzel, földre szegezett fejvel, futólépésben lökdösték a fal mentén (...) és eszeveszett rohanásban taszigálták a kihallgató tiszt irodájába. (...) Akkor még nem tudtam, [írta naplójában Ujfalusy – szerző] hogy ez a szertartás egy teljes hónapon át fog ismétlődni, néha napjában többször is.”⁷⁵ Sashegyi Zsófia írása szerint a tárgyaláson csak Ujfalusy édesapja vett részt a családból. „Az akkor fiatal bírónő, Wollner Róbertné kijelentette, [...] súlyos izgatásnak számít az eseményt forradalomnak és nem ellenforradalomnak nevezni. Mivel ez a rendszer ellen támadó csöcselék randalírozása volt. *A bírónő hangsúlyozta, hogy súlyosbító körülményként tekint a plakát jobb alsó sar-*

kába rajzolt nemzeti lobogóra. A büntetés egy év fegyház, a közügyektől való eltiltás és a felsőfokú intézményből való kizárás volt.⁷⁶ A riport írójának nyilatkozó apa, Ujfalusy Antal „megdöbbenéssel szembesült még azzal, hogy az említett bírónő az elmúlt évekig aktív volt (Ő rendelkezett többek között Hagyó Miklós házi őrizetének a meghosszabbításáról is (...)).” Sőt még Kádár vezető politikusi emberei, például a 80-as évek első felében Veress Péter külkereskedelmi miniszter a szerintük vétkes személyen „rajtatartották a szemét.” Vagy, ahogy csak lehetett, hátrányt okoztak neki a további életében, így a munkahelyi elhelyezkedésénél is.⁷⁷

Végző soron rövid tanulmányunkban kideríthettük a rendelkezésünkre álló 1952-1966 közötti '56-tal is kapcsolatba hozható somogyi „diákügyek” dokumentumaiból, hogy az ezeknél az államellenes izgatásnak számító ügyeknél a kivizsgálást végzőket legkevésbé sem az igazság kiderítése, vagy netán a tényszerű vizsgálat vezette. Ők még az ilyen iskolai ügyeknél, mint általában országosan is, csak a kommunista rendszer diktátumának az elvtelen kiszolgáltatását folytatták. És benne a hivatalosan intézkedő „főszereplőket” csak a különböző minőségben végrehajtható – többnyire súlyos – „megtorlás” vezette. A legszomorúbb az, amikor a diákokat a nevelőik, főképpen az iskolák (láttunk rá itt is példákat!), somogyi gimnáziumok igazgatói vagy az orosz tanárai „adták ki, vagy adták át, akár rendőrkézre is.” Többnyire azokat, akik az 1956-os magyar szabadságharcot dicső példaképüknek, az abban szereplő diákokat pedig szabadságharcosoknak tartották.

Tanulmányunkban a legtöbb ilyen „diák-üggyel” kapcsolatos forrásadat a kaposvári Tánics Mihály Gimnázium 1949–1974 között működő vezetőjének, Merő Bélának a Rákosi-féle és a kádári kommunista diktatúrákat kiszolgáló igazgatói szerepére utalt. Ezért akár még szükség lehetne, a történeti hitelesség miatt Merő Béla iskolai emléktáblájának és az avatásakor elmondott emlékbeszéd szövegének átértékelésére. Ennek a táblának az iskola panteonjában való elhelyezésekor mondott emlékbeszédében a későbbi utód, Mihályfalvi László ugyanis „mindenben követendő, kiváló példaképként” emlékezik meg róla, magasztalja.⁷⁸ Abban azért igaza van Mihályfalvinak, hogy Merő Bélának a mi írásunkban szereplő tanítványai is „a szívükben életük végéig őrzik az igazgató úr, Merő Béla [csak éppen negatív – szerző] emlékét”.⁷⁹

Legyen ezért ez a történeti visszaemlékezés egy örök mementó azokért a diákokért, akik még számunkra egyelőre ismeretlenül is elszenvedhettek „az 56-os elveikért” a kommunista rendszer okozta megtorlásokat.

JEGYZETEK

- 1 Veszprémi Éva 2016. június 21-én Magyar Kálmán részére az imre@veszpremi.net e-mail címről elküldött kétoldalas levele (Továbbiakban: *Veszprémi Éva levele*, 2016. június 21., 1.).
- 2 *Veszprémi Éva levele*, 2016. június 21., 1. A kiállításról cikk is született, ld. Sashegyi Zsófia: *Veszélyes képek (Sokáig kockázatot jelentettek az ötvenhatban készült képzőművészeti alkotások)*. Magyar Nemzet Magazin, 2016. szeptember 10. szombat, 26. (Továbbiakban: Sashegyi i.m. 2016.)
- 3 Veszprémi Éva Imre kortársával, a szegedi szobrászművésszel, Tóth Sándorral 2016. július 2-án este telefonon folytatott beszélgetésekor tudta csak meg, hogy Kovács Józsefnek hívták.
- 4 *Veszprémi Éva levele*, 2016. június 21., 1. Sümei György szerint Ambrus Győző (London) a kivégzések szemtanúja volt. (Sashegyi i. m. 2016, 26.)
- 5 „A főiskolán szinte mindenki tudta, hogy az oroszokat a főiskola orosz tanára hívta be az egyébként bezárt épületbe. Nem a főbejáraton, hanem a Bábszínházon át jutottak be az oroszok”. (*Veszprémi Éva levele*, 2016. június 21., 1.)
- 6 A meglévő jelentős számú anyagunkból – elsősorban terjedelmi okokból – csak a témánkhoz szorosan hozzátartozó, a diákság által nekünk küldött és az általunk válogatott levelek szöveghű részleteit közöljük. Ezúton kell köszönetet mondanunk irodalomtörténész fiam-

- nak, Magyar Máténak a levelek és a kézirat szövegszerkesztéséért.
- 7 Ld. *Magyar Sors (1944–1957)* (szerk. Magyar Kálmán) Kaposvár, 1992. (Továbbiakban: *Dokumentumkötet*, 1992.)
- 8 *Dokumentumkötet*, 1992, 38., 83–100.
- 9 Uo. 38., 116., valamint 2016. június 30-i e-mail levél Varjú Lászlótól. Ő 1952-ben Köbl Józseffél járt egy osztályba. Köbl egy év után osztályt váltott.
- 10 Varjú László ezeket a részben a családi irattárában megőrzött iratanyagokat (10 db) és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárából (ÁBTL) neki fénymásolatban kiadott iratokat (140 db) 2016 tavaszán fénymásolatban közlésre a rendelkezésünkre is bocsájtotta. Kovács Géza pedig a nekünk írt e-mail levelei mellékként elküldte számunkra a BM által 1966. febr. 22-én készített Házkutatási Jegyzőkönyvet, a Somogy Megyei Rendőr-főkapitányság 1966. március 9-én készült Ügyészi Határozatát és a Tácsics Mihály Gimnázium igazgatója, Merő Béla által 1966. május 9-én a szülei számára írt Értesítését.
- 11 Dr. Varjú László a levelek írása idején Las Vegasban tartózkodott orvosi továbbképzés céljából, így leveleit amerikai típusú billentyűzetten, ékezetek nélkül gépelte le. Ezért az olvashatóság kedvéért a közlésre szánt levelekben pótoltuk az ékezeteket.
- 12 Magyar Kálmán levele dr. Varjú Lászlóhoz, 2016. február 2.
- 13 Dr. Varjú László levele Magyar Kálmánhoz, 2016. február 3. I.
- 14 Magyar Kálmán levele dr. Varjú Lászlóhoz, 2016. február 3.
- 15 Dr. Varjú László levele Magyar Kálmánhoz, 2016. február 3. II.
- 16 Szili Ferenc is tudott erről az 1961-es esetről, amikor Merő igazgató a bátyja miatt nem javasolta továbbtanulásra. Végül a szakmunkásképző elvégzése után csak estin végezhetette el az egyetemet. (Szili Ferenc szóbeli közlése a 2016. május 20-i Fő utca-beli beszélgetésünk során.)
- 17 A „Madarász” fedőnevű pedig Majer Gyula igali gimnáziumi tanár és későbbi szakfelügyelő volt. Ide vonatkozóan ideznünk kell Varjú Lászlónak egy később kelt levelét: „Az említett főg orvos még mindig praktizál Igalban, de vele sem közöltem, hogy ő önként jelentett ellenem, anélkül, hogy beszervezték volna. Sas (László) őrnagy ismert volt Kaposváron, de az igali fürdőnél is gyakran megfordult.” (Dr. Varjú László levele Magyar Kálmánhoz, 2016. május. 16.)
- 18 Varjú László 2016. május 24-én fénymásolatban átadta nekem az ÁBTL-től neki az ügyével kapcsolatban kiadott iratokat, azzal, hogy egyben megbízott az anyaga teljes körű publikálásával, illetőleg feldolgozásával. „Kálmán, az átadott anyaggal járj el legjobb belátásod szerint, de amúgy az írt ötletteddel egyetértek. Talán az én esetem is hozzájárul a kommunista idők borzalmainak megismeréséhez. Most valóban a hatvanadik évforduló lesz és már kevesen élünk az egykori áldozatokból. Bármit tervezel, én mindenbe beleegyezek.”
- 19 Fekete Nándor tanító („Herman”), Majer Gyula gimnáziumi tanár („Madarász”) és Werstrosch János iskolaigazgató („Vájár János”) III/III-asok feladata volt a 6-os kartonjaik szerint – többek között – „közelebbi kapcsolatot teremteni Varjú László itthon élő hozzátartozóival és barátaival”.
- 20 Károlyi Menyhért levele Magyar Kálmánhoz, 2015. december 16.
- 21 Magyar Kálmán: *Rendszerváltás Somogyban I–IV. Valóság*, 2012. 11. 76–90.; 2013. 2. 57–82.; 2013. 8. 35–54.; 2014. 2. 59–81. (Továbbiakban: MAGYAR i. m.)
- 22 Károlyi Menyhért levele Magyar Kálmánhoz, 2015. december 18.
- 23 Károlyi Menyhért levele Magyar Kálmánhoz, 2015. december 19.
- 24 Károlyi Menyhért levele Magyar Kálmánhoz, 2015. december 22.
- 25 Károlyi Menyhért levele Magyar Kálmánhoz, 2015. december 31.
- 26 Károlyi Menyhért levele Magyar Kálmánhoz, 2016. január 2.
- 27 „Nekem ekkor még fogalmam sem volt arról, hogy milyen veszélyrel jár még egy halvány utalás is 1956-ra.” Később „a volt feleségem nagybátyjától szereztem be erre a valós információimat, aki a Lábodi Á[llami] G[azdaság] párttitkára volt és eredetileg cseléd. Haláláig kommunista volt, de szégyellte, amit Kádárék tettek, még Rákossal is beszélt [...]. Azt mondta Neki Rákosi, hogy bármiről beszélhetnek, csak 56-ról nem.” (Károlyi Menyhért levele Magyar Kálmánhoz, 2016. január 4. II.)
- 28 Károlyi Menyhért levele Magyar Kálmánhoz, 2015. dec. 22.
- 29 Károlyi Menyhért levele Magyar Kálmánhoz, 2016. január 2.
- 30 Károlyi Menyhért levele Magyar Kálmánhoz, 2016. január 3.
- 31 „A Munkácsy Mihály gimnáziumban, harmadik osztályos tanulmányaink végén (1965-ben), történelem tanárunkat : Dr. Kollega Tarsoly Sándort eltiltották a történelem tanításától a sajátos nemzeti nézetei okán. Engem ez annyira bántott, hogy egyedi sztrájkba kezdtem.” (Károlyi Menyhért levele Magyar Kálmánhoz, 2016. május 31.) Dr. Kollega Tarsoly Sándor levéltáros, latin és történelem szakos középiskolai tanár, jogtudományi doktor életútjáról részletesebb bejegyzés olvasható a Veszprém Eötvös Károly Megyei Könyvtár – Veszprém megyei helyismereti gyűjteményének honlapján: <http://helyismeret.ekmk.hu>, Évforduló és eseménynaplár, 2012. szeptember címszónál.

- 32 „Kedves Kálmán! Amiket már leírtam csak azt vedd figyelembe!” (Károlyi Menyhért levele Magyar Kálmánhoz, 2016. május 26.)
- 33 Magyar Kálmán levele Kovács Gézához, 2015. december 28.
- 34 Kovács Géza levele Magyar Kálmánhoz, 2015. december 28.
- 35 Kovács Géza levele Magyar Kálmánhoz, 2015. december 30.
- 36 Gallai Istvánt a kaposvári KDNP-ből ismertem. Ld. Magyar i. m. Valóság, 2013. 8. 43–45., 52. 73. jegyz.
- 37 Kovács Géza levele Magyar Kálmánhoz, 2016. január 5.
- 38 Kovács Géza levele Magyar Kálmánhoz, 2016. január 6.
- 39 Károlyi Menyhért és Kovács Géza 2016. január 5-i egymás közötti levelezéséből: „Ha jól értem, azt kéred, hogy küldjek még adatokat Kálmánnak. Amit tudok, megküldöm, bár engem már nem érdekel a magam múltja annyira, mint illene.”
- 40 Magyar Kálmán levele Kovács Gézához, 2016. január 31.
- 41 Kovács Géza levele Magyar Kálmánhoz, 2016. január 31.
- 42 A főnöke volt Pál József, akinek egy versköteté jelent meg. Pártagnak kellett lennie, hogy igazgató lehessen az akkori pécsi főiskolán. Jólélkü volt a maga módján. Szerette a nőket, a lányokat is, asszonyokat is. Emiatt rúgták ki, s utódja már nem biztosított védelmet egyikünknek sem. (Ua.)
- 43 Kovács Géza levele Magyar Kálmánhoz, 2016. február 4.
- 44 Kovács Géza levele Magyar Kálmánhoz, 2016. február 4.
- 45 János bátyám későbbi írásait megmutattam Lacinak, s kértem a véleményét. Ő azt üzenté bátyámnak, hogy dicséretes dolog, ha versben, regényben, novellákban írja meg az ember, ha valami vagy valaki bántja, mert ez békésebb megoldás, mint a verekedés. (Ua.)
- 46 Kovács Géza levele Magyar Kálmánhoz, 2016. február 5.
- 47 Kovács Géza levele Magyar Kálmánhoz, 2016. február 5.
- 48 Bertók László költő is itt volt elzárva 1955-ben Kaposváron. Idézve őt: „engem öt hétig az ÁVH pincéjében puhítottak”. (Lakner Dávid: *Magyar alpaka. Bertók László Rákosi börtönéről, a többarcú Kádár-korszakról és az öregségről*. In: Magyar Nemzet, Magazin 2016. január 30., szombat, 19. Továbbiakban: Lakner i. m. Magyar Nemzet, 2016.)
- 49 Dr. Varjú László levele Magyar Kálmánhoz, 2016. július 11.
- 50 Itteni osztálytársai csak 1956. október 23-a után tudták meg a Táncsics Gimnázium tanulójaként történt letartóztatását és börtönbüntetését. Az ötvenhatos forradalmi múltjáért még ma is különösen becsülik és a mai napig tartják vele a kapcsolatot.
- 51 Károlyi Menyhért levele Magyar Kálmánhoz, 2016. január 3. Az említett tanulmány: Szili Ferenc: *Az iskolai élet demokratizmusa a kaposvári Táncsics Mihály Gimnáziumban (1949–1973)*. Somogy '73., 2. sz. 91–94. Károlyi később hozzátesszi: „Szili Ferenc »fásírt«-ba került a triumvirátussal emiatt a tanulmánya miatt és ekkor jött a Levéltárba dolgozni, valamikor 1973 vagy '74-ben.” (Károlyi Menyhért levele Magyar Kálmánhoz, 2016. január 4.)
- 52 Károlyi Menyhért levele Magyar Kálmánhoz, 2016. január 3. Erről az ott erőszakosan működő kommunista szellemről az ugyancsak diákként ott tanult Vörös Gyula is nyilatkozott. (Ld. Magyar i. m. Valóság, 2012. 11. sz. 81.)
- 53 Károlyi Menyhért levele Magyar Kálmánhoz, 2016. január 2.
- 54 *Dokumentumkötet*, 1992, 83–88., 106.
- 55 Károlyi Menyhért levele Magyar Kálmánhoz, 2015. december 22.
- 56 Ua.
- 57 Károlyi Menyhért levele Magyar Kálmánhoz, 2016. január 2.
- 58 Károlyi Menyhért levele Magyar Kálmánhoz, 2016. január 3.
- 59 Ua.
- 60 Kovács Géza erről írja, hogy „az egyik nyomozó neve ismerős, talán fia lehetett élsportoló, s azért”. (Ld. Kovács Géza levele Magyar Kálmánhoz, 2015. december 30.) A szerző szerint ez az élsportoló, a Kaposvári Honvéd (a későbbi KK) kosárlabdázója valóban a nyomozó rendőrtiszt fia, Stickel József tanár volt.
- 61 Lakner i. m. Magyar Nemzet, 2016, 19.
- 62 Ua.
- 63 Szili Ferenc: *(H)arcok és ál(h)arcok Somogy megyében*. Örökség 16. Kaposi Kiskönyvtár (szerk. Papp Árpád, Szijártó István, Szili Ferenc), Kaposvár, 1998, 66–68. (Továbbiakban: Szili i. m. 1998.)
- 64 Szili i. m. 1998, 68.
- 65 Ezzel kapcsolatban idézzük az akkori rendőrségi ügyben kiemelten szereplő toldys diáknak, Kapronczay Károlynak a szerzőnek 2016. július 5-én írt e-mail levelét: „Anno (...) egy 56-tal kapcsolatos iskolai megmozdulást akartak a nyakamba varrni. Tényleg Antall Jósának [Antall Józsefnek, a későbbi miniszterelnöknek – szerző] (...) meg Olthy Vilmosnak (...) köszönhetem, hogy nem csuktak le. (...) Ez az ügy valójában az 1980-as évek végéig kihatással volt életemre.” Jeszenszky Gézát is mint akkori toldys diákat ugyancsak meghurcolták. (Dr. Jeszenszky Géza: *Esélytelen volt-e 1956-ban a rendszerváltozás?* (Bécs, Collegium Hungaricum, 2015. október 23.) = Irányok és Értékek. „Europa”-Club: Huszonharmadik könyv. (szerk. Smuk András) „Europa”-Club, Bécs, 2015, 31.

- 66 Károlyi Menyhért levele Magyar Kálmánhoz, 2015. december 22.
- 67 Kovács Géza levele Magyar Kálmánhoz, 2015. december 28.
- 68 Ua.
- 69 Szili i. m. 1998, 67. A 2016. május 20-án a kaposvári Fő utcán történt beszélgetésünk során Szili Ferenc egyértelműen név szerint így azonosította az ő régi, S.L. monogramként jelölt, 1958-ban szereplő vallatóját.
- 70 Kovács Géza levele Magyar Kálmánhoz, 2015. december 28.
- 71 „Talán az ujjlenyomatok, fényképek és más adataim megmaradtak valamelyik fiókban”. (Kovács Géza levele Magyar Kálmánhoz, 2015. december 28.)
- 72 Kovács Géza levele Magyar Kálmánhoz, 2016. február 5.
- 73 Kovács Géza levele Magyar Kálmánhoz, 2016. február 4. A perében Kovács Gézát is, mint tanút beidézték.
- 74 Sashegyi Zsófia: *Megbélyegzetten. Húsz évvel a forradalom után sem volt bocsánatos bűn nevének nevezni ötvenhatot*. Magyar Nemzet Magazin, 2016. március 5. szombat, 28. (Továbbiakban: Sashegyi i. m. Magyar Nemzet, 2016.)
- 75 Sashegyi i. m. Magyar Nemzet, 2016, 28.
- 76 Ua.
- 77 Ua. Mint ahogy Korom Mihály a szülőkhöz írt válaszlevelében írta, nem jár enyhítés annak, aki visszaélt az állam bizalmával [...]” (Ua.)
- 78 Forrás: *Somogy Portál, Somogyi pedagógusegyniségeik* címszava alatt – <http://www.Somogy.hu/index.php?cid=16770>.
- 79 Részlet Mihályfalvi László magyar–oroszlós tanár, örökös igazgató, 2012-től Kaposváron a Demokratikus Koalíció ünnepi szónokának beszédéből.

Elit katonák a bíróságon és a diktatúrában (1945–1963)

A Szent László hadosztály egykori tisztjeinek, Szügyi Zoltánnak, Lajtos Árpádnak, Meszlényi Róbertnek, Kiss Zoltánnak és Ugron Istvánnak a büntetőpereit

Szovjet megszállás, magyar nemzeti ellenállás

A II. világháború után a Vörös Hadsereg nyomában és felügyelete mellett a szovjet zónába került országokban kizárólag „népi demokráciák” jöhettek létre, de a többi, hasonló helyzetbe került közép-európai országgal ellentétben itthon 1945-ben egy nem kommunista párt, a Független Kisgazdapárt tudott kormányt alakítani. Ezt a fejleményt a Magyar Kommunista Párt (MKP) nehezen vehette tudomásul, de a nemzetközi figyelem miatt, a szovjet haderő nyomátéka mellett is csak azt tehette meg, hogy az általa megszerzett rendőrség és hadsereg szervezetei élére a saját pártkatonáit állította. Ilyen módon már 1945 elejétől elkezdtek kiépíteni azt a rendszert, amely mind jobban képessé vált a kiszemelt személyek, illetve csoportok megfigyelésére, letartóztatására, majd pedig 1947-től egyre nagyobb tömegeket tudtak elkülöníteni, börtönbe zárni. Konceptiós bírósági perek sokasága indult meg, hogy az MKP által nem kívánatos személyeket kivonják a közéletből, vagy egyáltalán, az életből. Az első ilyen nagy konceptiós per Magyarországon 1947 februárjában indult a „Magyar Testvéri Közösség” néven, amit szorosan követett Kovács Bélának az NKVD által február 25-én történt elhurcolása. A Magyar Közösség ügy eljárásjogi alapját az 1946. VII. törvénycikk képezte, melyet március 12-én fogadott el a nemzetgyűlés, és amely törvény – Kubinyi Ferenc szerint – a demokratikus köztársaság és a parlamentarizmus szétveréséhez vezetett, annak alapját teremtette meg.¹ Ezután jött a „fordulat éve”, tehát eleve törvénytelenséggel. Az első „konceptiós” pert követően tucatszám hozták a halálos ítéleteket és súlyos börtönbüntetéseket. Azonban a gyanúsítások és előzetes vádak már ezen pert megelőzően is megindultak, a világháború után – érthető módon –, elsősorban a volt honvéd katonatisztek ellen. Minden magyar hivatásos tisztnek, akit a háború vége „ellenséges” oldalon talált, igazoló bizottság előtt kellett megjelennie, ahol vagy igazolták, vagy nem.

A különös leginkább az, hogy már 1945 elején megvádolnak és perbe fognak alacsonyabb rangú tisztet is azzal, hogy „háborús büntetett” követek el. A szovjet mintájú hazai erőszakszervezetek is ekkoriban jöttek létre.² A Horthy-rendszer alatt tisztí rangot elért katonák Okváth Imre szerint „elsőként szenvedték el” a hatalomváltás „preventív megtorló intézkedéseit.”³ A kommunisták által inspirált és erőltetett büntetőügyek jogilag legtöbbször alaptalanok, mint ahogy például a 2. magyar hadsereg parancsnokát, Jány Gusztávot is tényleges büntetett nélkül ítélik el és került kivégzőosztag elé. Vélhetően a bosszú és a szovjetek felé történő megfelelési kényszer mozgatta az MKP vonalát ezekben a megtorlásokban, illetve még valami, a félelem. Félelem attól, hogy valamiképpen megismétlődhet az 1919-es ellenforradalom, éppenséggel a katonatisztek vezetésével.⁴ Hogy ez valós félelem volt-e Rákosi Mátyásék részéről, arra határozottan mondhatjuk, hogy nem, már csak azért sem, mert a honvédtisztek jelentős része emigrációban volt⁵, vagy a néphadsereg alkalmazásába lépett, miközben a Vörös Hadsereg uralta a térséget.

Idővel viszont, 1948-at követően, amikor a bolsevizmus megmutatta valódi arcát, sokakban felszínre tört a nemzeti sérelem az igazságtalanságok láttán. Egyre-másra ellenálló csoportok szerveződtek az országban, amelyek alapvetően arra számítottak, abban bíztak, hogy a Nyugat rövidesen megindul a szovjetek ellen, amire jó alapnak látszott a koreai háború (1950–1953). Szinte minden magyar nemzeti ellenálló csoport erre a felfogásra építette működését, hogy a koreai háború vagy más nemzetközi krízis világméretű konfliktussá fokozódik, amely eléri hazánkat. Ezen csoportok helyzetét inkább bonyolította, mintsem segítette, hogy a Nyugat propaganda eszközökkel, mint az Amerika Hangja és Szabad Európa Rádió (SZER), és egyéb hírszerző szervein keresztül biztatni kezdték a „vasfüggöny” túloldalán élőket azzal, hogy van értelme a szervezkedésnek és bizakodásnak. Bizonyos, hogy az angolszászok a lázadás szellemét akarták Közép-Európában fenntartani, de utólag belátható, hogy ez egy kétélű játék volt, amely sok magyar és nem magyar életébe került. Ugyanakkor a hazai közszellem is változás után vágyott az elviselhetetlen életkörülményei miatt.

A tevékeny bolsevistaellenesség nem is igazán Magyarországon kezdett megszerveződni, hanem az Ausztriában rekedt „volt” honvédtisztek körében, akik 1949 januárjában létrehozták a „Magyar Harcosok Bajtársi Közösség”-et (MHBK). Az Ausztriában megalakult MHBK vezetői Zákó András vezérőrnagy és Korponay Miklós vezérkari százados voltak. Zákónak és Korponaynak volt tapasztalatuk diverziós egységek szervezésében és irányításában a Kópjás alakulatok⁶ révén, de a hírszerzésben és kémkedésben, a konspirációban már kevésbé. Az utóbbi évtizedekben egyre több információ látott napvilágot az MHBK működésével kapcsolatban, de számtalan esemény továbbra is homályban van, és fog is maradni, Zákó és Korponay időközbeni halála miatt. Az mindenesetre világosan látható, hogy a magyar katonai emigráció és az angolszász és francia kémiszolgálatok, valamint a kommunista elhárítás (Katpol–ÁVH) között egy titkos háború zajlott információszerzés, fedett futárok és ügynökök alkalmazásával. A Nyugatról szervezett akciók egyik fő iránya az volt, hogy megpróbáljanak Magyarországon létrehozni olyan sejtyszerűen felépülő illegális csoportokat, akiket különböző konspirációs célokra, elsősorban adatgyűjtésre, föl lehetett használni. Ennek a titkos háborúnak számtalan áldozata volt, ugyanakkor kémkedés címszóval sokakat alaptalanul vádoltak meg, mint a Rajk-per fővádoltjait. A Rákosi–Gerő–Révai által teremtett paranoid légkörben a belügyi szervek mindenhol összeesküvést, szabotázszt szimatoltak és Dzsingisz kántól⁷ kezdve Bajcsy-Zsilinszky Endrén⁸ át Rajk Lászlóig mindenki angol kém lett.

Kétségtelen tény, hogy 1945 és 1956 között a magyar társadalomban volt egy igen erős reménykedés, hogy megbukik a kommunizmus, rendszerváltás jön, és a szovjetek elhagyják az országot, erre a hiábavaló, de érthető illúzióra játszott rá a nyugati propaganda. Hiszen azzal, hogy a SZER adásain keresztül megmutatta a bolsevikok által sulykolt „eredmények” és a valóság közötti különbséget, már önmagában is növelte az ellenállás szellemét. Azt a szellemet, amit nem is nagyon kellett élesztgetni, mivel mindenki a saját bőrén érezte az elszegényedést, az igazságtalanságokat, az erőltetett propaganda ellentmondásait, a törvénytelenégeket. A magyar nemzet nem ehhez, nem ilyen viszonyokhoz volt szokva, és ha a Horthy-korszakban voltak is nehézségek, a háborút nem is számítva, az többnyire mégis egy követhető jogrenden és kiegyensúlyozottabb társadalmi modellen alapult. A magyar társadalom tehát ha némán tűrte is a bolsevik uralmat és terrort, de azért sorban, egymás után, vagy olykor szinte egyszerre alakultak ellenállási csoportok. A Bank–Fehérvári–Fazekas által összegyűjtött kisebb-nagyobb ellenállási szervezeteknek a száma eléri a kilencvenet, még ha ezek közül néhány valóban koncepciós módon kitervelt volt, mint a Grösz-per, vagy a Kiss Szaléz

ügy.⁹ Ez az számarány, és a csoportokban résztvevők széles társadalmi spektrumon való elhelyezkedése (volt katonatisztek, egyetemi hallgatók, kétkezi munkások stb.) azt mutatja, hogy itt egy országos lefedettségű és szintű elégedetlenség mutatkozott meg. Mint ahogy az adott időszakban kivégzett több száz¹⁰ mártír is ennek az elemi elégedetlenségnek volt az áldozata, megjelenítője. Ezek az ellenállási csoportok szinte ugyanazon koncepcióra alapozták működésüket azzal a céllal alakultak „... hogy az általunk akkor várhatóan ítélt nyugati, főleg amerikai felszabadítás során kémszervezetként működjön az átmenet gördülékeny lebonyolításában.”¹¹ Ezért is lehetett ez a bevett séma a letartóztatottak kihallgatása során, akkor is, ha az illetőnek semmi köze nem volt szervezkedéshez.

A lefogottak közül sokan ténylegesen futárszolgálatot teljesítettek a nyugati hírszerzés, vagy a magyar katonai emigráció között, vagyis a kommunista állam ellen dolgoztak. Sokuk kivégzésére elsősorban azért került sor, mert Rákosiék kíméletlenül le akartak számolni mindenkivel, aki veszélyes lehet hatalmukra nézve, vagy sértette a „presztízsüket”. Ez utóbbinak egyik kifejeződése volt, hogy azért is „hűtlenségi” per járt, ami könnyen kivégzést jelentett, ha valaki külföldre akart szökni, bármilyen okból.¹² Ilyen szintű paranoiát tényleg csak a sztálini bolsevizmus tudott kitermelni. De ugyanilyen beteges vádpont volt a „feljelentés elmulasztásának büntette”, amelyért súlyos börtönöveket (minimum 5 évet) szabtak ki adott esetben. Annak ellenére, hogy ezeknek a büntetőpereknek a túlnyomó többsége zárt tárgyaláson történt, a külvilág azokról többnyire semmit sem tudhatott, a nép tudta illetve látta, hogy váratlanul emberek tűnnek el, akik aztán soha, vagy évek múlva kerülnek elő, teljesen megváltozott fizikai-lelki állapotban. Ezek a szenvedések és emberáldozatok, a szünni nem akaró ellenállási csoportok létrejötte, a széles társadalmi elégedetlenséggel együtt mind-mind hozzájárult valamiképpen az 1956-ban kirobbanó, feltehetően állami segédlettel provokált, de világtörténelmi jelentőségű szabadságharcunkhoz.

Az amerikai külpolitika színeváltozása

Franklin Delano Roosevelttől azon politikája, amely elképesztő méretű kedvezmények és anyagi támogatások sorát jelentette Sztálinnak, oda vezetett, hogy 1945-öt követően az USA-nak egy még nagyobb hatalommal kellett rivalizálnia, mint amit Németország jelentett. Ezért a teljes „behódolást” egy bizonyos fordulat követte az amerikai külpolitikában, amelynek élén az új elnök Truman állt, aki 1947-ben meg is hirdette a Truman-doktrínát. Ebben megfogalmazódott: „az Egyesült Államok nem tűri el a II. világháború után kialakult status quo erőszakos megváltoztatását, és gazdasági illetve katonai segítségnyújtással beavatkozik azon országokban, ahol a kommunizmus térhódítása fenyeget.”¹³ Görögország és Törökország veszélyeztettsége váltotta ki Truman fellépését, amely országokat emiatt támogatni kezdték. Kialakult az „elszigetelés” (containment) amerikai politikája és a Szovjetuniót katonai bázisokkal kezdték körbekeríteni. Ma már elmondható, hogy ez a fajta külpolitikai „fordulat”, valójában nem érintette a Jaltában kialakított világképet, az USA sokáig nem megdönteni akarta a SZU-t, hanem csupán erkölcsi karanténban tartani, gyengíteni ahol lehet és elszigetelni, akárcsak manapság. Ehhez pedig kétségtelenül jó alapot adtak azok a törvénytelenések, amelyek a szovjetek által megszállt közép-európai országokban történtek, a kirakatpercek és hasonlók. Mivel a szovjet birodalom határai igen szigorúan voltak őrizve, a birodalom esetleges titkai, csapatainak hadmozdulatai rejtve maradtak a nyugatiak előtt, amely helyzetben leginkább csak a beszerzett és a vasfüggöny mögé bejuttatott ügynökök segítségével lehetett javítani. A közép- és kelet-európai emigráns szervezetek számára nem volt kérdés, hogy országaik

sorsán kizárólag egy olyan szuperhatalom tud csak változtatni, mint az USA, amely épített is rájuk, de közel sem olyan mértékben, mint azt az érintettek remélték.

Az amerikai külpolitika azért is nevezhető kétarcúnak, mert 1945 után egy olyan hozzáállást valósítottak meg, amely bizonyos mértékben és megkésve támogatta a kommunistaellenes megmozdulásokat, szervezkedéseket, ugyanakkor a nagypolitikában mégis inkább a détente (politikai enyhülés, feszültségcsökkentés) valósult meg. A kétarcúságot az okozta, hogy az amerikai „kemény vonalások” – elsősorban a hadsereg képviselői – ténylegesen harcolni akartak a kommunizmus ellen és támogatták a vasfüggönyön túli hírszerzést és ellenpropagandát, viszont a magasabb kormánykörök nem voltak ennyire határozottak. Különösen, hogy a szovjetek 1949 augusztusában sikeresen tesztelték atombombájukat, és az atomháború réme nem egyszer Damoklész kardjaként lebegett az emberiség fölött. Az atomcsapda nem egyszer visszafogottságra, visszavonulásra kényszerített amerikai elnököket, és szükséges volt a hadsereg képviselőinek visszafogása. Ezt a kettősséget itthon is észrevették¹⁴, de érthető okokból azt remélték, hogy végül a katonák fognak felülkerekedni, és felszabadítják az országot. Hogy mennyire ingatag lábakon állt az USA kommunistaellenessége, azt jól megmutatta a magyar 1956, amikor meg sem próbálták a nyomásgyakorlást a szovjetek felé az ország függetlensége érdekében. Az amerikai külpolitikában a Szovjetunió megítélésével, a követendő lépésekkel kapcsolatban megfigyelhető egy bizonyos ingadozás, de ez a mélyebb erővonalakat nem érintette 1981-ig, amikor Ronald Reagan lett az elnök.

A Szent László hadosztályról

A Szent László hadosztály hadtörténete elég alaposan dokumentált, elsősorban két volt tisztjének, Ugron Istvánnak és Martin Kornélnak köszönhetően¹⁵, ezért a hadieseményekkel itt nem is kívánunk foglalkozni. Ezt a különös sorsú hadosztályt 1944 nyarán Vörös János vezérkari főnök meglátására, javaslatára kezdik el „elvíleg” szervezni, amit közöltek is a hadosztályparancsnoknak kiszemelt Szügyi Zoltán (vezérkari) ezredessel. Az új hadosztály fölállításának célja volt, hogy segítse, illetve védje Horthy kormányzót a háborúból való kiugrás során. Mivel a hitleri hadvezetés 1944 szeptemberére már négy korábbi (olasz, finn, román, bolgár)¹⁶ kiugráson volt túl, ezért megengedhetetlennek tartották, hogy ezt Magyarország is megtegye. A háborúból való kiugrás „bejelentése”, annak tényleges időpontja nem egészen egyértelmű, de mivel a Gestapo már október 10-én akcióba lépett, letartóztatva Bakay Szilárdot, a kiugrás kulcsembert¹⁷, majd a szintén beavatott ifj. Horthy Miklóst 15-én elrabolták, a kormányzó nem várhatott tovább a proklamáció bejelentésével. A sietséget bizonyítja, hogy október 14-én érkezett csak fel a fővárosba Szügyi Zoltán, miközben a Szent László hadosztály még meg sem alakult. A hadosztály magvát képező ejtőernyős („eje”) ezred (két zászlóalj), pedig még a vonaton volt, útban Budapestre, de a vonatot a németek lekapcsolták, félreállították, mivel Bakaynál lévő tervek alapján pontosan tudták, hogy mely személyeket és alakulatokat kell azonnal le tartóztatni, elkülöníteni.

A hadosztályt 1944. október 12-én Csatay Lajos honvédelmi miniszter rendelete hívta életre, amelynek bevezetőrészé így szólt: „Hazánknak a keleti veszedelemmel: a szovjet bolsevizmussal vívott élet-halál harcában, a még rendelkezésünkre álló emberanyag legjavából egy új elithadosztályt, a Szent László Hadosztályt állítom fel.”¹⁸ Szügyi is ezen a napon kap utasítást rádióon keresztül, hogy jelentkezzen az 1. magyar hadsereg vezérkari főnökénél, Kéri Kálmánnál, akitől parancsot kap, hogy menjen alakulatával Budapestre, hogy ott találkozzon Vörös János vezérkari főnökkel. A pápai ejtőernyős ezred ekkor a Kárpátokban van frontszolgálaton. A találkozó már nem jöhetett létre, Vöröst a németek

elszigetelik, majd internálják, ahonnan megszökve átment a szovjetekhez. Szügyit is teljesen váratlanul éri a rádióból a Horthy proklamáció, de a nyilas puccsot követően a már elrendelt új hadosztály felállítása nem akadt meg, hanem a kijelölt egységeket pápára vezényelték feltöltésre és kiképzésre, és amely tényből aztán később Szügyinek sok baja támadt. Az „elit” jelzót általában azokra a reguláris haderőn belüli, különleges alakulatokra szokták alkalmazni, amelynek tagjai nagy fizikai és pszichikai terhelhetőséggel bírnak és már több éves katonai szolgálat van mögöttük. A Szent László hadosztályon belül a pápai ejtőernyős ezred esetében ez az „elit” jelző az önkéntes belépésben is megnyilvánult. A különleges alakulatok másik jellemzője, hogy a lehető legkorszerűbb fegyverekkel van felszerelve, ami szintén igaz volt erre a hadosztályra.

A Szent László hadosztály szervezetileg három ezredből, a pápai ejtőernyősökből, a gép nélkül maradt repülőszemélyzetből („repülő lövészek”), valamint Horthy testőreiből és a hozzájuk beosztott jutasi altisztképző növendékeiből alakult meg 1944. december 1-ével. A hadosztály vezérkari főnöke Vörös János bizalmi embere, a doni katasztrófát átvészelt Lajos Árpád vezérkari őrnagy lett. Szügyi Zoltán a honvédség egyik legtapasztaltabb és talán legbátrabb főtisztje volt, akinek szolgálataira a nyilas kormánynak feltétlenül szüksége volt, nem kevésbé annak kivételes harckészségű „eje” alakulatára. Valószínűleg német nyomásra, a hadosztályt kezdetben nem is engedik egyetlen alakulatként működni, részenként vetik be a magyarországi arcvonal különböző pontjain, mint Budapest védelménél is. A pápai ejtőernyősöknek akkor, 1944 végén már hírük volt, de tőlük semmiben nem maradtak le a repülő lövészek, vagy a testőrszázadok, és ezen alakulatok valóban példaértékűen küzdöttek a tiszalöki hídfőben, Csepelen, Fóton, majd a szinte teljes felmorzsolódásukat jelentő Ipoly–Garam menti harcokban, ahol fedezték a visszavonuló német csapatokat. Ezt követően a hadosztályt 1945 első hónapjaiban újrászervezik, feltöltik és a Balaton északi részén folytatnak elkeseredett utóvédharcokat, hogy elérjék Dél-Ausztriában az angolok megszállta övezetet.¹⁹ A hadosztály a folytonos harcokban állandóan 60%-os, vagy annál nagyobb veszteségeket szenvedett. A megrendítő veszteségek és az osztrák–magyar határt már átlépni nem akarók lemorzsolódása ellenére ez a hadosztály rendkívül fegyelmezettséggel mutatkozott meg az angolok előtt, akik végignézve a díszmenetüket, meggyőződtek annak kivételes erkölcsi tartásáról.

Szügyi Zoltán vezérőrnagy katonai pályaképe

Szügyi Zoltán (1896, Huszt – 1967, Budapest)²⁰ az I. világháborút is végig harcolta 1915-től, hogy ezt megtehesse – ami jellemző elszántságára és önbizalmára –, a korengedélyre a szülei aláírását hamisította.²¹ Az I. világháborút követően fokozatosan lépkedett föl a ranglétrán számos kitüntetéssel elnyerve, mint a Magyar Érdemrend lovagkeresztjét a katonai közigazgatásban végzett tevékenységéért, és a Felvidéki emlékérmét.²² A kormányzó 1940. július 1-jével 3. rangszámmal vezérkari alezredessé nevezte ki. 1941. augusztus 1-ig, az újonnan felállított kolozsvári magyar királyi IX. honvéd hadtest anyagi osztályát vezeti, de soha nem szerette az irodai „ülős” munkát, ezért amikor a pápai ejtőernyős zászlóaljhoz kerestek új vezetőt vitéz Bertalan Árpád halála miatt, az ekkor 45 éves vezérkari alezredes „megpályázta” azt a helyet, és meg is kapta 1941. október 1-ével. Az ejtőernyősök („eje”) sajátos hangulatban, „morogva” fogadták az új parancsnokot, akinek még ejtőernyős ugrása sem volt, emiatt a tiszti gyűlést is félbe kellett szakítani. Ezen különleges rendeltetésű alakulaton belül meglehetősen fesztelen, közvetlen hangulat uralkodott a parancsnok és az alárendeltek között, a „fegyverek” mentalitásuk sokféle módon megnyilvánult.²³ Szügyi, mint egykori rohamcsapat vezető, rögtön tudta, mit kell tennie, ezért

még aznap, szabályellenesen, négy ugrást teljesített, hogy fölvarrhassa az „ugrójelvényt”. A másnap folytatódó tiszti gyűlés már egészen más hangnemben zajlott, meglett vitéz Bertalan Árpád méltó utóda. Az újnak számító „eje” fegyvernem hatékony irányításához Szügyi engedélyt kapott a braunschweig-i német ejtőernyős tancsapatok iskolájának meglátogatására, ahol tanulmányozhatta a német ejtőernyős kiképzés legújabb technikáit és problémáit. Ennek az útnak a tapasztalatait felhasználva dolgozta ki aztán javaslatait a szervezeti, hadászati és harcászati alkalmazási alapelvekre vonatkozóan.²⁴ A Honvédelmi Minisztérium ahhoz a javaslatához is hozzájárult, hogy az eje. tisztek és altisztek kisebb csoportokban frontszolgálatot teljesítsenek, haditapasztalatok gyűjtése érdekében. Ezt az elvárást magával szemben is érvényesítette, így került ki 1942 októberében az oroszországi hadműveleti területre, mint a magyar királyi 43. honvéd gyalogezred parancsnoka.

Szügyi 1942. május 15-vel kikerült a vezérkari tisztek állomány-csoportjából és ismét csapattiszt lett, az államfő pedig 1942. november 1-gyel (14. rang-számmal) ezredessé nevezte ki. A doni áttörést követően, a katasztrófális viszonyok közepette, szinte példátlan módon, keménykézzel szervezi újra ezredét és a hozzákeveredett csapatokat, így létrehozva a Szügyi-csoportot, amely egy ideig biztosítani tudta a szervezett visszavonulást. Nem volt ez kis dolog akkor, amikor minden a szétesés felé mozdult. Eredménye elismerésül a Magyar Érdemrend tisztikeresztjét a hadidíszítményekkel és kardokkal, majd a Magyar Érdemrend középkeresztjét a hadiszalagon kardokkal (1943. július 7.) nyerte el. A németektől pedig a II. osztályú Vaskereszthez a pántot (1943. január 27.), illetve a német I. osztályú Vaskeresztet kapta meg (1943. július 17.), majd 1945 februárjában a Vaskereszt lovagkeresztjét.²⁵ (Az I. világháborúból is volt már II. osztályú Vaskeresztje.) Ezekon kívül a Tűzkereszt I. fokozatát és a Nagy honvéd sportügyességi jelvényt (1943. szeptember 30.) is birtokolta.²⁶ A keleti frontról 1943 februárjában tért vissza Pápára, majd szeptember 1-jével a vezérkarhoz került egy rövid időre. 1944 augusztusára a két ejtőernyős zászlóaljat ezredé fejlesztették és így kerültek a keleti hadszíntérre, a Kárpátok előterébe a magyar királyi 1. hadsereg kötelékébe. Szügyi 1944. október 13-án Budapestre rendelik, hogy alakulatával részt vegyen a kiugrás lebonyolításában, de erre a szervezési hibák, illetve a németek ébersége miatt nem kerülhetett sor. Az ejtőernyős ezred Budapestről Pápára került, hogy fölállíthassák a Szent László hadosztályt, amely 1944. december 1-én alakul meg ténylegesen.²⁷ A Szent László hadosztály eleinte nem volt szervezetileg egységesen bevetve, részei a legsúlyosabb elhárító harcokat folytatták, annyira, hogy a szovjet oldalán is hírhedtek lesznek, Szent László bárdját szimbolizáló jelvényükről a „bárdos brigantik” nevet kapják, Szügyi pedig név szerint is jól ismerik. Szügyi a „nemzetvezető” Szálasi Ferenc 1945. január 13-án, január 1-ei hatállyal vezérőrnaggyá, tábornokká léptette elő, de ez nem nyilas beállítottsága miatt történt, hanem a németek által is többször elismert, kimagasló harctéri tevékenységéért. Szügyi már csak azért sem lehetett nyilas, vagy németbarát, mert különben nem bízták volna meg a kiugrást biztosítani szándékozott Szent László hadosztály parancsnoki tisztével, még 44. júliusában. Ezen kívül pedig ott volt az a tény, hogy 1944 októberében, a Horthy-proklamáció után, fölkereste őt báró Aczél Ede, mint a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottság összekötője, aki megbízta az MNFFB nevében – igaz csak szóban –, hogy a Szent László hadosztályt együtt tartva, azt mindenáron juttassa el nyugatra, ahol a menekült magyarság védelmét kellett ellátniuk. Szügyi a feladatot végrehajtotta, a dunántúli harcokat követően Dél-Ausztriában adják meg magukat az angol 46. hadosztály előtt. Az angoloknak feltűnik és imponált a Szügyi vezette hadosztály fegyelmezettsége, ezért megkülönböztetett módon bántak velük a harcok lezárulta után is.

A háború után

Szügyi Zoltán számára szinte még be sem fejeződött a világháború, még a hadifogságból sem tért vissza, amikor a magyar hatóságok, mint háborús bűnöst kikérik az angoloktól, akik ha vonakodva is, de átadták 1946. március 15-én. A vezérőrnagyot ekkor a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya (PRO) vett át az angoloktól, és azonnal az Andrásy út 60-ba került. Miután a szovjet politikai rendőrség (NKGB – szovjet Állambiztonsági Népbiztosság) is kihallgatja, ügyét illetékeségből rövid időn belül átadták a hírhedt, Pálffy-féle HM Katona Politikai Osztálynak (Katpol), melynek székhelye ekkor a Nádor utcában volt.²⁸ „Bűncselekményeinek” kivizsgálását, bizonyítását és bíróság elé állítását alapvetően ez a szerv hajtotta végre, és nem válogattak az eszközökben. Az egyik jelentés (1946. március 31.) szerint Harcos Ottó, bölcsészhallgató tanúnak jelentkezett, aki szerint Szügyi 1944. október 15-én Horthy helyett, akinek védelmére rendelték volna „Szálásit kereste fel, letette az esküt, és fekete halálfejes karszalaggal jelent meg emberei között. Feladatát éppen fordítottan hajtotta végre és a vár védelme helyett a vár megtámadására helyezte készenlétbe embereit.”²⁹ Szügyinek a nyilasokkal való kapcsolatára később térünk rá. Az ellene megindított büntetőper több vádpontból állították össze, de összefoglalóan „háborús bűntett” címen lehet azokat megnevezni.

A háborús bűnösök fogalmát az ideiglenes magyar kormány 1945. február 16-án Debrecenben határozta meg és már listát is állított össze, hogy kik tartóznak szerintük ebbe a kategóriába. Katonatisztekéről, politikusokról, országgyűlési képviselőről volt szó. Az irat kimondta: „Háborús bűnös, mert az 1939. évi háborúnak Magyarországra való kiterjesztését az országnak a háborúba történt belesodródását elősegítette, és mint országgyűlési képviselő részese volt olyan határozatoknak, amely a magyar népet világháborúba sodorta. Vezető tevékenységével nyilas/fasiszta/ mozgalomnak segítséget nyújtott, a háború fokozottabb mértékben való folytatását előmozdította. 81/1945. M. E. rendelet 11. §. 2. pont. 11. §. 1. pont.” 1945 elejétől újabb és újabb névjegyzékek készültek, mert egyre több nevet, személyt vettek föl azokra.³⁰

Az első konkrét vád, ami érte Szügyit, hogy hadbíróági ítélet nélkül végeztetett ki embereket. A jegyzőkönyv szerint 1947. augusztus 27-én Ladányi Pál vallotta: „minden befolyás és kényszer nélkül állítom és bizonyítom, hogy Szügyi Zoltán vezérőrnagy 1944 szeptemberben Szolyva és Vezérszállás között két elfogott partizánt – bár azt állította, hogy azokat Kassára irányította – saját hatáskörében halálra ítélte és kivégeztetett.” Ugyanekkor mások is állították, hogy a vádlott 1944 augusztusában a pápai huszárlaktanyában: „4 személyt hadbíróági ítélet nélkül saját elhatározásából... kivégeztetett.”³¹ Ezekkel a kivégzésekkel kapcsolatban Szügyi elmondta: „A szombathelyi hadbíróóság ítélete alapján történtek ezek a kivégzések, amikről én semmit nem tudok. Tekintettel arra, hogy az én hadosztályom harcoló hadosztály volt és így annak külön hadbíróága volt, tehát ez a hadbíróóság nem is ítélezhetett a Pápán elfogott katonaszökevények fölött. A kivégzések azért történhettek a laktanya udvarán, mert tudtommal a szombathelyi hadbíróági kirendeltség ott működött a laktanyában.” Egy másik tanú (Benyovszky Imre) is szóvá tette a kivégzéseket 1945 februárjában, amelyre Szügyi így reagált: „Mi ebben az időben vonultunk vissza a Garam völgyében a frontról. Tanú ebben az időben a Pápán állomásozó pótalakulatnál volt, az kizárt dolog, hogy a kivégzési parancsot én írtam volna alá.”³² A háború idején történt katonaszökevények kivégzése statáriális utón, ún. „repülőbíróóságok” által lettek elrendelve, és az ilyen „törvénytelen” eseteket a kommunista magyar hatóságok igyekeztek más honvédtisztek nyakába is varni, de ez a vád az akkori zavaros hadi helyzet miatt is igen problémás volt, és nem is volt igaz.

Kisebb jelentőségű vád volt Szügyivel kapcsolatban (Magyar András őrmester, 1946. augusztus 30.) a „nyilas szimpátia”, és hogy „németbarát”, komolyabb volt viszont az, amelyet a hadosztályába tartozott (nem eje.) tisztje Szepesvári Béla (Budapest. 1947. május 13.) említett meg: „... 1944 november végén Homokbögödén az összegyűjtött gránátos zászlóalj előtt tartott először Szügyi Zoltán vörgy. beszédet. Ebben a beszédében hangsúlyozta, hogy Magyarország a németek oldalán kell, hogy harcoljon és ezt a harcot a németekkel együtt győztesen fogjuk befejezni. Az összegyűlteket a háború további lelkes folytatására buzdította. Beszéde úgy a legénységre, mint tisztikarra lelkesítően hatott.” Majd ez ismétlődött meg Szepesvári szerint 1945. március hó közepén: „... Ezen beszéde olyan meggyőzően hatott, hogy a már csüggedt és reményét veszített tisztikart felrázta és harci kedvét visszaadta.”³³ Ebből a kijelentésből vádat „faragott” a Népbíróság, mert erre már könnyebben lehetett vonatkoztatni a háborús bűnösség definícióját: „a háború fokozottabb mértékben való folytatását előmozdította”. Ez utóbbira mondta el később Szügyi: „...a vádbeli időben és helyen tényleg tartottam beszédeket, de annak az értelme nem az volt, ami vádiratban le van fektetve, hanem az, hogy: a németek veresége mellett mi magunk magyarok külön háborúnkat még megnyerhetjük.”³⁴ Meg kell jegyezzük, hogy Szepesvári, ellentétben Magyar őrmesterrel, nem ártó szándékkal mondta el a fentieket. Szepesvári később könyv formátumban (A hazáért mindhalálig!) adta ki háború alatti és a Szent László hadosztályban töltött idők naplójegyzéseit, ebben feltétlen elismeréssel emlékezett meg hadosztályparancsnokáról.

A doni katasztrófa idején

A Népbíróság természetesen nem hagyhatta ki Szügyire kompromittálón ható doni harcok felemletését sem, amelynek során – még alezredesként – a Márki- és az Oszkolvölgyében bizonyította katonai rátermettségét. Szügyivel kapcsolatban meg kell értenünk, hogy egy olyan katonáról beszélünk, aki szakmáját maximális odaadással végezte, vagyis torz militarizmus, vagy pártideológia nélkül. 1943 januárjában a doni áttörés idején a bomlásnak indult katonatömeg egy részét határozott és kemény intézkedésekkel sikerült megállítania, a védelmet újraszervezte és így az üldöző szovjet csapatokat egy ideig feltartóztatta. Ezzel a tétivel nagy valószínűséggel sikerült a veszteségeket csökkentenie és meggátolnia, hogy még többen essenek szovjet hadifogságba. Az egyik vizsgálati dossziében szerepel: „Ügyének részletesebb ismertetése előtt szükséges annak előrebocsájtása, hogy Szügyi úgy a horthysta, mint a Szálasi féle, valamint a hitleri katonai vezetés részéről teljesen megbízható, a Szovjetunió elleni hadműveletek során kimagasló bátorságot, hűséget tanúsító tisztként volt elkönyvelve...”³⁵ Szügyi háborús bűncselekményeinek alátámasztására példaként hozták fel, hogy 1943. január 25-én a 2. hadsereg visszavonuló részeiből új „ezredet”, csoportot alakított. Ennek során Szügyi az 1. számú napiparancsában ezeket közölte: „... Elvárom, hogy ezredem minden egyes tagja átérezze felelőssége teljes tudatát. Tudatára ébredjen a honvédségünket az elmúlt napokban ért nagy szerencsétlenségnek, melynek tovább fajulása egész magyar nemzetünkre kihatással lehet. Ezt megakadályozandó, minden egyes embernek meg kell értenie, hogy csak a legnagyobb rend és fegyelem mentheti meg a megmaradt hadseregünket a végső pusztulástól... A magyar hadsereget alárendelt orosz erők verték meg, azért mert a magyar hadsereg tagjai elvesztették szívüket és megfélemlítettek katonai esküjükről, legszentebb kötelességükről... sokszor 1-2 orosz járőr megjelenésekor elhányták fegyvereiket, elhagyták parancsnokaikat és fejvesztett futással menekültek... ott ahol lelkes, katonai kötelességüket teljesítő kis csoportok szembefordultak az ellenséggel, mindenütt megtorpannt az ellenség, sőt a legtöbb helyen azonnal meg is adták magukat. A jövőben tehát ezredem minden

tagjától a legnagyobb rendet, fegyelmet és kötelességteljesítést követelem meg. Azokkal szemben, akik ennek szükségességét nem akarják, vagy nem tudják megérteni, a legkérlelhetetlenebb szigorral fogok eljárni és nem fogok visszariadni az ilyen elemek azonnali kiirtásától sem.”³⁶ Szügyi határozottan úgy látta, hogy a visszavonulást szervezettebben, kisebb veszteségekkel is végre lehetett volna hajtani, ha a tisztikar nagy része –erkölcsileg-pszichikailag nem omlik össze. Az is nyilvánvaló, hogy abban a helyzetben már csak a legkeményebb intézkedések hozhattak eredményt.

Az ezredparancsba foglaltakkal bizonyára lehetne vitatkozni, és számos kiegészítést hozzáfűzni a 2. magyar hadsereg hadfelszerelési hiányosságaival, lehetetlen viszonyaival kapcsolatban, de nem szabad elfelejteni, hogy ezeket Szügyi is pontosan ismerte. Mégis, a tapasztalt, veterán tiszt számára elfogadhatatlan volt az a fajta fejetlenség és pánik, ami az idegen környezetben gyakran kitört a magyar csapatok között, és már csak katonai, tisztői becsület érdekében is bebizonyította, hogy akaraterővel igen is lehet (lehetett volna) szervezett védelmet folytatni, vagy legalábbis is rendezettebb visszavonulást végrehajtani, nem pedig azt, ami bekövetkezett. Ezt a hozzáállást a budapesti Népbíróság viszont nem így értékelte, hanem Szügyi ekkori magatartását összekapcsolta a később történetekkel, így mindjobban dagadt, kerekedett a „háborús büntett” koncepció vádjá.

Terhelő példaként szerepeltetik a jegyzőkönyvben az egyik beszélgetést, amit Szügyi jegyzett le, és amelyhez a nyomozati szerv hozzá fűzte: „Szügyi elkeseredve írt arról, hogy a szétszúllott egységek összegyűjtését, ismételt harcbevételét, az általa kívánt morál és fegyelem helyreállítását még egyes parancsnoki beosztásban lévő tisztiek is akadályozták. Ezzel összefüggésben 1943. január 25-én arról ír, hogy két zászlóaljnak keresése közben vitába keveredett a VII. hadtest egyik irányító állásparancsnokával, egy (hadbíró) alezredessel. Többek között ezeket rögzítette (Szügyi): „A további beszélgetést szóról-szóra fogom idézni, mert ez a beszélgetés rávilágít és megmagyaráz egyes dolgokat, melyeken túl odakint nagyon sokan nem tudunk megérteni és most utólag is gondolkodásra készíteti az embert...” A keresett két zászlóaljat az állásparancsnok rögtön tovább küldte, holott azoknak más jellegű parancsuk volt.

Szügyi: „A hétszentségét, hát itt senki nem akar harcolni, csak szaladni, s az alezredes úr még azokat az egységeket is hátraküldik és szétzüllesztik, melyeket keserves napok munkájával fogdostunk össze és fegyvereztünk fel? Azonnal hívja fel alezredes úr a Korotschai állásparancsnokságot és irányítsa vissza a két zászlóaljat...”

Álláspk.: „Kérem tisztelettel ezredes uram, kár ezen úgy felháborodni. Úgyis vissza kell innen vonulni, ha nem ma, hát holnap, vagy holnapután. Kár minden magyar emberért, s nekünk kötelességünk minél több magyar embert megmenteni ebből a disznóságból...”

Szügyi: „Alezredes úr! Ez háború és nem népjóléti intézmény. Mi elsősorban katonák vagyunk és nem népjóléti titkárok. Nem vagyok kíváncsi az alezredes úr magánfelfogására, hajtja végre a parancsot.”

Álláspk.: „Bocsánat ezredes uram, ez nemcsak az én véleményem, hanem mindnyájunké, akik itt vagyunk. Ezen kívül felettes parancsnoktól is ilyen utasítást kaptam.”

Szügyi: „Arra nem kaphatott alezredes úr utasítást, hogy hatáskörét túllépve, a még ütőképes egységeket is hátrairányítsa. Ki az alezredes úr felettes parancsnoka?”

Álláspk.: „Szász Ferenc vk. ezredes úr, a VII. hadtestparancsnokság vezérkari főnöke. Itt van a faluban, itt a telefonja, tessék felhívni őt!”

Mint a katpolos nyomozószerző megjegyezte: „Természetesen Szügyi ebbe nem nyugodott bele, érintkezésbe lépett a VII. hadtest VKF-el. Jelentette a történeteket és kérte a két zászlóalj azonnali visszairányítását. Mint írta, Szász vk. ezredes beszélgetésüket e szavakkal zárta: „...Tégy amit akarsz, magánvéleményem azonban az, hogy hagyj őket

futni, mert ebben az özönvízben még nagyobb zavart csinálsz, ha visszairányítod őket. Végeztem.”³⁷

A további harcok végül a Szügyi-csoportot is kimerítették, ezért az ezredes kérte a csoport kivonását 1943. II. 5-én. Ennek kapcsán a nyomozószerv megjegyzi: „Ilyen körülmények között Szügyi kérte a csoportjának kivonását. Nem azért, mintha a győzelembe való hite, az eredményekről alkotott korábbi véleménye és magatartása megváltozott volna. Korántsem, hanem azért tette, mert őt magát is a megsemmisülés, vagy a fogságba esés fenyegette, amit részéről érthető okok miatt el akart kerülni.”³⁸ Szügyi némileg másként látta a helyzetet, mint csoportja előtt is elmondta: „Rövid beszéd keretében hangoztattam, hogy a csoport minden tagja most már büszkén, emelt fővel menetelhet hátra, mert a legnehezebb viszonyok között harcban, becsülettel teljesítette kötelességét... elbúcsúztam a tisztektől és a legénységtől megköszönve nekik, hogy az elmúlt hónapban megtépázott magyar becsületet segítettek némiképpen megmenteni.”³⁹ A Katpol és a Budapesti népügyészség által készített vádirat (1946. november 4.) szerint: „...A gyanúsított már a keleti arcvonalon a végsőkig való harcot hirdette, még a Voronyezsi katasztrófa után is felelősségre vonta azokat a tiszteket is, akik a végsőkig való ellenállást kilátástalannak tartották.”⁴⁰ Szügyi ezzel kapcsolatban elmondta, hogy ha nem próbálták volna a védelmet újszervezni és ellentámadásokat indítani, akkor a gyorsan mozgó szovjet egységek még nagyobb veszteségeket okoztak volna.⁴¹ Ez a kétségtelenül jogos és logikus érvelés részéről, és sokkal inkább érthetőbb a magyar főtisztek többségének azon „minden mindegy” hozzáállása, amelyet akkoriban tanúsítottak. A népbíróságot ezek az érvek nem hatották meg, mivel ők nem igazságot akartak szolgáltatni, hanem börtönbe juttatni igyekeztek a volt honvédség egyik kitüntetésekkal legjobban dekorált és a legkeményebbnek ismert tábornokát, akit a Vörös Hadsereg elhárítói név szerint ismertek és nyilvántartottak.⁴²

A Horthy-proklamáció és a nyilas puccs

Az ismert történelmi körülmények között, a megállíthatatlan Vörös Hadsereg jelentette fenyegetés miatt Horthyéknak nem maradt más választásuk, mint megkísérelni a háborúból való kiválást. A német megszállást (1944. március 19.) követően a magyar katonai-politikai vezetés még nem veszítette el teljesen cselekvőképességét, mint majd októbert követően. Ekkor még maradt egy kevés mozgástér, amit mutat, hogy a budapesti zsidóság deportálását is megakadályozták a kormányzó utasítására. Június folyamán pedig Horthy Miklós hozzájárulásával megszületett a magyar vezérkari főnök, Vörös János által kinyilvánított szándék, hogy föl kell állítani egy hadosztályt a kiugrás támogatásához. Románia „kiugrása” (augusztus 23.) után már nem sok idő és indok maradt, hogy Magyarország ne próbálkozzon meg valami hasonlóval. Ennek érdekében folytak titkos tárgyalások Moszkvában és az angolokkal. Ekkortájt rendelik föl Budapestre Szügyi Zoltánt a Kárpátokból, hogy Vörös közölje vele az új hadosztály fölállítását, mint leendő vezetőjével. Utólag elmondhatjuk, Magyarország „kiugrása” már csak azért is lehetetlen volt, mivel a németek mindent elkövettek annak megakadályozására, és az adott helyzetben a fél Gestapo Budapesten állomásozott. Ennek volt következménye az is, hogy a kiugrás kulcsembert, Bakay Szilárd altábornagyot, majd pedig a kormányzó kisebbik fiának elrablása miatt a kiugrást, annak bejelentését előbbre kellett hozni. Csakhogy a terv részét képező – még meg sem alakult – Szent László hadosztály egységei a fővárosba tartó vonaton voltak, amikor a proklamáció a rádióban elhangzott. Vöröst pedig a németek irodájából ki sem léphetett, nehogy rendelkezni tudjon.⁴³ Feltételezhető, hogy Horthy látva a körülményeket, ismerve a német módszereket, végül maga sem hitte, hogy a kiugrás végrehajtható, és a proklamáció egy utolsó jelzés, egyfajta segélykiáltás volt a szovjetek és a Szövetségesek felé.

1944. október 12-én születet meg Csataj Lajos honvédelmi rendelete az új „elit hadosztály” felállításáról. Szügyi is ezen a napon kap utasítást rádión keresztül, hogy jelentkezzen az 1. magyar hadsereg vezérkari főnökénél, Kéri Kálmánnál, akitől parancsot kap, hogy az ejtőernyős ezredet azonnal vonja ki a kárpáti arcvonalból és Munkácson bera- kodva, vasúton menjenek a magyar fővárosba. Az eje. alakulat vonatát azonban a németek Hatvannál megállították és várokozatták, így azok nem érhetek időben Budapestre. Szügyi gépkocsival ment október 14-én ért a Budai Várba, ahol viszont hiába kereste Vörös Jánost, hogy tőle parancsot kapjon, azt nem találta meg, miközben ezrede sem érkezett meg. Szügyi később a NKGB fogságában találkozott Bakay Szilárddal, aki el- mondta neki: „...a fegyverletételre vonatkozólag minden haditerv nála volt és emiatt volt a teljes zűrzavar akkor, amikor a Gestapo Bakayt lefogta. Felfogásom szerint – jegyezte meg Szügyi – az volt a hiba, hogy a háborúból való kilépéssel kapcsolatos haditerveket Bakayn kívül senki sem tudta, ez okozta Bakay lefogása után fellépő teljes zűrzavart, és ennek volt köszönhető, hogy a németek meg tudták szállni Budapestet és Szálasi Ferencék uralomra léptek. Emiatt nem tudtam én sem végrehajtani az átállással kapcsola- tban nekem és ezredemnek szánt feladatot...”⁷⁴⁴ Bakay esete elég sok mindent megma- gyaráz a sikertelen átállással kapcsolatban, de nem mindent.

A Szent László hadosztály szervezését a nyilas hatalomátvétel után sem akadályozták, de mint fontosabb látható, nem a nyilas kormány rendelte el annak felállítását. Az új hadosztály parancsnokát Szálasi „az 1945. január 13-án kelt Nemzetvezetői Elhatározással, 1945. január 1-ei, 1944. november 1-i ranggal és 12,5 rangszámmal”⁷⁴⁵ soron kívül vezérőrnagy- gya, vagyis tábornokká nevezte ki. A néppüvészség vádirata (1946. november 4.) szerint: „... Amikor Szálasi került hatalomra, a gyanúsított, aki akkor érkezett Budapestre ezre- dével együtt, nemcsak nem tett Szálasi ellen semmit, de felesküdt rá, majd Beregfy u. n. hadügyminiszter parancsára megalakította a Szt. László h. o.-t.”⁷⁴⁶ Ezzel kapcsolatban a „vádlott” elmondta: „Szálasi Ferencre nem tettem le az esküt, mivel az ő uralomra jutása alkotmányellenes volt. A fegyverletételt nem sikerült végrehajtani a Szálasi Ferenc-féle puccs miatt, de azért nem adtam meg magamat és nem adtam át a hadosztályomat az oroszoknak. Elgondolásom az volt ugyanis, hogy így a legénységből emberéletet tudok megmenteni.”⁷⁴⁷ Az tény, hogy azon magyar alakulatokat, amelyek önként átálltak, azokat a szovjetek azona- nal lefegyverezték és hadifogságba küldték, vagyis nem „barátként” kezelték őket.

Horthy kormányzó lefogásával egy nemzetinek mondható árnyék szervezet, a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottság (MNFFB) lépett előtérbe, amely Szálasiék háta mögött saját elgondolásuk szerint próbált valamit tenni az ország érdekében. Az MNFFB képviselője, báró Aczél Ede még október végén Budapesten keresi föl Szügyit, hogy együttműködésre kérje föl, egyben átadta neki a szervezet (61. sz.) igazolványát. Ezen találkozókon állapodnak meg abban kizárólag szóban, hogy a Szent László hadosztályt megpróbálják nyugatra juttatni, hogy ott majd a menekült magyarság védelmében föl- használhassák. Ezt az MNFFB egyik korábbi vezetője, dr. Csomós Miklós cáfolta ugyan, de Szügyi elmondta, hogy „... Aczél Ede egy alkalommal mondta, hogy nem gondoltak a nyugatra kitelepült magyarság érdekének képviseletével. Én erre felajánlottam, hogy ezt a beosztást én vállalom, mire rögtön megbízást is kaptam. Ezért igyekeztem én nyugatra vonulni.”⁷⁴⁸ És próbálta a hadosztályát egyben tartva, az újabb feltöltés (1945 elején) után lehetőleg kevés harcra, veszteségnek kitenni, miközben a Balaton-felvidéken harcolva hátráltak a Vörös Hadsereg elől.

A Népbírótság azon vádjára, hogy a nyilas hatalom támogatása érdekében nem tette le a fegyvert és nem ment át a szovjetekhez, valamint a megkésétt, majd soron kívüli előlép- tetésével kapcsolatban a következő választ adta: „...az eskümben foglalt kötelezettségeim

alapján kötelességemnek éreztem, hogy harcoljak mindaddig, amíg az országnak alkotmányos államfője [Horthy] erre nekem parancsot ad. 1944. november elsejével kerültem volna sorra a rangsorban a tábornoki előléptetésre, ezt azonban csak később kaptam meg. Hogy mi volt az oka az előléptetésem késésének, arra nem tudok válaszolni. Parancsomra, Szálasi Ferencre a Szent László hadosztályhoz tartozó tisztek közül egyetlen egy sem tette le az esküt. Egyetlen Szent László hadosztálybeli tisztnek sincsen meg a honvédelmi minisztériumban elfekvő személyi iratai között a Szálasi Ferencre letett eskü mintája.”⁴⁹ A jól szervezett és vezetett Szent László hadosztály súlyos veszteségek mellett is számarányát meghaladó feladatokat⁵⁰ oldott meg, kivívva a német parancsnokok (Guderian, Balck) elismerését is. Az ügyében tanúként szereplő Kéri Kálmán, az 1. hadsereg volt vezérkari főnök ezzel kapcsolatban elmondta: „...Vádlott a legszebben dekorált magyar tisztek egyike volt. Talán az új rezsim tüntetni akart vele, mikor őrnaggyá léptették elő, hogy az ilyen katonát megbecsülik. Vádlott kítüntetéseit hamar szerezte meg, de vezérőrnagyi előléptetése független volt személyétől.”⁵¹

Szügyi Zoltán vezérőrnagyi ügye minden szempontból koncepciós volt, elítélése pedig nélkülözött minden bizonyítható vádat. Pusztán arra épült, hogy a vezérőrnagyi alapvetően bolsevistaellenes volt, és mint ilyen, kapcsolatba lépett az angolokkal Ausztriában. Ennek alapján feltételezték, éltek a gyanúval, hogy Szügyit beszervezte az angol titkosszolgálat. Mindössze azt tudták konkrétan a fejére olvasni, hogy Szálasi nevezte ki vezérőrnaggyá, és ilyen módon kitarított, harcolt a Szálasi kormány oldalán, de ilyen alapon a magyar honvédség nagy részét háborús bűnösnek lehetne nevezni. Az egy más kérdés, hogy a magyar honvédség 1944. október 15-e után miért maradt fegyverben, miért nem dezerált? Nem könnyű erre válaszolni, de az határozottan állítható, hogy a magyar királyi honvédség nem nyilas szimpátiából maradt fegyverben, mert nem volt „párthadsereg”. A legegyszerűbb válasz az, hogy tisztikar a haza védelmére lett nevelve, valamint hogy a katonai eskü parancsa nagyon erős kötőerő volt akkoriban, másrészt a katonaszökevényekre különítmények vadásztak, negyedrészt pedig ilyen jellegű konkrét utasítást Horthytól nem kaptak a csapatok. A fronton a német hadsereg közé beékelődött, többnyire gyengén felszerelt magyar katonai alakulatok amúgy is tehetetlenek voltak, vagy tovább harcoltak, vagy hadifoglyok lettek, de a valódi ellenségnek vitathatatlanul a szovjeteket tartották. Mint Szügyi is vallotta: „A katonatiszti esküm következtében ragaszkodnom kellett ahhoz az eszméhez, hogy a hadüzenet joga az államfő és a parlament körébe tartozott, abba nekünk katonáknak nincs beleszólásunk, mireánk csak a megüzent háború tartozott, tehát az államfővel szembeni feltétlen engedelmisségi kötelezettségem folytán harcolnom kellett teljes erőmmel a végsőkig és nem volt jogom afelett bírálatot mondani, hogy ennek a harcnak van-e értelme vagy nincsen.”⁵²

Szügyi Zoltán, a „háborús bűnös”

A Budapesti Népjúrszóság 1946. november 4-ei vádirata szerint, a fentebb ismertetett vádak alapján: „A gyanúsított ekként Magyarországnak az 1939. év háborúba fokozottabb mértékben történt belesodródását vezető állásban kifejtett tevékenységével és magatartásával elősegítette.”⁵³ A büntetőper során, amelyet a HM Katona Politikai Csoportfőnökség folytatott le, a Szügyi terhére rótt háborús bűncselekmények bizonyítást nyertek, az elsőfokú Népbírói tárgyalásra 1948. II. 23-án került sor. Háborús büntett miatt a vezérőrnagyot a hírhedt Tucek Gusztáv vezette Népbírói XII. 835/47-15. sz. ítélettel 10 évi börtönbüntetéssel sújtotta. 1948. november 28-án került sor a fellebbezési tárgyalásra az ügyész súlyosbításért történt fellebbezése miatt. A Népbírói Országos Tanácsa (NOT) II. 1949/21/1948. sz. ítélete az elsőfokú ítéletet megsemmisítette, s Szügyit élet-

fogytiglani börtönbüntetésre ítélte, az állás-, illetve nyugdíjvesztést is megítélve. Az indoklás szerint: „Az elsőfokú bíróság a vádlott főbüntetését aránytalanul enyhe mértékben szabta ki, valamint törvénytértéssel mellőzte a nyugdíjvesztéssel is járó állásvesztés mellékbüntetés kimondását.”⁵⁴

Szügyi büntetését 1956 júliusában felfüggesztették és feltételesen kegyelemben részesítették. A NOT indoklása szerint: „Az eljárás anyagai szerint olyan bűncselekményt követett el, melyet kisebb, vagy nagyobb mértékben minden egyes magasabb rangú horthysta tisztre vonatkozóan meglehetne állapítani. Október 15-ei események előtt Horthyék számításba vették, mint olyan tisztet, aki csapataival együtt biztosítani fogja a háborúból való kiugrást. Ezt azért nem tette meg, mert a frontról késve érkezett meg Budapestre. Fizikailag és szellemileg még jelenleg is igen jó állapotban van. Katonai körökben igen nagy tekintélye van, ezért szabadlábra helyezése után magatartását szükséges figyelemmel kísérni.”⁵⁵

Szügyi a kommunista magyar hatóságok előtt több okból is felhívta magára a figyelmet, már eleve azzal, hogy hadosztályával az utolsó pillanatig fegyverben maradt, nem esett szét, nem adta meg magát a szovjeteknek. Majd pedig elnyerte az angol hadosztályparancsnok elismerését, aki a hadosztályt kezdetben nem fegyverezte le és elismerő szavakkal méltatta annak magas fokú erkölcsiségét. Mint a nyomozati anyagban is szerepel: „Azok közé tartozott, akik miután kénytelenek voltak tudomásul venni, hogy Hitler és csatlósai visszavonhatatlanul vereséget szenvedtek, a jövőt illetően megkísérelték az angolszász politikai kibontakozás lehetőségeit keresni, hogy ezen keresztül Magyarország háború utáni társadalmi berendezkedése angolszász politikai koncepció alapján menjen végbe...”⁵⁶ Ott volt még az a politikai szál, ami Szügyi tábournokot gyanússá tette, mivel az otthoni Kisgazdapárt még Ausztriában kapcsolatot keresett és talált vele. Ennek kapcsán megpróbálták „bevonni” a Magyar Testvéri Közösség elleni büntetőperbe is, azonban ezt a vonalat a későbbiekben nem bolygatták különösebben, mivel a vezérőrnagy 1946 elején már őrizetben volt, és komolyabb tevékenységet ezért sem fejthetett ki ez ügyben. A fentieket összefoglalva: Szügyi Zoltán tehát mindenképpen megbízhatatlannak és veszélyesnek számított a proletárdiktatúra szempontjából, akit nem akartak szabadlábbon hagyni. Szügyi szabadon bocsátását követően, mivel nyugdíjjogosultságát nem kapta vissza, kizárólag kétéves munkát vállalhatott. A Legfelsőbb Bíróság 1994. március 31-én a háborús bűnösség vádjá alól felmentette.

Lajtos Árpád büntetőperci

Lajtos Árpád katonai pályaképe és rövid életrajza

Lajtos Árpád (1910, Pancsova – 1986, Budapest) 1920-ban a kőszegi katonai reáliskolába került, majd 1924-ben Budapesten, a hűvösvölgyi Bocskai István főreáliskolába. Mindig az évfolyam legjobbjai között szerepelt. Az érettségi után jött Pécs, a Zrínyi Miklós Közrendészeti Akadémia, a Ludovika leplezett „kistestvére”. Lajtos 1932-ben avatták hadnaggyá. Első szolgálati helye a Budapesti 2. honvéd gyalogezred. 1935-től főhadnagy és 1936-tól a Hadiakadémia hallgatója, melyet 1940-ben fejezett be és vezérkari próbaszolgálatra a szegedi 14. honvéd gyalogdandárhoz került. Parancsnoka Stomm Marcel tábornok volt. 1940 szeptemberétől százados és a vezérkarhoz került, részt vesz az erdélyi bevonulásban. Közben átkerül Debrecenbe, ahol a 17. honvéd gyalogdandár vezérkari tisztje lett. Nemsokára a VI. hadtest vezérkari osztályának vezetőjévé nevezte ki Beregyfő Károly altábornagy, majd a 2. magyar hadsereg parancsnokságára került, Alekszejevkára, ahová 1942 októberében érkezik meg, itt a hadműveleti osztály vezetőjének helyettese (I. a.) lett, de az osztály teljes vezetése rámaradt. A Don-kanyarban a szovjet áttörést köve-

tően felelősségteljesen, a leghatározottabban igyekezett védeni a hadseregének érdekeit és megóvni azt a teljes pusztulástól. A doni meghátrálást követően összekötő tiszt lett a német főhadiszálláson. Ezt követően, rátermetségének elismeréseképpen a Honvéd Vezérkar főnöke 1. (hadműveleti) osztályra, új beosztásába került. Személyes ellentét miatt 1943. július 1-jével a 3. hadsereg vezérkari főnöke lett, de németellenessége miatt Beregfyvel sem tudott együttműködni és 1944 márciusában új beosztásba került. Ungváron a 24. gyaloghadosztály vezérkari főnöke lett, mint ilyen komoly védelmi harcot folytatott alakulatával a Kárpátokban. 1944 júliusában a Hadiakadémia harcászati tanárává nevezik ki. Október 9-én a Honvéd Vezérkar főnöke a felállítandó Szent László hadosztály vezérkari főnökévé nevezte ki. Lajtos 1945 márciusában Balatonfüreden úgy dönt, nem megy nyugatra, és megadta magát a szovjet csapatoknak. A szovjetek letartóztatják, és három év hadifogság következett számára a Szovjetunióban. Nem sokkal hazatérése után, 1948-ban a Katona Politikai Osztály letartóztatja „feljelentési kötelesség elmulasztása” címén, belekeverik a Dóczy László büntetőperbe. 1956-ban szabadult, amelyet követően mélyépítő munkás, ablaktisztító lehetett, de közben műszaki fordítást végzett német, angol, francia nyelven. Élete fontos célja volt a 2. magyar hadsereg pusztulásának részletes feltárása, valamint a Szent László hadosztállyal kapcsolatos események pontos megörökítése. Miután felesége, Dayka Margit meghalt, ő sem kívánt tovább élni és hetvenöt évesen öngyilkos lett.⁵⁷

Az első büntetőper: a Dóczy-ügy

Szügyi Zoltán és Lajtos Árpád büntetőpereit több szempontból is azonos mintájúnak lehet tekinteni, mivel mindkettejük esetében az volt az egyértelmű cél, hogy börtönbe juttassák őket. Ők ketten ténylegesen egy-egy előre megkonstruált, koncepciók per áldozatai lettek, aminek több oka lehetett. Mindketten magas rangot értek el a Magyar Kir. Honvédségben, mindketten részt vettek a Szovjetunió elleni háborúban az orosz fronton, ahol Szügyi különösen kitüntette magát, de Lajtos is megállta a helyét. De ami végképp összekötötte ezt a két embert és befolyásolhatta megítélésüket, az a Szent László hadosztályban betöltött vezető szerepük volt. Ez az elit hadosztály ugyanis önfeláldozóan és példamutatóan teljesítette katonai esküjét, súlyos veszteségei ellenére is mindenkor túlerejű szovjet erőket kötött le, állított meg átmenetileg. A kommunista rezsim kiépítésén és megszilárdításán dolgozó pártkatonák könnyen feltételezhetők, hogy ez a két főtiszt végletekig bolshevik-ellenes beállítottságú maradt, akik őszinte hazafiak, és akiket ezért feltétlenül el kell szigetelni, meg kell félemlíteni.

Lajtos Árpád nem sokkal az után, hogy hazatért a szovjetunióbéli hadifogságából, belekeveredett a Dóczy László és társai elleni perbe, ahol az ügy IX. rendű vádlottja lett. A Dóczy-per egy tipikus bolsevista logikával kreált büntetőper volt, ahol két beépített provokátor, Vojczek (máshol: Vojtze) Sándor és Berkesi András végezte a beszervezést. Egyértelműen azzal a céllal, hogy mint egy merítőhálóval, kifogják azokat, akiket rá lehet venni a kommunista állam elleni szervezkedésre. Összesen 24 ember került a Katpol hálójába. Dóczyék lebuktatása azonban példa arra is, hogy a magyar társadalomban mennyire erős volt a Rákosi-rendszerrel szembeni tevőleges ellenérzés.

A büntetőper iratai szerint Dóczy László a „felszabadulás” előtt újságíró, jobboldali lapok munkatársa volt, és mint zászlós került Budán a szovjet csapatok fogságába, ahonnan 1947 október havában tért vissza.⁵⁸ A hadifogságban ismerkedett meg a későbbi vádlottak nagy részével. Vojczekkel viszont hazatértét követően ismerkedett meg Leksz András az ügy VIII. rendű vádlottja révén, majd Vojczek Dóczy bizalmába férközött, akit egy alkalommal „be is mutatta egy diplomáciai rendszámmal ellátott gépkocsin megje-

lenő személynek: Thompson kapitánynak, valamint Sztankóczyt. ...”⁵⁹ Dr. Sztankóczy László a büntetőper II. rendű vádlottja lett, Thompson kapitány pedig nem más volt, mint Berkesi András. Berkesi később több milliós példányszámban megjelent regényeivel a Kádár-korszak sikeres írója lett. Regénytémáit többnyire az 1950–60-as évek kémvilágából merítette. Számptalan ügyben szerzett tapasztalatát alapos megfigyelési képességével és nagy fantáziával tudta regénnyé formálni. Élénk fantáziáját és szerepjátszási hajlamát sokak vesztére tudta kamatoztatni, de a kínzások terén is speciális technikákat alkalmazott. Berkesi tehát nemcsak verőlegény és provokátor volt, hanem a magyar belügy sokoldalú alkalmazottja. Röviden összefoglalva: Dóczyval és Sztankóczyval Vojczek és Berkesi ügyesen (vagy inkább alattomosan) elhitették, hogy az amerikai hírszerzés (CIC – Counter Intelligence Corps) egy komoly antibolsevista ellenálló szervezetet akar létrehozni, és ehhez keresnek megfelelő embereket. Ez abban az időben (1949-ben), a szovjet megszállás ötödik évében nem volt különösebben hihetetlen vagy nehéz, hiszen a magyar társadalom tűrőképessége a végretekig ki volt feszítve. A beépített ügynökök által felszínre hozott „nagy” illegális szervezkedés leleplezése a hatalom számára propaganda értékkel bírt, mind Moszkva, mind az ország számára, hiszen demonstrálni lehetett a belügyi szervek éberségét, másrészt a megfélemlítést lehetett tovább gyakorolni.

A vizsgálatok és kihallgatások során a vádlottak rájöttek, hogy provokációnak lettek az áldozatai, amit a bíróság előtt is szóvá tettek, amely érvet a bíró természetesen legelőször az asztalról, valótlannak állítva be azt. Mint ennek kapcsán elhangzik: „A tekintetben, hogy Vojczek Sándor, akár Thompson kapitány agenprovokátorok [sic] lettek volna, semmi adat fel nem merül, ellenkezőleg...” azzal, hogy Sztankóczy „meg volt győződve, hogy a CIC megbízottjaival tárgyal, és nekik adja ki a birtokában levő és katonai titkot képező adatokat” – a saját bűnösségét igazolta.⁶⁰ Dóczy fellebbezési kérelmét a Budapesti Katonai Törvényszék a következő indoklással utasította el: „A vádlott azonban ellensége a szocializmust építő Magyarországnak, ellensége a Szovjetunióknak, aki az első megmozdulás hírére kész hazaárulásra szervezkedni és mint ilyen, az ismertetett nagy aktivitást kifejteni. Ez a vádlott ellenség, akivel szemben nincs és nem is lehet helye kegyelemnek.”⁶¹ Sztankóczy hivatkozott a tárgyaláson arra, hogy „agent-provokátorok” áldozatai lettek, így perük nem más mint „mű-per”, de a bíróság ezt a fajta védekezést elfogadhatatlan stílusban utasította el: „Társadalmi veszélyességén semmit sem változtat az sem, ha valóban agen-provokátorok részére szolgáltatva volna ki az adatokat. A társadalmi veszélyesség ugyanis nemcsak az elkövetett cselekményben, hanem a tettes személyében is rejlő olyan elem, amelynek a megtorlása elsőrendű büntetőjogi feladat. Különben így van ez a belső és külső osztályharc mai szakában, amikor az ellenség nyilvánvalóan az olyan embereket keresi, amint amilyen ez a vádlott is. Az ilyen elemektől a társadalmat megtisztítani alapvető kötelesség.”⁶²

A vádirat szerint Dóczy 1949 nyarán fogott hozzá a szélesebb körű szervezkedéshez, amelynek során azokkal vette föl a kapcsolatot, akikkel hadifogságban volt, és rajtuk keresztül igyekezett katonai információkat szerezni. Ezek a személyek ugyan nem voltak már katonák, de kapcsolatot tartottak aktív szolgálatban lévő tisztekkel, vagy olyanokkal, akik valamilyen okból kapcsolatban álltak a néphadsereggel. Akiket a vád szerint Dóczy „... szándékosan rábirt arra, hogy nevezettek a közhivatalnoki állásuknál fogva, illetve Dr. Rend Dénesné és Fekete Vilmos a más módon birtokukba és tudomásukra jutott különböző katonai titkokat és a magyar állam más fontos érdekeit, nemzetközi és gazdasági életét érintő bizalmas adatokat szóban és írásban közvetlenül és közvetve, részben vele, részben a hírszerző szolgálat irányítójával Vojczek Sándorral és ennek helyettesével közöljenek és a rábírás folytán a fentebb felsorolt egyének a kért adatokat ki is szolgáltatták.”⁶³

Az egyre kiterjedtebb szervezkedés révén került az ügybe Lajtos, akit 1949 nyarán Sztankóczy keresett meg, vélhetően, hogy bevonja a szervezkedésbe, de az sem kizárt, hogy egyszerűen csak beszélgettek. Hiszen a volt vezérkari főnök már nem volt a hadsereg tagja, ekkoriban mint „kereskedő tanonc” próbálta önmagát eltartani. A vádirat szerint Lajtos ezen a beszélgetésen „közölte Sztankóczyval, hogy rövidesen sor kerül egy páncélos hadosztály felállítására, melynek felszerelése T–34-esekből fog állni, az alakulat parancsnoka Révai Kálmán vezérőrnagy, Derestei Sándor őrnagy lesz. Közölte továbbá Révai Kálmán vezérőrnagy, Derestei Sándor vezérkari őrnagy, Kárpáti Tibor ezredes, Barabás Béla százados, Ilku Pál ezredes, Horváth Dénes őrnagy, és Király Béla vezérkari százados beosztására vonatkozó, valamint személyi körülményeikkel kapcsolatos adatokat és jellemzésüket.” Hogy Lajtostnak honnan voltak ilyen pontos információi, az felettebb kérdéses, de a vádirat nem hagy kétséget afelől, hogy: „Mindezt azon célból [tette], hogy a jelzett katonai titkok idegen állam hatóságának, illetve külföldi szervezetnek tudomására jussanak és cselekménye az állam érdekét súlyosan sértette, illetve veszélyeztette.”⁶⁴ Lajtos tehát semmilyen illegális tevékenységet nem végzett, mindössze annyit tudott a Katpol kideríteni, hogy néhány katonai jellegű adatot mondott el, amelyek tényleges jelentősége egészen minimális, de ez már elég volt a megvádolásához és bíróság elé állításához. Ebben az ügyben sem az igazságszolgáltatás volt a cél, hanem a büntetés, a példastatuálás. A belügyi szervek túlbuzgóságukkal igyekeztek felmutatni hasznosságukat a proletárdiktatúra vezetői felé, ugyanakkor már ilyen provokált módon is kezdték kiszűrni azokat, akikről feltételezhető volt, hogy hajlandók lennének kommunistaellenes tevékenységre.

A Budapesti Katonai Törvényszék Dóczy László és 24 társa ellen, a nyilvánosság kizárásával 1950. január 27-én megtartott főtárgyalásán „az 1930. III. t. 69.§ I. bekezdés 2. pontjába ütköző és a 61.§.3. bekezdés szerint minősülő folytatólagosan elkövetett hűtlenség büntette és ...a demokratikus államrend és demokratikus köztársaság megdöntésére irányuló büntett és más bűncselekmények”⁶⁵ alapján hozott ítéletet. Dóczyt és Sztankóczyt halálra, a többieket sok éves börtönbüntetésre ítélték.

Lajtos Árpádot, mint az ügy IX. rendű vádlottját „az 1934: XVIII. t. c. 2.§. 1. bekezdésben foglalt büntetési tétel, az Elt. 70. §. 1 és 2. bekezdés és a Kbtbk. 14.§-a alapján”⁶⁶, 12 évi fegyházra, mint főbüntetésre, továbbá „10 évi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának ugyanilyen tartamú felfüggesztésére, bárhol található vagyonának elkobzására, és t.[tartalékos?] őrnagyi rendfokozatából való lefokozásra, mint mellékbüntetésre”⁶⁷ ítélték. Lajtos esetében az ítélet indoklásában megállapították: „Lajtos Árpád vádlott cselekményét az ügyészi indítványtól eltérően a hivatkozott törvényhely 1.bekezdése szerint minősítette a bíróság, mert megítélése szerint vádlott cselekménye, ill. az általa kiszolgáltatott adatok nem oly természetűek, melyek az ország érdekeit súlyosan sérthették, így vele szemben az enyhébb büntetési tételt tartalmazó 1. bekezdést alkalmazta.”⁶⁸ Mint láttuk, ez a büntetés tizenkét év börtönt jelentett, de az akasztófához képest valóban „enyhébb”.

Ebben az időben (1949–1950) a bolsevik típusú belügyi szervek és bíróságok már bejáratott sémák alapján kezelték a politikai jellegű pereket, hiszen folyamatosan születtek, önként vagy provokáció hatására illegális szervezkedések. A bíróságnak az ítéletekre vonatkozó indoklásában is felismerhető ilyen szemléleti séma, mint az, hogy a „vádlottak” nem tudtak elhelyezkedni régi munkakörükben, amit nyilván „lealázónak” éreztek, és ezért: „Helyzetüket átmeneti állapotnak tekintették, melyet át kell vészelní a bekövetkezendő rendszer változásig. Nem csak reméltek, de hittek is egy közeljövőben beálló ilyen változásban, mely reményüket és hitüket nemcsak az imperialista hatalmak rádió propagandája táplálta, hanem beállítottságuknál fogva egyenesen keresték az olyan egyénnel

való érintkezést, akik hasonlóképpen szemben állottak a népi demokratikus rendszerrel és akik reményeiket megerősítették, bizakodásukat fokozhatták.”⁶⁹ Az elmondottaknak annyi igazságértékük nyilvánvalóan van, hogy a korábban a tisztí pályát élethívátásuknak választó személyeknek nehezükre esett, hogy hosszú éveig tanult-gyakorolt szakmájukat nem folytathatják, és ezzel igen sokan így voltak 1945 után. Azokat a korábban hivatásos tiszteket, akiket „B-listáztak” a néphadseregben, sok esetben még a legegyszerűbb munkakörben sem tudtak elhelyezkedni, mert ezt a belügyi szervek megakadályozták. Ez történt Lajtossal is.

Lajtos Árpád és a háborús bűnösség

Lajtos már jogerős börtönbüntetését töltötte, amikor újra perbe fogták a II. világháború során viselt tisztségei, szerepe miatt. Érdekes, hogy az ügyben született bírósági leirat (ítélet és az indoklás egy része, több helyen igen sérült, olvashatatlan részekkel) Vörös János dossziében található, nem külön aktaként. A budapesti büntetőtörvényszék Lajtostnak a Szent László hadosztályban vitt szerepét vizsgálta, ebből az derül ki, hogy mivel Szügyi választhatta meg a hadosztály vezérkari főnökét, ő választotta ki Lajtost, aki 1944-ben a Hadiakadémia tanára volt, és aki október 9-én rádióon keresztül kap parancsot, hogy jelentkezzen a hadügyminisztériumban. A büntetőtörvényszék azt próbálta bizonyítani, hogy Lajtos politikailag is helyeselte, támogatta a nyilas kormány hatalomba kerülését, amivel megvalósította a háborús büntetett, amit ő nem ismert el, és azzal védekezett: „hogy mint katona parancsra, nem pedig önként vállalta vezérkari főnök megbízatását, azt nem a nyilas hatalom megszerzése után kapta és minden tevékenysége a hadosztályparancsnok parancsán alapult. Azt elismerte, hogy tisztában volt azzal, hogy a háború elveszett, német és nyilas ellenes beállítottsága ellenére sem volt azonban kifogása a háborúnak az ország területén való továbbfolytatása ellen.”⁷⁰

Lajtos a bíróságon elismerte, és nem tartotta bűncselekménynek, hogy „a harc folytatása ellen nem volt kifogása, azt helyeselte és magévá tette”, mert véleménye szerint ez katonai nevelésének volt következménye. Lajtos ekkor „az utolsó szó jogán” megemlítette édesapja esetét, aki hivatásos százados volt, és 1919-ben, mint a Vörös Hadsereg tisztje esett el, „pedig a maga részéről egyáltalán nem volt kommunista érzelmű, azonban éppen úgy, mint a vádlott, katonai nevelés folyamányaként a kiadott parancshoz képest tovább harcolt.”⁷¹ A törvényszék Lajtos érdemi védekezését nem fogadta el, mert: „Kétségtelen, hogy a vádlott a hadosztály vezérkari főnökségére szóló megbízatását a nyilas hatalom megszerzése előtti időben kapta, azt azonban a nyilas kormányzat 1944. október 17-én megerősítette.”⁷² A törvényszék azt hozta fel, hogy a vezérkari főnökök kérhették felmentésüket, de ezt Lajtos nem tette meg és „ebből a tényből a törvényszék azt az okszerű következtetést vont le, hogy a vádlott ezt az állását önként vállalta el.” A törvényszék megállapította „... figyelemmel arra, hogy a vádlott időben [sic] a nyilas hatalom részére a háború tovább folytatása céljából már alig állt rendelkezésre komoly katonai erő, kétségtelenül fontos állásnak minősül. A Szent László hadosztály felállításának egyik célja a satnyulásnak indult katonai erények feltámasztása volt, tehát annak működése a háború tovább folytatását szolgálta. Ekként a hadosztály a magyarságot ért történelmi katasztrófát súlyosbította harcával ... ebben működött tevékenyen közre a vádlott.”⁷³ A katonai törvényszék nem kevesebbet állított ezzel, minthogy elvitatják egy katona és egy katonai alakulat jogát, hogy szülőföldjén önvédelmi harcot folytasson.

Lajtos azzal is védekezett, hogy a megbízása elvállalásánál kikötötte, hogy a hadosztály semmiféle politikai, pártpolitikai célt ne szolgáljon. Szügyi Zoltán ügyénél is látható volt, hogy ez a hadosztály nem szolgált, nem szolgálhatott pártpolitikai célokat. A budapesti törvényszék viszont máshogy ítélte meg: „Egy vezérkari tisztról már csak képzettsé-

généel fogva sem tételezhető fel, hogy ne lenne világosan tisztában azzal, hogy a hadsereg és annak harca nem valami öncélú, politikától elvonatkoztatott dolog, ellenkezőleg bizonyos az, hogy a vádlott is tisztában volt azzal, hogy a hadsereg és annak harca a politikai célok elérésének eszköze.⁷⁴ A törvényszék azt a tényt sem vette enyhítő körülménynek, hogy a „vádlott” a hadosztállal nem ment nyugatra, hanem annak tulajdonította, hogy a Lajtos nem bízott parancsnoka azon tervének kivihetőségében, hogy a hadosztály eljuthat az angol vonalakig. A törvényszék szerint Lajtos „a helyzetet reménytelennek látva, a beosztásában sem akart megmaradni”, majd nem kevés belemagyarázással, és kissé érthetetlenül hozzátették: „Így vélte magát átmenteni a jövő számára, hogy szolgálatot tehesen a politikai erőknek, melyeket egész működés során szolgált.”⁷⁵

A vizsgálat kiterjedt arra is, hogy Lajtos elkövetett-e háborús bűntettet, de ezt cselekmény hiányában ejtették. A vádiratban szerepel: „A törvényszék a büntetés kiszabásánál súlyosbító körülményt nem észlelt. Nem tekintette súlyosbító körülménynek ugyanis a törvényszék a vádlott büntetett előéletét, mert a most elbírált cselekményét a jogerősen már elbírált cselekménye előtt követte el.” Valamint: „Enyhítő körülményként vette figyelembe a törvényszék a cselekmény elkövetése óta eltelt hosszú időt, a vádlott részletes, felfedező [sic] jellegű beismerését, hosszabb hadifogságát, melyet az ... [eredményezett?], hogy nyugatra nem távozott, - azt a tényt, hogy nevelésénél fogva a parancs hatása alól magát nehezebben tudta kivonni, - s hogy bár sovinszta módon, de németellenes beállítottságú volt, végül, hogy bár Horthy érdekében, de nyilasellenes felfogást tanúsított. Nem voltak azonban figyelembe vehetők az igazolási iratoknál elfekvő nyilatkozatokban foglaltak.”⁷⁶ A Budapesti Büntetőtörvényszék 1950. augusztus 9-ei ítéletével 4 év börtönre ítélte Lajtost, mert „a nyilas puccs után fogadta el a vezérkari főnök beosztást”.⁷⁷

A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága háborús bűntett miatt Lajtos Árpád ügyében 1950. december 4-én Pálos Béla tanácselnök hirdetett ítéletet. E szerint: „Az első bírói ítéletnek a bűncselekmény minősítésére vonatkozó részét a büntetés kiszabására is kihatólag megváltoztatja és vádlott cselekményét a Nbr, 13. §.3. p. 1.bekezdésben meghatározott háborús bűntettnek minősíti és ezért őt a Nbr. 1., 9. §. d. p. és 1.§. 8. pontja alapján a Nbr ... főbüntetésül 1 évi börtönre, mellékbüntetésül pedig politikai jogai gyakorlásának 10 /tíz/ évi tartamú felfüggesztésére ítéli. Egyebekben a fellebbezéseket elutasítja.”⁷⁸ Az iratok hiányos, szétszórt elhelyezkedése miatt nem lehet pontosan nyomon követni Lajtostnak a háborús bűnösségre vonatkozó népbírói tárgyalásának menetét. Magának az egész büntetőpernek nem sok értelme volt, hiszen Lajtostnak a Dóczy-perben még januárban hozott (feltételezhetően hat évre csökkentett⁷⁹) büntetését kellett letöltenie. Ez a büntetőper nyilvános volt, tehát beleillett abba a kommunista gyakorlatba, hogy egy újabb volt ludovikást és mint a Szent László hadosztály meghatározó személyét ültessék a vádlottak padjára, ahol mondvacsinált vádakkal meghurcolják és megbélyegezzék.

Meszlényi Róbert őrnagy büntetőpere

Egy rövid pályakép

Meszlényi Róbert (1910, Bécs – 1952, Budapest) katonai pályafutásáról nagyon kevés adat áll rendelkezésre, ezeket a következő módon lehet összefoglalni. Meszlényi polgári-értelmiségi családból származott, apja alezredes volt. Fia 1929-ben került a Ludovikára és 1933-ban végzett. 1939. január 12-én Szombathelyre került, a légvédelmi tüzérszázalhoz, mint segédtsz. Ebben a beosztásban volt 1942. április végéig. 1942. május elején szovjet hadművelési területre került, mint százados és a 7. könnyűhadosztály légvédelmi gépágyú üteg parancsnoka. Meszlényi a megszállt szovjet területen viszonylagos nyu-

galomban volt ütegevel, kisebb-nagyobb támadások elhárításában, esetleg partizánok elleni harcban vettek részt. 1943. februárban Budapestre került hadbiztosi iskolába. 1944. március 15-én a Honvédelmi Minisztérium Anyagi Főcsoport hadbizottságához került, mint százados. 1944. október 20-tól a Szent László hadosztályhoz kapott beosztást, mint vezető hadbiztos őrnagy, és ezzel a hadosztállyal került ki nyugatra. A demokratikus hadsereghez 1948. november 15-én vették vissza a HM ruházati osztályára. 1949 augusztusától a Bem Légvédelmi Tüzér Tiszti Iskola hadtápparancsnoka őrnagy rangban. 1951 februárjában az ÁVH őrizetbe veszi kémkedés vádjával.⁸⁰

A kommunista államhatalom belügyi szerveinek kíméletlen és már bejáratott sémák szerinti működése figyelhető meg Dárday (Arbinai) Dezső I. rendű vádlott és társai (dr. Marnó Béla, Meszlényi Róbert, Szőnyi Miklós) ügyében lefolytatott eljárások során. Az ügy teljesen egyértelműen és jól felismerhetően koncepciós volt. Az összesen négy fő ellen megindított per az elejétől a végéig koholmány volt, bármilyen tárgyi bizonyíték nélkül, kizárólag a vádlottak beismerő vallomásain alapult az ítélet, amelyben az I. és II. rendű vádlottakat 15-15 év börtönre, a III. rendű vádlottként szereplő Meszlényi Róbertet kötélt általi halálra, a IV. rendű vádlottat 10 év börtönre ítélték fő büntetésül. Mellékbüntetésül pedig teljes vagyonekobzást, és 10 évre a közügyektől való eltiltást kaptak. A zárt főtárgyaláson az összes vádlott elmondta, hogy beismerő vallomásaikat kizárólag azért tették, mert az ÁVH nyomozói olyan fizikai-lelki kényszereket alkalmaztak, amelyeket nem bírtak elviselni, és hogy a további tortúrát elkerüljék, aláírták az eléjük tett jegyzőkönyvet. Mint azt Dárday a bíróság előtt megjegyezte: „Az ÁVH-n kényszer hatása alatt tettem a vallomásomat, az ügyészségen pedig abban a félelmemben, hogy visszakerülök az ÁVH-ra, s így nem is felelnek meg a valóságnak.”⁸¹

A vádlottakat az első pillanattól presszió alá helyezték, amit mutat Meszlényinek első kihallgatásán tett, illetve vele aláíratott vallomása 1951. február 26-án: „*Származásom, iskolai, valamint katonai neveltetésemmél fogva a múltban fasiszta beállítottságú voltam. Az utolsó percig kiszolgáltam a horthysta-fasiszta rendszert. Helyesltem a németek háborús agresszióját a Szovjetunió ellen, mivel gyűlöltem a Szovjetuniót és a kommunistákat. Ez a politikai beállítottságom a felszabadulás után is megmaradt. Fogságból való hazaérésem után a népi demokrácia ellensége lettem. Reménykedve vártam az angolszász csapatok megszállását Magyarországon. Mint a népi demokrácia ellensége, igyekeztem romboló munkát végezni.*”⁸² Elképzelhetetlen, hogy egy tanult ember ilyen lényegre törően primitív stílusban beszéljen saját magáról, mintha könyvből olvasta volna. Az sem kizárt, hogy a vádlottakkal betanultatták az eléjük tett szöveget és vallomástételkor ezeket felmondták velük. Innentől kezdve Meszlényi ellen két ágon folyt az eljárás, az egyik szerint ő, mint III. rendű vádlott a Szovjetunió területén háborús cselekményeket követett el, illetve tétlenül szemlélte azok megtörténtét. A másik szerint 1945-ben, miközben a Szent László hadosztállyal Ausztria területén tartózkodtak, őt is beszervezte hírszerzésre Korponay Miklós az angolok számára.

Mindkét ügyet összevonva közel tíz hónapon át zajlottak a kihallgatások, szembesítések és a „beismerő” vallomások finomhangolása. Az ÁVH úgy manipulált a jegyzőkönyvekkel, hogy valós, tehát megtörtént eseteket forgatott ki és dramatizált túl, annak érdekében, hogy bűncselekményekké formálja azokat. Az egyik ilyen Meszlényi dossziéjában szereplő eset: „1942. évi június hó közepén báró Fiáth Pál főhadnagy az alakulat csapatcsendőre egy kb., 22 éves szovjet nőt hurcolt a parancsnokságra, kit 10 napon keresztül a lakásunkon tartottunk. A 10 nap alatt a nőt én is és Fiáth Pál főhadnagy is többször megerőszakoltuk, majd utána én a Fiáth főhadnagnak parancsot adtam, hogy a nőt végezze ki. Fiáth főhadnagy a parancsot végrehajtotta és a nőt saját pisztolyával kivé-

gezte.⁷⁸³ Meszlényi alakulata ekkor az urivi hídfőtől 25 km-re levő Sumakovo községben állomásozott. A németek által elfoglalt, majd a magyarok megszállta szovjet területet körzetekre osztották, amelyek között a helyi lakosok alapvetően nem közlekedhettek, akit elfogtak és nem rendelkezett tartózkodási engedéllyel, azt a rendelkezése szerint a helyi parancsnokságra kellett bekísérni. Egy másik hasonló esetet is szerepeltetnek a jegyzőkönyvek: „1942. június hó végén Fiáth Pál főhadnagy jelentette nekem, hogy 4 nőt és egy idősebb férfit elfogott és bezárta a I. b. osztály bunkerjába. Majd később Fiáth Pál főhadnagy Szőnyi Miklós hadnagy [az ügy IV. rendű vádlottja], elmentek a bunkerbe és a nőket levetkőztették, majd megbecstelenítették. ...” A vallomás szerint Fiáth később kivégezte a 3 nőt és a férfit, a negyedik „nő” még csak 12 éves volt, ezért őt elengedték.⁸⁴ Az AVH-kínzókamrák büvköréből kikerült Meszlényi a hadbíróóság előtt ezeket, és a többi gyanúsítást is lényegében megcáfolta. A magyar megszálló erők által uralt szovjet területen kétségtelenül történtek megtorló intézkedések, kivégzésekre is sor került, valamint önkényes atrocitásokat is elkövettek, de az a kíméletlen metódus, ahogy ez a jegyzőkönyvekben rögzítve van, az egyértelműen kitaláció.

Meszlényit azzal is meggyanúsították, hogy beosztottjaival kegyetlenül bánt, gyakran megfenyítette és kikötötte a legénység tagjait: „Konkrétan már visszaemlékezni nem tudok, hogy hányszor és mire alkalmaztam különböző fenyítési eszközöket, de arra visszaemlékszem, hogy igen sokszor előfordult nálam az is, hogy beosztottjaimat megrugdaltam és megpofoztam.”⁸⁵ Ez is egy nagyon „híhető” vallomásrészlet, és kizárólag arra szolgált, hogy a vádlottat majd a bíróság előtt a lehető legrosszabb színben tüntesse föl. Meszlényinek ekkor, 1951-ben el kellett ismernie azt is, hogy 1942-ben egy alkalommal romlott halkonzervet osztottak ki a legénységnek, amit azok nem akartak megenni és tiltakoztak, emiatt egy órán át csuklózta őket. Valóságban pedig az történt, hogy a legénység mind a három étkezésre halat kapott, ami ellen végül tényleg tiltakoztak és Meszlényi büntetésből tényleg tornáztatta őket, majd előtte kellett megennie mindenkinek az adagját és ezt követően néhányan rosszul lettek. A Don-kanyarban alighanem voltak ennél nagyobb problémák is.⁸⁶ A belügy Meszlényi ellen már az előző évben megkezdte az adatgyűjtést, és a Szovjetunióban alárendeltségébe került katonáit összeszedve, azok ránézve terhelő vallomását vonultatta föl.⁸⁷

A helyzet azonban fokozódott, készült a „háborús bűncselekmény” vádpontja. A fent már említett, Fiáth és Szőnyi által bekísért szovjet állampolgárról a „beismerő” Meszlényi szerint: „Én ezt a szovjet férfit másnap Szőnyi és még két honvéd jelenlétében saját kezűleg kivégeztem, az egyik honvéd puskájával.”⁸⁸ Meszlényi az 1951. december 28-án tartott első fokú tárgyaláson az összes, korábban a jegyzőkönyvekben elismert súlyos vádat visszavonta, egyedül a legénységét ért szigorú eljárásait tartotta fent. Ezek a fenyítések, lefokozások, tekintve, hogy háborús körülmények között történtek, nemhogy akasztáshoz, de még börtönbüntetéshez is kevés lettek volna. Meszlényi ekkor elmondta: „... Én nem lőttem senkit agyon. Az megfelel a valóságnak, hogy a legénység egy alkalommal nem akarta megenni a számukra kiadott halkonzervet s ekkor én egy órás fegyelmző gyakorlatot tartottam. Gyakorlat után előttem kellett megennieük a halkonzervet. Kikötéseket nem alkalmaztunk, de elég szigorúan bántunk a legénységgel, pl. egy szakaszvezetőt hadbíróóság elé állítottam.”⁸⁹

A másik vádvonat, amit az ÁVH kikényszerített, a Szent László hadosztály és az angolok kapcsolattartása, illetve kémkedésre való szervezkedése volt Ausztriában. A belügyi szervek egy egész kém-történetet kerekítettek a kémvadászátására. A Szent László hadosztályal számtalan jármű, tehergépkocsi is nyugatra került, amit a háború végeztével az alakulat tagjai haza akartak hozni, ezt a körülményt nehezítette, hogy sem útlevelük

nem volt, sem pedig a teherautók legalizálásához szükséges papírokat nem sikerült beszerezniük. Az ÁVH beállítása szerint Meszlényi, Dárday és Marnó kapcsolatba került Korponay Miklóssal, a később megalakult MHBK egyik vezetőjével, de mindhárman határozottan tagadták, hogy egyáltalán személyesen ismerték volna Korponayt, és az ítéletben is megállapítják: „Vallomásuk szerint Korponait személyesen egyikük sem ismerte.”⁷⁹⁰ A Meszlényi vallomásait tartalmazó jegyzőkönyvekből az derül ki, hogy a Korponay-féle szervezkedés a hadosztály teherautóit akarta Magyarországra küldeni és abból megalakítani egy fuvarozó vállalatot.⁹¹ Erre a fuvarozó vállalatra a következők miatt volt szükség az ÁVH szerint:

1. „A fuvarozási vállalat jövedelméből segítyt nyújtani azoknak a Szent László hadosztálybeli személyek hozzátartozóinak, akik arra rászorulnak.
2. A fennmaradó összegből fegyvereket vásárolni.
3. Összeírni a Szt. László hadosztály Magyarországi tagjait, azokkal rendszeres kapcsolatot tartani, hogy esetleges alkalomkor fel lehessen őket használni.
4. Adatokat szerezni Magyarország gazdasági és politikai helyzetéről, valamint a szovjet hadsereg elhelyezéséről, létszámáról és fegyverzetéről.”⁷⁹²

Ez a „fuvarozási vállalat”, amely elsősorban Szombathely és Pápa környékén működött volna, valójában nem létezett, azt ugyan tervezték létrehozni, de autók híján nem jött létre. Meszlényivel azt is beismertették, hogy 1945 után több embert beszervezett kémkedésre, a fő központ a „Szabadság” kávéház volt. Ebből megint csak annyi volt igaz, hogy Dárday és Marnó ebben a kávéházban többször találkoztak üzleti ügyben, ahol talán Meszlényi is előfordult időnként. Az előre megírt jegyzőkönyvekben részletes és színes leírások vannak arra vonatkozóan, hogy a „kémbanda” miként akarta nyugatra juttatni a megszerzett adatokat, amiből viszont egyetlen mondat sem igaz. Mint érzékelhető, a belügyi hatóság a valóság morzsáiból építkezett, valóságosnak tűnő kémregényt konstruált a vádlottak, és elsősorban Meszlényi őrnagy befekettítése érdekében. Mint ő is elmondta a bíróságon: „Az ÁVH-nál idegileg kimerültem és lelki kényszer alatt állottam és ezért tettem meg rám nézve terhelő vallomásomat. Azt mondták az ÁVH-nál, hogy a Szent László hadosztálytól nem lehet csak hazajönni simán, hanem valami megbízást vagy feladatot is adtak ott mindenkinek. Az ügyészi vallomásom során az agyonlövést csak azért ismertem be, mert féltem attól, hogy visszavisznek az ÁVH-ra.”⁷⁹³ Marnó vallomásában megemlíti, hogy Ausztriában a tisztikarban élt a remény, hogy Magyarország hármas megszállás alá kerül, és az angol övezetbe a Szent László hadosztály fog kerülni, mint rendfenntartó alakulat. Emiatt 1946 nyarán a Szügyi Zoltán helyébe lépő Fáber Rudolf alezredes arra szólította föl a tiszteket, hogy még ne térjenek haza. Erről itthon bizonyosan tudomást szereztek, és ez a beállítottság nyilván csak növelte a bizonytalanságot az elit hadosztály tagjaival szemben.

1951-ben a kommunista magyar állam és egyáltalán a szovjet blokk ellen igen erős hírszerző tevékenység folyt, az MHBK is igen aktív volt, és a kommunista belügy valószínűleg minden alkalmat megragadott, hogy kémeket kutasson fel, mutatva ezzel saját „éberségét”. Elképesztő energiákat mozgósítottak egy-egy ilyen „kisper” tető alá hozása érdekében, ami esetleg azt is sejtetni engedi, hogy a kémper, vagy „háborús bűnösség” jelszava alatt valami be nem vallott szándékosság is meghúzódott. Mint például azt, hogy egy megbízhatatlannak tartott volt horthysta tisztet nemcsak „kiűssenek” néphadseregbeli pozíciójából, de az ügy látszatának megőrzése érdekében még ki is végeztessék. Ugyanis a per felépítéséből-lefolytatásából, magából az ítéletből az látszik, hogy az egész színjáték kifejezetten Meszlényi ellen irányult, az ő személyének likvidálása volt a cél. Mind Dárday, mind Marnó tagja volt a Szent László hadosztálynak, őket mégsem végezték ki, sőt Marnót és Szőnyit később fel is

mentették, még a Kádár-korszakban. Ráadásul dr. Marnó Béla 1944 áprilisában Baki László belügyminiszeri államtitkár másodtitkára volt, majd 1944 júniusában Ung vármegye alispánja, és mint ilyen, kiürítési biztos is volt, majd novemberben jelentkezett a Szent László hadosztályhoz. Marnó tehát sokkal inkább szűrhatta volna a kommunisták szemét, mégsem ez történt. Meszlényi célkeresztbe állítása látszik abból is, hogy például Szőnyi Miklóst kizárólag azért vonták, vonhatták be a büntetőperbe, hogy tanúsíthassa Meszlényi „háborús bűntetteit” a Szovjetunióban. Egyes megnyilvánulásokból⁹⁴ arra lehet következtetni, hogy Szőnyi együttműködött a magyar belüggyel, valószínűleg kényszer hatására, de hogy milyen mértékben, azt ma már csak találgatni lehet.

Meszlényi amúgy is nehéz helyzetét csak rontotta, hogy letartóztatása előtti időkből rossz viszonyba került vádlott társaival különböző okokból kifolyólag, elsősorban üzleti nézeteltérések, összekülönbözések miatt. A Meszlényi-ügy egy teljesen egyértelmű, koncepció-s büntetőeljárás képét mutatja, amikor a belügyi szervek (ÁVH és a katonai ügyészség-bíróság) egyértelműen azért dolgoztak össze, hogy a teljesen ártatlan őrnagyot akasztófára juttassák. Dárday Dezsőt a „folytatólagosan elkövetett kémkedés és demokrácia ellenes szervezkedés” büntette alól csak a rendszerváltozás megindulása után, 1994. február 11-ével mentette föl a Fővárosi Bíróság katonai tanácsa. Dr. Marnó Bélát 1956. évi július 14-én feltételeesen szabadon bocsátották a budapesti Országos Börtönből. A jogi és államtudományi doktorátussal rendelkező Marnó sokáig mint „bányasikló fékező” tudott elhelyezkedni. Szőnyi Miklóst 1957-ben rehabilitálták és a korábbi ítélet (lefokozás, teljes vagyoneklobzás, 10 közügyektől való eltiltás stb.) alól is mentesítették. Miután a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa Meszlényi Róbert őrnagy III. r. elítélt kegyelmi kérelmét elutasította, a Katonai Felsőbíróság 1952. június 25-én kelt II.053/kfb.0952. sz. ítéletével az elsőfokú ítéletet jogerőre emelte. A kötél általi halálbüntetést Meszlényi Róberten 1952. július 2-án 21 óra 19 perckor a Fő utcai katonai börtön udvarán végrehajtották.⁹⁵ Meszlényi végső nyughelye mai napig ismeretlen.

A nagy kérdés: a négy vádlott közül miért pont Meszlényit kellett kivégezni? Nehéz erre józan választ találni, hiszen ő hiába volt a Szent László hadosztály tagja, hadbiztosként a hadosztály harcaiban meghatározó formában nem vett részt, tehát mint diverziós vállalkozások szervezője, vezetője nem jöhetett számításba. Nehéz megmagyarázni, hogy miért kellett kivégezni, amikor vele és társaival kapcsolatban egyértelműen kizárható, hogy kapcsolatot tartottak volna nyugati hírszerzőkkel, vagyis nem kémkedtek. Érdemes ehhez figyelembe venni Fehérváry István, egykori politikai elítélt véleményét: „...a talpnyalás nem ismert határokat, megpróbálták demonstrálni azt, hogy aki valaha is tett valamit – politikai vagy katonai téren – a Szovjetunió ellen, az nem szabadulhat a büntetés elől. Ezért szedték elő a háború befejezése után öt-nyolc évvel a régi ügyeket, amelyeket egyszer már lezártnak tekintettek.” Fehérváry utalást tesz arra, hogy a belügy ennek érdekében elővette a korábbi segédtszettek, altiszteket, és azokból kicsikarták a szükséges vádló tanúvallomásokat. Fehérváry személyes tapasztalatai, ismeretségei révén mondta: „A szóban forgó katonatisztek nem csináltak semmi olyat, amiért a világ bármelyik hadseregében büntetés várt volna rájuk. Egyszerűen kellett a haláluk. Beleillett egy nagy forogatókőnyvbe.”⁹⁶

Egy fájdalmas ügy: Kiss Zoltán büntetőpere

Kiss Zoltán katonai pályaképe

Kiss Zoltán (1914, Fadd – 1952, Budapest) polgári családból származott, apja segédjegyző volt Pécs környéki falvakban. Sopronban a M. Kir. Rákóczi Ferenc honvéd főreáliskolában érettségizett, majd a Ludovika Akadémiára került, ahol 1937-ben avatták hadnaggyá.

1937-től 1938-ig Békéscsabán teljesített szolgálatot az 5. Határvadász ezrednél, 1938-ban Szombathelyen a vitéz Bertalan Árpád százados vezette ejtőernyős kiképző keretbe kérte áthelyezését. 1939-ben az ejtőernyős század áttelepült Pápára, ahol Kiss a pápai repülőtéren előbb főhadnagyi, majd 1942-től századosi rendfokozottal századparancsnoki és repülőter parancsnoki beosztásban teljesít szolgálatot. Az ejtőernyős kiképző keret vezetője. 1941-ben részt vett a délvidéki bevetésen, Bertalan Árpád repülőszerencsétlensége után ő vette át a harccsoport vezetését. 1941-ben a keleti fronton 3 hónapig volt bevetésen Ukrajnában Urivnál és Korotojaknál. Az 1944. márciusi német megszállás idején, csak azután engedte be a repülőtérré a németeket, hogy arra felülről parancsot kapott.⁹⁷ 1944 októberében Nagyvárad környékén és a tiszafüredi hídfőben teljesített frontszolgálatot. A Szent László hadosztály megalakulásával, annak keretében az I/1. zászlóalj parancsnoka lett, ebben a minőségben részt vett az elhárító harcokban Kéthelynél, majd az Ipoly és a Garam folyóknál zajló utóvédharcokban. 1945. január 6-án szovjet fogságba esik.⁹⁸ Harctéri teljesítményeiért elnyerte a Signum Laudis ezüst és bronz fokozatát, a német vaskeresztet, ezenkívül felterjesztik a lovagkeresztre is, ezt azonban már nem kapta meg.⁹⁹

A háború után

1945 januárjában a demokratikus hadsereg vasútbiztosító zászlóaljához nyert beosztást, ami Jászberényben a szovjet fogsága alatt alakult meg. Itt teljesített szolgálatot 1945. júliusig, amikor Pápára az I. hadosztályhoz került. 1946-ig parancsőrítési és ezredsegédítési beosztásban teljesített szolgálatot, amikor „megbízhatatlansága” miatt állományon kívül helyezték.¹⁰⁰ 1946-tól 1948 őszéig a bakonyi fakitermeléseknél gépkocsivezető, szállítómunkás, alkalmanként biztosítási ügynök. 1948 szeptemberében őrizetbe veszi a Katona Politikai Osztály, megvádolják kémtevékenységgel és illegális szervezkedéssel. Az 1948. október 1-én megalakuló 1. ejtőernyős század kiképzőtisztje lett. 1949. május 1-től századparancsnok, 1949 őszétől letartóztatásáig a szolnoki repülőterre iskola ejtőernyős szolgálati főnöke. Kisst az ÁVH 1951. augusztus 3-án balatonfüredi nyaralása idején őrizetbe vette.

Kiss Zoltán ejtőernyős százados ügyénél előre kell bocsátanunk, hogy leszármazottai a legteljesebb tisztelettel ápolják mártír édesapjuk emlékét, ezért kegyeleti okok miatt is, nagy körültekintéssel igyekszem ezt az ügyet ismertetni. Megbízható írásos dokumentum, illetve élő tanúk hiánya miatt Kiss Zoltán ügye a legnehezebben átláthatóbb az egykori Szent László hadosztály tagjainak büntetőperi között, ennek több oka van. Szügyi Zoltán esetében láthattuk, hogy ő ténylegesen nem követett el semmit, és valójában semmiféle szervezkedésben nem vett, nem is vehetett részt, s pusztán személyiségével – azzal, amit jellemével és múltjával képviselt – irritálta a proletárdiktatúra urait. Mint Ötvös István írta: „Mert a félelem a »rég Magyarországtól« határtalan volt. Nem az elkövetett bűnök számítottak, hanem hogy létükkel megtestesítettek valamit, amit az ország új urai el akartak tüntetni a föld színéről.”¹⁰¹ A Kiss-ügyet az bonyolítja meg, hogy Kiss ismerte, és bizonyos szinten tartotta a kapcsolatot Pataki Miklóssal, akiről feltételezhető, hogy illegális szervezkedést folytatott, de az is lehet, hogy az ÁVH egyik kreálmányával van dolgunk. A hozzátartozók úgy látják, édesapjuk az egyik olyan koncepciós per áldozata lett, amelynek valódi célja az volt, hogy a volt ludovikás, „Horthysta” tiszteket eltávolítsák a néphadseregéből. Ezt a meglátást kétségtelenül alátámasztja az a tény, hogy 1951-ben egy nagyobb letartóztatási hullám vette kezdetét a katonák körében, amelynek érezhetően lehetett ilyen célja.

Ebben az időben tartóztatják le Király Bélát is, a néphadsereg vezérkari őrnagyát, akit a Kiss-ügybe is igyekeztek belekeverni. Király visszaemlékezéseiben¹⁰² viszont határozottan tagadta, illetve nem említette, hogy bármilyen elítélhető tevékenységet folytatott volna a kommunista magyar állam ellen, tehát ártatlanul ült öt évet börtönben, ami szintén nem el-

képzeltetlen azokban az időkben. Ennek az újabb büntetőper-hullámnak az egyik oka az lehetett, hogy a korábban a néphadseregbe került fiatal, kommunista káderek, akiket a ludovikás tisztek képeztek ki, tehát ez az új, feltörekvő tisztikar akarta átvenni a hatalmat a hadseregben belül. Mint Zsitnyányi Ildikó megállapítja: „1949-ben megkezdődött az ún. „népi káderek” beáramlása a honvédségbe, és ezzel párhuzamosan a régi tisztek tömeges eltávolítása is: „... az osztályidegen elemeket, tehát a horthysta tiszteket is, mint a nép ellenségei el kell távolítani a hadseregből.” Az új káderek „gyorstalpalós” kiképzést kaptak. „Őket még jobb híján az egykori honvédtisztek – természetes állandó ellenőrzés alatt! – oktatták, ám „felkészítve” a párt számára megbízhatóbb utódokat, munkájukat és szaktudásukat egyre feleslegesebbnek, de főként egyre terhesebbnek bizonyult. Figyelemmel kísérve a körülöttük zajló eseményeket, saját maguk is tisztában voltak azzal, hogy helyük csak ideiglenes, előbb-utóbb a legkülönbözőbb indokokkal eltávolítják őket a hadseregből.”¹⁰³

Amikor az 1950-es évek Katpol-ÁVH-s világába igyekszünk belépni, akkor szinte egy tükörországba kerülünk, a bizonytalanságok hálójába, ahol minden mindennek az ellentéte, vagy könnyen az lehet a tanúk hiánya és a megsemmisített dokumentumok tömege miatt. Ami bizonyosság, hogy akik a kommunista belügy kezébe kerültek, azok döntő többségét megverték, megkínózták és különböző módszerekkel emberi méltóságukban megalázták, hogy minden ellenállásukat megtörjék. A bántalmazás szintjét általában a felletések határozták meg, az adott ügy súlyához, fontosságához mérten. A vallatások elsődleges és általános célja a beismerő vallomás kikényszerítése volt és az információszerezés. A „beismerő vallomás” minden bírósági ügy elmaradhatatlan tartozéka lett, a hitelesség látszata érdekében a bírósági színjáték kedvéért, és mert sok esetben a bizonyítékok csekély volta még a látszatot is megkérdőjelezte. A bolsevista rendszer könyörtelen brutalitását mutatja, hogy még olyan esetekben is, amikor laktanyai ételmérgezés volt a (koholt?) vád (Szántó-Mészáros orvos őrnagyok pere 1951-ben), akkor is a legsúlyosabb ítélettel, a kivégzéssel éltek.¹⁰⁴ Más kérdés, hogy amikor egy-egy volt ludovikás néphadseregből történő eltávolítása mellett döntöttek, akkor miért nem érték be pusztán börtönbüntetéssel, és miért kellett az adott személyeket gyakran még ki is végezni?

A manipulált, írógéppel előre megírt jegyzőkönyvek és jelentések szerint Kiss Zoltánt 1948 nyarán kémkedés vádjával letartóztatták. A Kiss család tagjai határozottan állítják, hogy a mártír édesapa 1948-as és 1951-es második letartóztatásának nyomozati anyaga teljes egészében koncepció és kitalált volt.¹⁰⁵ A családfő keresztény, támadhatatlanul egyenes személyét a belügyi szervek a legalattomosabb eszközökkel megpróbálhatták kikezdeni, besározni, hogy őt zsarolhatóvá tegyék, ennek érdekében elképesztően nagy munkát végeztek, mint általában a koncepciók pereknél. Ennek a nagy, összehangolt akciónak egyik kulcsfigurája Berkesi András volt, akinek különösen bosszantó lehetett, hogy Kisst nem tudták kikezdeni, lecsukni vagy beszervezni. Kiss Zoltán esetében tény, hogy Szolnokon mások mellett az ő irányításával képeztek ki egy új ejtőernyős alakulatot, és miután megtette, amit elvártak tőle, azt követően perbe fogták, és így eltávolították állásából. Az ügy pontosabb, teljes igazságát élő tanúk híján már valószínűleg sosem tudhatjuk meg. A manipulált jegyzőkönyvek egy kommunista ellenállási szervezetről (DFP) beszélnek, amelyek szerint ennek Kiss a szervezője volt, és a nyomozati anyagban, valamint a bírósági vádiratban őt tették meg a szervezet vezetőjének.

Az első letartóztatás

A nyomozati anyag szerint Kiss 1948 szeptemberében azért került a Katpol nyomozóinak látókörébe, mert egy Hornyik József nevű volt pilóta hadnagy, beszerzett ügynök jelentette, hogy felkereste őt lakásán egy magát „Idegen”-ként megnevező férfi, aki Koronka

Pálra hivatkozott. Hornyik tartótisztje Berkesi András volt, aki a Kiss ügy idején (1951-ben) letartóztatásban volt, a belügyi szervek hatalmi harca következtében. Az ÁVH szerint az „Idegen” Kiss Zoltán volt.¹⁰⁶ Koronka évfolyamtársa volt Hornyiknak a Ludovika Akadémián, akit felszólított, hogy végezzen kémfeladatot az amerikaiak részére. A később íróként ismertté váló Berkesi, mint katpolos verőlegény és nyomozó (később ÁVH-s őrnagy) Hornyiknak azt az utasítást adta, hogy vállalja el a felkérést, így egy újabb találkozó jött létre. „A találkozót lefigyeltük és annak végétével Kisst követtük. Kiss a Szent István körúton egy 12-es autóbuszra szállt fel és azzal az Üllői útig utazott, majd ottan egy 52-es jelzésű villamosra ugrott fel menet közben. Mielőtt a Kossuth Akadémiáig ért volna leugrott a robogó villamosról és bement egy kb. 5 emeletes házba.”¹⁰⁷ Berkesi elmondása szerint gyanúsnak találta Kiss magatartását, aki aktatáskáját beadta a házmesternek, feltételezte, hogy az észrevette a követést, ezért az őrizetbe vétel mellett döntött, amit a kapualjban hajtottak végre. Kiss az 1951-es letartóztatását követően az ÁVH-n erre vonatkozóan beismerő vallomást tett, de a katonai bíróság előtt, az embertelen módszerekre hivatkozva, visszavonta vallomásának főbb állításait. Mint a bírósági anyagban szerepel, Kiss elmondta: „Minden beismerésem, ami a most elmondottal ellenkezik, nem felel meg a valóságnak és csak azért írtam alá, az ilyeneket tartalmazó jegyzőkönyvet, mert a nyomozóhatóságok a legelképzeltetlenebb eszközökkel kényszerítettek rá. Ennek okából már az ügyészségen visszavontam a vallomásomat.”¹⁰⁸ Ez alapján egyértelmű, hogy a Berkesi által előadott történet elejétől a végéig kitaláció. A Mészlányi-ügynél is láthattuk, hogy az ÁVH-nak elég volt a valóság néhány momentuma, hogy abból egy egész kémhistóriát építsen föl.

Berkesi szerint Kiss kihallgatása alkalmával mindent tagadott, azonban az aktatáskáját átvizsgálva „tárgyi bizonyítékokat” találtak, mint egy géppel írt papírlapot „Eligazítás” címmel, melyen hírszerzéssel kapcsolatos részletes utasítások voltak. Berkesi „emlékezete” szerint az utasítások hálózatépítésre vonatkoztak.¹⁰⁹ Innentől megindult egy kém-történet, mert az ÁVH-s verzió szerint Kiss elmondta Koronka Pállal kapcsolatban, hogy Koronka 1948 nyarán kereste őt fel Pápán és beszervezte, ennek során futár tevékenységet végzett. Kiss ezt követően beszervezte a soproni Menyhárt Józsefet, aki a Fertő-tónál volt tóór, és ilyen módon segítette a kapcsolattartást. Az ügyet bonyolítja, hogy Menyhárt 1948-ban valóban nyugatra szökött.¹¹⁰ Koronka a kommunista belügy nyilvántartása szerint angol-amerikai CIC-ügynök¹¹¹ volt, de ez még nem jelenti feltétlenül, hogy valóban kapcsolatba került Kissel. Az viszont tény, hogy Koronka ismerte Menyhárt Józsefet¹¹², ami viszont önmagában szintén nem bizonyíték Kiss szervezkedésére. Kiss azonban a katonai bíróság előtt tagadta, hogy ismerte volna Koronkát és hogy Menyhártot beszervezte volna. Menyhárttal kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy ő 1950-ben visszatért Magyarországra, és ezt követően nem került letartóztatás alá, tehát lehet, hogy a Kiss-ügytől függetlenül, egyszerűen disszidált. Berkesi fantáziájából kitelt egy ilyen közbeiktatott „csavar” a történetben, mint említettük, számára Kiss „legyőzése” személyes diadalt jelentett. A vizsgálati anyagból, és Berkesi előadásaiából olyan kép bontakozik ki, mintha Kiss első letartóztatása óta kettős életet élt volna, vagyis szolgált a néphadseregben, miközben elhallgatta, hogy kapcsolatban van egy ellenállási csoporttal, ami egyértelműen nem igaz. Mindezzel azt kívántuk röviden érzékeltetni, hogy az ÁVH mekkora energiát volt képes fordítani arra, hogy a kijelölt célszemély ellen valóságosnak látszó háttérrel építsen fel. Ebben az ügyben is hónapokig tartott a „beismerő” tanúvallomások finomhangolása.

Mindehhez hozzátartozik, hogy a magyar honvédség létszáma 1946–47-ben 20 ezer körül mozgott, érezhetően a szovjetek nem akartak ennél nagyobb haderőt az országban. Azonban a titói Jugoszlávia elfordulása a sztálini iránymutatásoktól és nyugatbarátsága annyira kiélezte a feszültséget Moszkvával 1948 nyarára, hogy a háború sem tűnt túlsá-

gosan lehetetlennek. Ennek következtében megkezdődött a magyar néphadsereg felduzasztása és orosz fegyverzettel történő felszerelése, valamint nagyszámú szovjet katonai tanácsadók lepték el a vezetés minden szintjét, miközben a párhú emberek is teljes ellenőrzést kezdtek gyakorolni. 1951–52-re a néphadsereg létszáma elérte a 200 ezret, vagyis a maximális keretet. Ugyanakkor a folyamat során szükség lett megbízható tudású katonai szakértőkre, és nem teljesen kizárható, hogy Kiss is éppen azért keverték bele egy kémkedési ügybe, hogy megszarolják, megfélemlítsék, majd ilyen módon vegyék vissza a honvédséghez, hiszen nála jobb ejtőernyős kiképzőtisztet keveset találtak. Elég egyértelmű, hogy Meszlényi is hasonló megfontolásból vették vissza a néphadseregbe 1948 őszén. A torz és rendkívül alattomos kommunista „kártyakeverőktől” egyáltalán nem állt távol egy ilyen nyakatekert logika és eljárás.

A második letartóztatás és a Pataki-féle szervezkedés

1951 májusában Kiss Zoltán újra a hatóságok látókörébe került, az ÁVH szerint miután megkezdtek a miskolci dr. Hargitai Gyula által vezetett „Fehér Partizánok” nevű illegális szervezkedés felgöngyölítését. Az ÁVH feltételezte, hogy ehhez kapcsolódik a „Dunántúli Fehér Partizánok” nevű illegális szervezkedés, melynek célja volt az ÁVH szerint: „a népi demokrácia megdöntése, terror és diverziós cselekmények végrehajtása az imperialista agresszió elősegítése érdekében.”¹¹³ Egy, a korszakban tipikusnak mondható „illegális” antibolszvista szervezkedésről beszélhetünk ennek kapcsán, amelyeknek jellegzetességei többnyire megegyeztek a többi hasonló szervezkedésével. Hargitay révén került őrizetbe Pataki Miklós 1951. június 17-én, akinek vallomása szerint a szervezkedést 1949 előtt volt századparancsnoka, Kiss Zoltán utasítására hozta létre.¹¹⁴

Pataki őrizetbe vételéig MÁV kalauz volt a Budapest–Hegyeshalom vonalon, a világháborúban viszont pápai ejtőernyős őrmester, majd saját elmondása szerint 1945 elején jelentkezett a „Kopjás” alakulatba, amely a Vezérkari Főnökség 2. osztályának keretei közt működő Magyar Királyi Fővezérség Különleges alosztálya volt. Elsődleges feladatuk szabotázs és diverziós feladatok végrehajtása volt a szovjet vonalak mögött.¹¹⁵ Tény, hogy a Kopjás dandár tagjait a Szent László hadosztály tapasztalt katonái készítették föl ejtőernyős bevetésre. Az ÁVH-s változat szerint Pataki és Kiss 1947-ben találkoztak újra, és a két volt Szent Lászlós hamar megértették egymást a hazai viszonyokat és a teendőket illetően. Szerintük Kiss ekkor bízta meg Patakit „kémadatok” szerzésével, amiről Pataki így vallott: „1947 őszén pontos adatokat szolgáltatam Kiss Zoltánnak a Budapest-Hegyeshalom közötti vasútvonal állapotáról, külön értelmezve minden állomást, azok berendezését és technikai felszereléseit, közúti hidakat.”¹¹⁶ Az ÁVH szerint Pataki arra is utasítást kapott Kisstől, hogy szervezzen Győrött kisebb, de megbízható személyekből álló csoportot, akik hajlandóak „bármilyen feladatra, tehát terror és diverzió végrehajtására is”.¹¹⁷ Ebből annyi igaz, hogy Kiss és Pataki a háború után is többször találkoztak, és saját valamint az ország helyzetét figyelembe véve nyilván nem dicsérték a kiépülő népi demokráciát. Ma már lehetetlen megmondani, hogy Pataki tényleg beszámolt Kissnek szervezkedéséről, vagy csak a népi demokráciával szembeni ellenérzéseiről tett megjegyzéseket.

A nyomozati „fogatókönyv” szerint Pataki másokat is beszervezett, és létrejött a „Zoltán csoport”, amely viszont egyre kiterjedtebb szervezetté vált és végül létrejött a Dunántúli Fehér Partizánok (DFP) nevű illegális szervezet. Lehet, hogy mindössze arról volt szó, hogy Pataki folytatott szervezkedést, és a belügyi szervek – mivel a világháborút követően ritkán ugyan, de találkoztak – Kiss kapcsolatba hozták ezzel a szervezkedéssel. Kissnek a katonai bíróságon tett tagadását alátámasztani látszik, hogy az ügy III. rendű vádlottja, Rákóczi Tombor Elemér elmondta, hogy ő soha nem találkozott Kissel, aki pedig a DFP irányítójának volt kikiáltva. A

jegyzőkönyvek viszont rendíthetetlenül tárták fel a perbefogottak hamis állításait, olyan csavarokat is belevéve, amelyek erősítik a látszatot, hogy Kiss kettős játékot űzött, azzal, hogy a néphadsereg tisztjeként is irányította a csoportot. Berkesi úgy állította be a helyzetet, olyan ellenőrizhetetlen vallomásokot tett, hogy Kiss hazugnak és lényeges információkat elhallgatónak tüntesse föl.¹¹⁸ Megint tükrországban járunk, ahol nehéz megmondani, hogy a hatóság milyen mértékben hazudik. A kivezető ösvényt Kissnek a katonai bíróság fellebbviteli tárgyalásán tett, a terhelő állításokat megcáfoló vallomása jelenti. Ekkor a hatóság arra is fényt derített, hogy Király Béla vezérőrnagytól is adatokat kért és kapott 1948-ban, de ezt Kiss kizárta. Kiss Zoltán a világháború utáni időben tartotta a kapcsolatot volt pápai tisztársával, Ugron Istvánnal is, akivel az ÁVH természetesen igyekezett kapcsolatot találni, ezért ekkor rá vonatkozóan azonnal „könyvet tanulmány” készítését rendelték el.

A jegyzőkönyvek szerint Pataki vallomása alapján a Kis-Duna gátjánál egy vaskazetát talált az ÁVH, amelyből előkerült a DFP rövid történetének leírása, és a szervezet programja. A DFP elnevezést Pataki és Tombor találta ki, annak történetét is ők állították össze, melynek bevezető sorai érdekesek: „A Dunántúli Fehér Partizánok (D.F.P.), mely tiszta magyar gondolkodású és határozott magyar emberek szövetsége, az 1945 utáni időkben szerveződött az oroszul utáni nehéz órákban. Mert már akkor nyilvánvaló volt a tisztán gondolkodó emberek előtt az a tény, hogy az orosz bolsevikok nem a szabadságot hozták el, ennek a sokat szenvedett magyar népnek, hanem még rettenetesebb sorsot, mint amit az elnyomás éveiben valaha is megéltek.”¹¹⁹ Az említett kezdtében ezen kívül egyszerű rajzok voltak, az egyik „a győri ÁVH osztály épületének és annak megtámadási és behatolási tervrajzát tartalmazta, míg a harmadik a győri szovjet telefonközpont fekvését ábrázolta, a negyedik a volt városi rendőrkapitányság épületét és belső elhelyezkedéseit ábrázolja, míg a többi rajzok, oktatás céljára készültek, nyeles kézigrántát alkatrészeinek összetételét ábrázolja.”¹²⁰ Az ÁVH-nak nyilvánvalóan nem okozhatott gondot ilyen bizonyítékok gyártása, de nem kizárt, hogy Patakiék elkövték azt a hibát, hogy nyomot hagytak hátra. A talált anyag szerint tervbe vettek vonatkisiklatást és a torbágyi transzformátor felrobbantását is, de ezeket sem hajtották végre. Az összes terv a III. világháború esetére szólt, és arra, ha az amerikai csapatok már Győr felé közelednek. Patakiék a katonai bíróság előtt sem tagadták a szervezkedés tényét, és ezek a „bizonyítékok” egyértelműen utalnak egy bolsevistaellenes szervezkedésre, még ha ennek tagjai kizárólag elméleti felkészítést végeztek is. Mint említettük, több tucat ilyen jellegű, ilyen elképzelésekkel bíró szervezkedés volt akkor az országban.

Az ÁVH-s verzió szerint a DFP kapcsolatot igyekezett találni az amerikaiakhoz, ennek érdekében először Pataki felkereste Papp Károly győri püspököt 1950 nyarán, de a püspök nem tudott segíteni ilyen információs csatorna találásához.¹²¹ Ezt követően osztrák vasutasok segítségével három alkalommal levelet jutattak el a bécsi, majd a svájci végül a budapesti amerikai nagykövetségre, hogy „minimális” segítséget, fegyvert, rádiót kérjenek, érdemi válasz azonban nem egyszer sem érkezett. Az ÁVH viszont Tombor Elemér esetében az ügyet már úgy adta tovább bírósági eljárásra, hogy ő „Kapcsolatban állt az USA követséggel”¹²², amelyet a bíróság befolyásolásának, megvezetésének is nevezhetünk. Az ÁVH és a bíróság szoros együttműködéséről, összefonódásáról és egymásnak való alá-fölé rendeltségéről ma már elég egyértelmű képünk van. Patakiék szervezkedése ugyan meglehetősen amatőr szinten mozgott, a következményeket figyelembe véve mégis elképzelhető, hogy megpróbálkoztak ilyesmivel.

Mivel a szervezkedés vezetőjének Kiss Zoltánt tették meg, aki letartóztatásakor aktív katonatiszt volt Szolnokon, az ügyet a budapesti katonai ügyészség tárgyalta, majd a vádlottak fellebbezése után a Katonai Felsőbíróság. A katonai ügyészség után a ka-

tonai törvényszék 1951. december 11-én hozott ítéletet, ennek értelmében Kiss Zoltán I. rendű vádlottat „hütlenség büntetében”: 1930: III. t. 60.§. 1. pont, 61.§. III. rendelkezés”, valamint a „demokratikus államrendünk megdöntésére irányuló szervezkedés büntetében”: 1940: VII. t. 1.§. 1. bekezdés”, Pataki Miklóst II. r., és Tombor Elemért III. r. vádlottakat szintén ez utóbbiban találták bűnösnek, és kötél általi halálra ítélték őket. Kovács Lajos IV. r. vádlottat, akit ugyan szintén a „demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben” találták bűnösnek, de ezért „csak” 10 év börtönt, vagyonelkobzást, és 10 év közügyektől való eltiltást kapott.¹²³ A vádlottak fellebbeztek, amelyet a Katonai Felsőbíróság 1952. március 5-én elutasított, sőt Patakit „hütlenség büntetében” is bűnösnek találták.

A vádiratban szereplő indoklás és maga az egész vádirat hemzseg az eljárásjogi hibáktól, kezdve ott, hogy a vádlottak a tervezgetésen kívül ténylegesen semmilyen konkrét szabotázs- vagy diverziós cselekményt nem követtek el. A DFP történetében megtörténtként leírt vonatkisiklás (ez is csak terv maradt) a vádiratban már úgy szerepel, mint „egy szovjet szabadságos katonákat vivő”¹²⁴ szerelvény tervezett kisiklása. A katonai bíróság, akár csak a Népbíróság, bizonyos esetekben már pusztán a szándékot is a legsúlyosabb büntetéssel (halállal) torolta meg. A túlzottan súlyos ítéleteket valószínűleg azért szabták ki, mert a vádlottakat javíthatatlanoknak tartották, akik soha sem lesznek a „népi demokrácia” hívei. Ennek ellenére az ekkoriban kiszabott büntetések olyan mértékűek, mintha egy háborúban álló állam bírósága hozta volna meg őket, holott Magyarország 1945 tavasza óta nem volt hadiállapotban. Egy dolog viszont biztos, Kiss Zoltán volt a fő célpont, aki semmiképpen sem kerülhetett ki élve a kommunista belügyi szervek kezéből, ezt nyomatékosítja Pataki és Tombor kivégzése is. 1951-re a Katpol-on is már kialakult módszer volt a Horthy alatt szolgálatot teljesítő és valamilyen okból nem kívánatos személyek esetében a gyanúsítási séma: „háborús bűnös” és „illegális szervezkedés”, illetve a „köztársaság”, vagy „a népi demokrácia” megdöntésére irányuló szervezkedés, vagy a kémkedés. Ezt történt Kéri Kálmánnal is és másokkal.¹²⁵

A Kiss Zoltán és társai ügyet a belügyi szervek úgy látszik ki akarták kerekíteni egy olyan képperré, amelynek amúgy is nagy „népszerűsége” volt Rákosi Mátyás diktatúrájában, és amelynek révén újra bebizonyosodott az angolszász imperialisták áskálódása, mint a Katonai Felsőbíróság indoklásában szerepel: „Akár egyenként, akár összefüggésben vizsgáljuk terheltek cselekményeit, azt állapíthatjuk meg, hogy a lehető legveszélyesebbek társadalmunkra. Mít is akartak ezek a fasiszták elérni szervezkedésük létrehozásával? Diverziós cselekményeikkel elő akarták segíteni egy esetleg kívülről jövő imperialista támadás sikerét, s ezzel belevinni Magyarországot egy újabb borzalmas háborúba, aminek célja a magyar népi demokrácia megdöntése.”¹²⁶ Az indoklás hosszabban részletezi a vélt nemzetközi összefüggéseket: „Az amerikai imperialisták agresszivitása napjainkban egyre fokozódik. Elvakultságukban egyre gyorsabban szeretnék kirobbantani a harmadik világháborút, ezért megragadnak minden alkalmat. Az USA kormánya éppen napjainkban szavazta meg azt a hitelt, amivel a népi demokratikus országokban élő diverzáns csoportokat anyagilag is támogatja. ... Vádlottak és a vádlottakhoz hasonló mindenre elszánt banditák orvul akarják megtámadni dolgozó népünket békés munkája közben. Céljaik az amerikai imperialisták kiszolgálása érdekében minden eszközt felhasználva, a magyar nép békés építő munkáját belülről akadályozni. Nem kétséges, hogy egy esetleges imperialista támadás esetén mint ellenforradalmi bandák a legnagyobb kegyetlenséget tanúsítanának a magyar néppel szemben. Stb.”¹²⁷ Mivel ez a tárgyalás a nyilvánosság teljes kizárásával zajlott, nehéz megérteni, hogy mi szükség volt egy ilyen hosszabb magyarázatra.

Nem kevésbé volt elhanyagolható szempont Kiss Zoltán esetében a II. világháború során szerzett érdemei, csak úgy a többi vádlott esetében. Tombor a Szovjetunióban egy ideig mint partizánvadász működött, kitüntetés is kapott eredményességéért, és az ilyesmit az elvtársak különösen tudták „értékelni”. A Katonai Felsőbíróság ítéletében a kötél által végrehajtható ítélet sorrendjét is meghatározta: „A halálbüntetés végrehajtás esetén első-sorban Tombor Elemér III. r., majd Pataki Miklós II. r., s végül Kiss Zoltán I. r. vádlotton hajtható végre.”¹²⁸ Rákóczi Tombor Ernőt 1952. április 6-án a Fő utcai katonai börtönben kivégezték. Pataki Miklóson 1952. április 10-én 21 óra 45 perckor, Kiss Zoltánon 21 óra 50 perckor hajtották végre az ítéletet a katonai börtön udvarán. Kiss végső nyughelye a mai napig ismeretlen, csakúgy, mint két társáé.

Kiss Zoltán tragikus halálának körülményeit, azok megismerését tovább nehezíti az eltűnt kivégzési jegyzőkönyvek, mint annyi más dokumentuma ennek az ügynek. Ezeket a dokumentumokat 90%-os bizonyossággal állíthatóan megsemmisítették 1956 után. Az viszont biztos, hogy Kiss második letartóztatását követően nem volt számára kegyelem, a budapesti vérbíróság legsúlyosabb ítélete elől semmiképpen sem menekülhetett, sem ő, sem két társa. Az 1949–1953 közti Farkas–Piros–Gerő korszak a legdurvább volt a magyarországi proletárdiktatúrák történetében, mert aki nem állt be felszólításra a sorba, nem lett ügynök, vagy besúgó, és nem tudta magát jó érveléssel kimenteni a beszerzés alól, az ellenségnek minősült. Akire pedig rávetült, illetve tudatosan rávetítették, hogy tevőlegesen kommunistaellenes, „reakciós”, vagy részt vett ellenállási szervezkedésben, az elveszett ember volt. Hogy végül kit végeztek ki, az több dologtól is függhetett, esetleg az illető kapcsolatrendszerétől, mert például a néphadseregben vezérőrnagyi rangot elérő Király Bélát kötél általi halálra ítélték, majd évekig börtönben tartották kémkedési váddal, de nem végezték ki. Tombor Elemért és Pataki Mikóstit a rendszerváltozás megindulása után a Budapesti Katonai Bíróság rehabilitálta, az ellenük emelt vádak semmisnek nyilvánították. Kiss Zoltánt 1991. július 25-én – miután a bíróság a halálos ítéletet semmissé nyilvánította, és rendfokozatát visszaadta, a honvédelmi miniszter – a Rehabilitációs Bizottság javaslatára – posztumusz alezredessé léptette őt elő.¹²⁹

Ugron István büntetőperei

Ugron István katonai pályaképe

Ugron István (1917, Budapest – 1997, Solymár) nemesi-értelmiségi családból származott¹³⁰, édesapja Ugron Gábor¹³¹ országgyűlési képviselő volt 1915–1935 között. Ugron István a Budapesti Baross Utcai Gimnáziumban érettségizett 1934-ben, majd 1934-től 1938-ig a Honvéd Műszaki Akadémiára került, mivel a katonatiszti életpályát választotta. 1938-ban avattak hadnaggyá, majd ezt követően helyezték Szegedre a híradó századhoz szakasparancsnoknak. 1940-ben áthelyezték a Kolozsvári honvéd zászlóaljhoz, ugyancsak szakasparancsnoki beosztásba, ahol 1941-ig teljesített szolgálatot. 1941-ben áthelyezését kéri Pápára az ejtőernyős zászlóaljhoz, ahol főhadnagyként híradós századparancsnok lesz. 1943 tavaszán saját kérelmére kivezényelték frontszolgálatra a 201-es könnyű hadosztályhoz, amely a Szovjetunióban harcolt.¹³² Ennél a hadosztálynál a híradósok parancsnokának helyettese volt. Mivel törzsállományban volt, elvileg a harcokban nem kellett részt vennie, de a helyzet úgy hozza, hogy megakadályozott egy, a századát ért partizántámadást, amelyért kitüntetésként megkapta a Kormányzói elismerés bronz érdemérmét.¹³³ Négyhónapnyi frontszolgálat után kerül vissza Pápára, az ejtőernyős ezredhez. 1944. augusztus végén az alakulatával az Erdős Kárpátokba kerül, ahol a Vörös Hadsereg elleni harcokban vettek részt. A sikertelen kiugrást követően az „eje”

alakulat 1944. október 15-én Budapestre lett vezényelve a kiugrás segítése érdekében, de már későn, az alakulat végül Pápán köt ki. Ugronból a (II.) pótzászlóalj parancsnoka lesz, és 1944. november végén zászlóaljával együtt Csepelre lett vezényelve, ahol megakadályozzák, hogy a szovjetek „menetből” foglalják el a fővárost. Nehéz, de eredményes elhárító harcokat folytat zászlóaljával 1944. december 12-ig, ekkor áthelyezik őket Fót község határához, az itteni harcokban december 15-én megsebesült. Ez időben a főtí harcokban folytatott tevékenységéért, a német vaskereszt II. osztályú fokozatát kapta meg. Lábadozása alatt, 1945. január 5-én megnősült, felesége báró Bánffy Mária. Felgyógyulása után, 1945. február 4-én visszahelyezték párára az I. zászlóalj parancsnokának. 1945. február végétől a sok újonccal bíró alakulattal rövid harckiképzésen vesz részt Bakonyszűcs községnél, majd 1945. március végén a Balaton melletti harcokban vett részt. Zalaszentőrs község határában az alakulat megkapta a parancsot a visszavonulásra az országhatáron túlra, de Ugron és Tassonyi Edömér 28 katonával együtt a Bakonyba ment, és ott voltak 1945. április közepéig, amelyet követően mindenki hazament.

A háború után

Ugron István 1945. április végén jelentkezett a Honvédelmi Minisztériumban, és augusztus hónapban kinevezték a Szombathelyi kerület híradó előadójának. Itt volt 1946. február 6-áig, amikor őrizetbe vették, a vád: háborús bűncselekmények elkövetése. 1946. november 11-ig volt letartóztatva, azonban a Népbírószágot Országos Tanácsa felmenti. Szabadulása után, Táplánszentkeresztre (Vas m.) ment feleségéhez. Itt tartózkodása alatt Szombathelyre járt be dolgozni, a vasútnál vagon kirakással keres pénzt 1947 tavaszáig. Ez év júliusában a honvédség kötelékéből „B” listázták. Kardosrét-pusztára került az ottani mezőgazdasági szeszgyárba, itt van 1949 tavaszáig. Ekkortól a Marcaltői Hídépítő vállalatához megy, de egy hónap múlva áthelyezték Nagykanizsára, majd Pécsre. Itt anyagkezelő technikusként dolgozik, egészen 1950. január közepéig, amikor újra letartóztatták, ugyancsak a fenti bűncselekmény miatt. Jogerősen két évre ítélték el, amit letöltött és 1951. március 11-én szabadult. Ezután 1952. ápriliséig a Zirci Mezőgazdaság szeszgyárában dolgozik, mint üzemi lakatos, majd mint „alkohol főző”, végül üzemvezető. 1952. áprilistől júliusig a Nagyesztergáli Állami gazdaságban dolgozik, mint bérlelő. Ezután a IV-es számú Mélyépítő Vállalatához került Veszprémbe, Dudarra és Zircra. Ennél a vállalatnál dolgozik az 1954 nyarán történt újabb, immár harmadik letartóztatásáig.¹³⁴

Az első két letartóztatás

Mint ismert, a háborút követően a hivatásos tiszteknek Igazolói Bizottságok előtt kellett megjelenniük, hogy tisztázzák az illető részt vett-e háborús bűncselekmények elkövetésében. Ugront Szombathelyen, a 3. Honvéd kerület igazolóbizottsága 1945. november 22-én Lenc Géza elnök vezetésével „feltételesen” igazolta, és felmentette a háborús büntett vádjára alól. Ugron büntetlensége mellett szóló döntést az is segítette, hogy az igazoló bizottság tagjai mind hivatásos tiszték és nem pártkatonák voltak, akik mertek függetlenül ítélni. Ami viszont feltűnő, hogy Ugront már ekkor megvádolja a magyar államrendőrség Pápai Politikai Rendészeti Osztálya háborús bűnökkel, amelynek alátámasztására saját, volt katonáinak tanúvallomásait vonultatták föl. Ezeket a vallomásokat egyértelműen manipulálták, de az is valószínű, hogy zsarolással, megvesztegetéssel, vagy úgy szerezhették a nyomozók, hogy Ugronra, vagy általában tisztekre valamilyen okból haragot tartó katonák vallomását gyűjtötték össze elsősorban, mivel ezek a vallomások Ugronra a lehető legrosszabb színben tüntették fel. Mint például: „Egyébként a legénységgel oly rosszul bánt, hogy erre példa az egész fronton nem volt.”¹³⁵ Máshol: „Ugron István százados... lehetetlen viselkedésű és

a legénységet ölte. Az év [1945] február havának valamelyik napján szemtanúja voltam, sőt többen is láttuk, mikor két zsidó gyereket és egy Thuri nevezetű őrzetöt a kaszárnya udvaron agyonlövetett.⁷¹³⁶ Egy harmadik tanú szerint bevonulásakor „már előre tudtomra adták, hogyha Ugron István zászlóalj parancsnokhoz kerülsz összeszedd magad és vigyázz a szó kiejtésére.”⁷¹³⁷ A negyedik tanú úgy emlékezett: „...rögtön előre láttam, hogy az egy emberevő és aki cinizmussal tudja az embereit kínozni.” Azonkívül „...hogyha bármelyik honvéd, a legkisebb szabálytalanságot követte el, ami a fronton gyakran előfordult, őket kikötötte.”⁷¹³⁸ Azt is elmondták róla, hogy rosszul bánt a legénység élelmezésével, nem adatta ki rendszeren az fejadagokat. Az összes vallomáson végig vonul az a vád, hogy Ugron egy karpaszományos hadapród őrmestert „hadbíróági ítélet” nélkül kivégeztetett a csepeli fronton, majd egy őrzetöt Pápán, valamint egy Sziogyártó Zoltán nevű szakaszvezető halálát is a nyakába akarták varrni. A tanúvallomásokban szerepel, hogy Ugron részt vett egy ukrán falu felgyújtásánál, de ez, valamint, hogy kézigránátot dobott a legénység közé¹³⁹, annyira komolytalanok voltak, hogy ezeket a későbbiekben nem is bolygatták. Ezek a tanúvallomások 1945. október 12-én készültek.

A másnap, október 13-án született vallomások azonban egészen más képet festenek Ugron százados szakmaiságáról és alárendeltjeihez fűződő magatartásáról. A vádlott az igazoló bizottság előtt ekkor azt is elmondta, hogy „a legénységet sohasem fenyegette meg azért, ha harc közben sapkáját, vagy általában felszerelési tárgyait elveszítette. Csak akkor fenyegetett kikötéssel, ha ilyen felszerelési tárgyakat szállítás közben, vagy felvonulás alkalmával veszítette el a legénység, ezt is kevés esetben. ...Sapka elvesztésért legfeljebb 2 órai kikötéssel büntetett, mert mint parancsnok anyagilag felelős volt a felszerelésekért és a felszerelések elhagyása elég nagy méreteket öltött.”⁷¹⁴⁰ Ugron Sziogyártó halálával kapcsolatban elmondta, hogy a nevezett részegen átment a szomszédos huszárhadosztály körletébe rumot lopni, de ott észrevették, az igazoltatás elől elfutott, majd tüzelőállást fölvéve géppisztolyából tüzet nyitott a járőrparancsnokra. A huszár százados erre tűzparancsot adott és a huszárjárőr tagjai Sziogyártót (máshol: „Sziogyártó”) a tűzharcban agyonlőtték. Ugron százados csak később értesült a történetről, amikor az ügyet kivizsgálták.¹⁴¹

Ezt követően a tanúk, szintén korábbi katonái következtek. Nagy Sándor őrzetős szerint „Ugron szds harc közben történt sapka elvesztésért nem kötött ki senkit. Ugron szds igazságos és jó parancsnok”, akit „a legénység legalább 90%-a szeretett és általában léctatának becézték.”⁷¹⁴² (Ugron közel két méter magas volt.) Eszteliczky Árpád elmondta, hogy „Ugron szds-t a legjobb embernek ismerte a részéről, ő egy ízben dicséretben is részesült. Azokat a kifejezéseket, amelyek a nyomozati jegyzőkönyvben foglaltatnak /”szadista” stb./ nem mondotta s nem tudja hogyan kerültek azok a jegyzőkönyvbe. Ugron szds csak azokat fenyegette, akik megérdemelték, mert igazságos ember volt.”⁷¹⁴³ Cserge Vince „a legjobb embernek ismerte Ugron szds-t, akiket megbüntetett, azok megérdemelték. Mindenben eljár, hogy a legénységnek az étkezése jó legyen.” Cserge még hozzátette: „Pedáns, katonás embernek ismerte Ugron szds-t, de olyan igazságosnak is, hogy az egész legénysége a legnagyobb szeretettel vette körül. Tudatja azt is, hogy 1945. október 15-én, amikor a Szálasi féle regiem változás történt, Ugron szds nagyon lehangolt volt és azt a kijelentést tette, hogy sajnos nem tehetünk semmit, teljesen meg van kötve a kezünk.”⁷¹⁴⁴ De sorban az összes tanú ekkor elmondta, hogy amikor 1944. március 19-én a németek átlépték a magyar határt, akkor Ugron fegyveresen akart ellenállni, Füzfőről löszert hozott és inkább a Bakonyba szándékozott menni partizánharcot folytatni, minthogy letegye a fegyvert.¹⁴⁵ Mivel azt gondolta, hogy a németek le akarják fegyverezni a honvédséget.

Tóth István „Ugron szds-t a legjobb embernek ismerte. Szolgálaton kívül valósággal barátjuk volt. Megengedte pl. azt is, hogy nyáron ilyen esetben még fürdőnadrágban is be-

mehessenek hozzá. Aki szabadságra ment, majdnem mindig tőle kért pénzt és Ugron szds soha senkit nem utasított el.¹⁴⁶ Pados Ferenc őrmester „Szociális érzésű, de fegyelmet tartó” parancsnokként jellemezte, Szendrő Mihály pedig „katonás, fegyelmezett, igazságos” parancsnokként ismertette Ugront, aki „állandóan együtt volt legénységével a reggeli csuklótól kezdve, egészen takaródóig.” Szendrőt a második altiszti iskola elvégzése után Ugron javaslatára nem léptették elő, de „Ugron szds-nak még ezt az intézkedését is igazságosnak tartja”.¹⁴⁷ Az igazoló bizottság előtt megjelent egy Váry Ferenc nevű szentgotthárdi rendőr, aki egy érdekes dolgot közölt, ugyanis őt Szentgotthárdon felkereste egy bizonyos Szalver őrmester, aki megkérdezte tőle, ismeri-e Ugron századost, akire aztán becsmélró kijelentéseket tett, gyanúsításokkal élt és németbarátnak nevezte.¹⁴⁸ Ez a momentum is jelzi, hogy a veszélyesnek tartott volt honvéd, hivatásos tisztek ellen már idejekorán megindították a suttogó propagandát. A volt Szent László hadosztály tagjai pedig kiemelt figyelmet kaptak.

A Szombathelyi Igazoló Bizottság tehát igazolta Ugront a háborús büntettek vádja alól, azonban kiderült, hogy Ugron rajta van a Honvédelmi Katonai Politikai Osztály körözési listáján¹⁴⁹, ezért a Budapesti Népbünyészség a Budapesti Népbíróságnál vádemelést indított Ugron ellen 1946. március 2-án és a pert újrakezdték. Ugron 1946. február 20-ától előzetes letartóztatásban volt, a vád szerint: „Terhelt 1944. decemberben Csepelen a főléje rendelt német hadosztályparancsnok utasítására minden hadbírói ítélet vagy egyéb jogszerű eljárás nélkül kivégeztette Vezér karpaszományos szakaszvezetőt. Így tettese volt ember törvénytelen kivégzésének.”¹⁵⁰

Vezér László hadapród szakaszvezető kivégzése idején, 1944 decemberében, Csepelen a Sas-hegyen székelt a magyar katonai parancsnokság. A kivégzést a német felettes parancsnokától kapott írásos parancs miatt kellett végrehajtani. Ugron kísérletet tett a kivégzés megakadályozására, de ez nem sikerült. Ekkoriban már a szökések gyakoriak voltak és emiatt a német parancsnokság a századparancsnokot, Ugront többször magához rendelte és utasította, hogy a szökéseket gátolja meg, mert „ellenkező esetben őt a hadbíróóság elé állítja, aminek súlyos következményei lesznek, a legénységet pedig megtizedelteti.”¹⁵¹ Amikor egy nagyobb arányú szökés történt, a német parancsnok Ugront újból magához rendelte és értésére adta, hogy őt le fogja tartóztatni és a legénységet meg fogja tizedeltetni oly módon, hogy a német tüzérsséggel rövid lövésekkel a legénység közé lövet. (A szökevények tehát a többieket sodorták veszélybe.) Előzőleg Ugron a megszökött honvédek után Pestre küldte Karsay István főhadnagyot, hogy keresse meg őket lakóhelyükön és hozza vissza, akit lehet. A keresés nem járt sikerrel, csak a családtagoknál hagytak üzenetet a zászlóaljparancsnok üzenetével, amelynek hatására másnap megjelent nyolc közlegény és Vezér szakaszvezető. Ugron tehát, hogy a német parancsnokot szándékától eltérítse és legénységét a német megtorlástól megóvja, jelentette, hogy a kilátásba helyezett szigorú intézkedésre nincs ok, mert a megszökött legénység közül nyolc közlegény és egy szakaszvezető önként a századhoz visszatért, tehát végeredményben nevezettek nem szöktek meg a századtól.

Thuri László eje örvezetőt Pápán, a volt a huszárlaktanyában végezték ki, 1945. február 16-án, mert egy hónapig szökésben volt. Thuri örvezető kivégzésével kapcsolatban Ugron a következőket mondta el: „Thuri örvezetőt szökés miatt a hadbíróóság ítélte halálra. A kivégzésre őt rendelték ki, mint négysszög-parancsnokot. A kivégzésen jelen volt a hadbíró, aki az ítéletet felolvasta, valamint a lelkész és az orvos is. Csak Thurit végezték ki ekkor. Más kivégzésén nem vett részt.”¹⁵² Végh János vallomásaiban szerepel: „Hallotta, hogy Ugron szds mondotta, hogy így jár mindenki, aki szökni próbál. Azt nem mondotta Ugron szds, hogy hazaáruló, csirkefogó, kommunista. Ez helytelen a nyomozati jegyző-

könyvben.¹⁵³ Molnár István is elmondta, hogy Thuri kivégzésén kívül nem tud a két zsidó munkaszolgálatos kivégzéséről, valamint a kivégzés fentebb mondott, „hivatalos”, vagyis katonailag jogszerű lefolyását említi.¹⁵⁴ Thuri bátran viselkedett, de a legénységet, amely nagyszámban friss kiképzésű újoncokból állt, megdöbentette a kivégzés.¹⁵⁵ Pápán akkor már nyilas különítmények razziáztak és gyűjtötték össze a szökevényeket, vagy azokat, akik a behívó ellenére nem vonultak be.

Háborús büntett miatt a budapesti népbíróság 1946. évi május hó 27-én a Nb. XII. 1132/1946. sz. ítéletével tízévi fegyházza ítélte Ugron Istvánt. Az első rendű ítélet indoka az volt, hogy ő „föleje rendelt német parancsnok utasítására, minden hadbírói ítélet, vagy egyéb jogszerű eljárás nélkül”, tehát törvénytelenül végeztette ki Vezért. Azonban a Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) felülbírálta a budapesti Népbíróságot, és objektív, következetes érvek alapján hozott ítéletet, a Nbr. 13. §-ának 5. pontjában meghatározott háborús büntettben nem találta bűnösnek Ugront, mert a NOT szerint a vádlott a visszatért szökevényeket a német felettes parancsnokság felé nem „bűnözési szándékból” jelentette, hanem éppenséggel azért, hogy legénységét a „biztos pusztítástól” a tüzérsséggel történő tizedelésétől megóvja. „Nem vitás – áll a NOT 1946. november 11-ei indoklásában – az sem, hogy vádlott eme közlését a német parancsnokkal azon célból közölte, hogy a megtévedett legénységét a súlyos következményektől megvédje...” Az indoklás azt is elismerte, hogy a német parancsnok a nyolc közlegény kivégzésétől eltekintett „a vádlott hosszas kérésére”, de a felbujtónak tartott Vezéréhez ragaszkodott. „Nem vitás az sem, hogy a vádlott nevezett szakaszvezetőnek a kivégzését is megakadályozni igyekezett az által, hogy ott a kivégzést megakadályoztassa, ez azonban neki a német ellenállás folytán nem sikerült, s hogy nevezettet csak akkor végeztette ki, amikor erre a német parancsnokságtól írásbeli parancsot kapott és a végrehajtó ellenőrzése végett egy német katonai bizottság megjelent.”¹⁵⁶ Ezt követően Vezért két önként jelentkező honvéd közvetlen közelről puskával föbe lőtte. A NOT megítélése szerint Thurit rendes hadbírói ítélettel végeztette ki, Ugron kötelességszerűen járt el, mint a kivégző négyes parancsnoka. Sőt, a bizottság megállapította: „Ugron szds mindenkor fegyelmezett, igazságos, ezen felül pedig bajtársias érzésű parancsnok volt, akit alárendeltjei tiszteltek és szerettek.” A bizottság azt is nyomatékosan vette figyelembe, hogy Ugron bátor kiállást tanúsított a német megszállás alkalmával – mint az összes pápai ejtőernyős tiszt – „amikor saját élete, állása kockáztatásával szállt szembe a német imperialista követeléseknek”.¹⁵⁷

Érdekes fejleményként megemlíthjük, hogy Ugron korábbi katonája, Morvai Miklós az ő érdekében levelet írt¹⁵⁸ annak védőjéhez 1946 áprilisában, amelyben ecsetelte volt századosának emberi erényeit, ami megint csak azt erősíti, hogy a „vádlott” katonatisztként kemény, de igazságos volt alárendeltjeivel szemben és „szociálisan” viszonyult azok problémáihoz. Morvai őrzetői rangnál magasabbra nem léphetett, pedig három évig szolgált Ugronnal, aki őt több alkalommal meg is fenyegette, tehát nem volt felé lekötözve. Mint levelében írta: „Ezeket a sorokat tehát nem hálából írom, még csak nem is sajnálkozásból, hanem egy gerinces, jellemes magyar ember iránt való megbecsülésből, aki még a legsúlyosabb náci elnyomás alatt is magyarul mert gondolkodni és cselekedni. Tetteinek mozgatórugója izzó hazaszeretete, alárendeltjeinek jóléte, erkölcsi és szellemi felemelése volt. Nem célom megvédeni Százados Urat, ez az Ön hivatása. Csak pár vonással én is hozzá szeretnék járulni emberi arcának megrajzolásához...”¹⁵⁹ Morvai szót emelt az ellen is, hogy századosa „antidemokratikus” lett volna, aki rettegésben tartotta a legénységet, vagy hogy németbarát beszédeket tartott. „Tudok ellenben arról, hogy az egész ejtőernyős zászlóaljban az Ő századja volt az, ahol szolgálaton kívül a legfesztelenebb volt a viszony feljebbvaló és alárendeltje között. Minden idejét a legénység között töltötte. A legénység

csak Ugron papának és Léc apánknak hívta (hosszú léc termete miatt). Ha a rádióhoz hívták ezzel a megszólítással, nem haragudott volna érte, hanem még büszke is volt rá és ő is mindig úgy jelentkezett: »Itt Léc!«⁷¹⁶⁰

Morvai megemlíti azt is, hogy Ugron Pápan létrehozott egy önkéntes alapon szerveződő önképzőkört, „kaszinót” a legénység számára, mert zavarta, hogy a legénység szabadidejét nem megfelelően (ponyvairodalom, korcsma, bordélyházak stb.) tölti. „A kaszinó a legszabadabb irodalmi és politikai viták színhelye volt, ahol nem különböző rendfokozatok számítottak, hanem csakis az Emberi (szándékosan írtam nagy e-t) érték és a tudás. Ezekbe a vitákba illetve beszélgetésekbe a Százados úr is gyakran bekapcsolódott... kedvenc helye volt az neki, büszke is volt rá. ...Mindenki véleményét meghallgatta.”⁷¹⁶¹ A rádión Londont, Moszkvát is hallgatták, pedig ez (1943–44, sőt 45-re is utal a szerző) igen kockázatos volt. Morvai kitért az 1944. március 19-én történetekre is: „A német beözönlés hírére felfegyverezte a századját, példáját a többi századparancsnok is követte. A század sorakozott a tanteremben, a Százados úr pár szóval ismertette a helyzetet: »A németek megszállták hazánkat, le akarják fegyverezni a honvédséget. Ezt, mint becsületes magyar emberek nem tűrhetjük.« Ő! Ha egymaga lesz is, tudja mit kell tennie, de a »fegyverét nem teszi le.« Aki úgy gondolja, hogy bármily körülmények közt is vele tart, az lépjen előre. Aki azonban bármely gátlást érez, (családi, világnézeti stb.) az maradjon. Ő – úgy mond – ígéri, bármint alakuljon is a helyzet, az illetők semmiféle hátrányt nem fognak szenvedni. Az egész század egy lépést előre lépett.”⁷¹⁶² A várt események, mint külföldi ejtőernyős segítség, és más magyar csapatok csatlakozása stb. azonban elmaradtak, ezért a tervbe vett Bakonyba vonulásnak, és ott partizánharcot folytatni nem volt értelme. Morvai végül így zárta levelét: ...A fent elmondottakat, ha szükséges, bárhol akár esküvel is megerősítem, sőt több volt bajtárs is hajlandó ugyanezt megtenni.”⁷¹⁶³

A NOT kedvező ítélete ellenére a Katona Politikai Osztály nem akarta annyiban hagyni a dolgot, ezért Ugront 1950. januárban újra, másodszor is letartóztatták, ugyancsak a Vezér „törvénytelen” kivégzése, mint háborús bűncselekmény miatt. Jogerősen két évre ítélték el, amit letöltött, de ebbe a büntetésbe beleszámították az előzőleg letöltött tíz hónapnyi előzetest, ezért 1951. március 11-én szabadult Márianosztráról.

A harmadik letartóztatás

Az 1945-öt követő szovjet okkupáció nyomán az első magyar kirakatper a Magyar Közösség nevű titkos, de valójában ártalmatlan szervezet felszámolása érdekében indult 1947. február 27-i kezdettel a Kisgazdapárt lejáratása érdekében. A dr. Donáth György és több mint kétszáz vádlott társa ellen már alkalmazni lehetett az 1946. március 12-én elfogadott VII. törvénycikket, amely halálos ítélettel büntette az államrend elleni „összeesküvést”. Hogy mi számított „összeesküvésnek”, azt természetesen az állami hatóságok döntötték el, mindesetre 1945 és 1956 között legalább 90 kommunistaellenes szervezetről⁷¹⁶⁴ van tudomásunk, nem számítva a nagyobb (Mindszenty, Grösz, Standard stb.) koholt mű-pereket. Az általános elégedetlenség nyomán országszerte jó néhány „illegális”, a kommunista államrend bukásában reménykedő szervezet, csoportosulás alakult, amelyek a társadalom minden rétegéből szerveződtek. A rendkívül kiterjedt besúgórendszer miatt viszont ezek a csoportok előbb-utóbb, de általában igen hamar lebuktak.

Az ÁVH látókörébe került Budai Ferenc, volt ejtőernyős altiszt, és mint a jelentésben áll: „1954. október 29-én előzetes letartóztatásba helyeztük Budai Ferencet, Oszlanszky Ferenc és Bonc József pápai lakosokat demokráciaellenes szervezkedés alapos gyanúja miatt. Budai kihallgatásai során vallomást tett arról, hogy 1949. tavaszán Zircen beszélt Ugron István volt ejtőernyős szds-al arról, hogy ők hárman létrehoztak egy demokrácia

ellenes szervezkedést, ahol [sic!] a célból, hogy általuk várt „rendszerátalakítás” esetén dokumentálni tudják ellenálló tevékenységüket...”¹⁶⁵ Budai vallomása alapján Ugron 1954. november 17-én előzetes letartóztatásba került. Az ÁVH figyelmét valószínűleg külön felkelthette Budai azon megjegyzése, hogy Ugrontól rejtett fegyverek átadását kérte. Ugron is elmondta, hogy 1945. április közepéig a Bakonyban bujkáltak két tisztársával és 28 főnyi legénységgel, majd fegyvereiket elásták és szétesztlottak. Tehát jelentős mennyiségű fegyver, lőszer került előadásra, ha valóban ez történt, mint november 17-ei vallomásában szerepel, a saját csoportja: Bakonybél és Szügy környékén „eltettünk 12 db géppisztolyt”, valamint 5-6 ezer darab géppisztoly lőszer, 20 kézigranátot 1-2 darab puskát, valamint 2-3 pisztolyt.¹⁶⁶ Ugron jelezte vallomásában, hogy nem biztos, hogy ezeket a helyeket ennyi idő múltával megtalálná, és a helyszíni szemlekor vagy nem találták meg ezeket a rögtönzött „raktárakat”, vagy már üresek voltak.

A jegyzőkönyvekből a következő kép állítható össze: Budai 1953-ban (és nem 1949-ben) kereste föl Ugront, hogy tájékoztassa szervezkedésükről és fölkérje őt csatlakozásra, amit Ugron nem vállalt. A „demokrácia ellenes összeesküvés” vádjával lefogottakat az ÁVH-sok külön kezelésben részesítették, általában súlyosan bántalmazták, verték, talpalták őket, de természetesen a jegyzőkönyvekben erre vonatkozó utalás nincsen. Ugron István családja körében – érthetően – nagyon szűkszavúan nyilatkozott börtönélményeiről és a belügyi szervek kihallgatási módszereiről. Elképzelhetőnek tűnik az a jegyzőkönyvekben szereplő fejlemény, hogy Ugron, mivel jól ismerte Kiss Zoltán egykori pápai tisztársát, többször találkozott is vele a háború után, 1948 őszén beszélgetés közben kiderült, hogy Kiss egy illegális szervezkedésben vesz részt. A jegyzőkönyv szerint Kiss „Előadta, hogy van egy szervezet, mely erre nézve utasítást ad és fordulat esetén igazolja magatartását. Mikor érdeklődtem részletek felől, előadta, hogy sejtrendszer alapján épül fel, három „körből” áll, az első körben a fő vezetőség, a másodikban az alsóbb vezetők, a harmadikban a tagok. A III.-beliek csak azt a II.-belit ismerik, ki őket beszervezte, egymást sem kell hogy ismerjék. További kérdéseimre nem mondott többet. Kérdeztem, hogy lehetnék én tagja ennek a szervezetnek. Azt mondotta, azt ki kell érdemelni.”¹⁶⁷ A Kiss által elmondott „sejtrendszer” felépítést, mint a nemzeti ellenállási csoportok szervezeti alapegységét megerősíti Fehérváry az eger-kiskunlacházi szervezkedés kapcsán: „... mint a legtöbb szervezet sejt-szervezésben voltak, így az ÁVH-nak mindég csak egy-egy csoportot sikerült lefognia, a lefogottak közül legfeljebb egy tudott más csoportokról.”¹⁶⁸ A sejt-rendszer felépítés a Zákó-féle MHBK eszköztárába tartozott, és ezt a módszert igyekeztek alkalmazni az itthoni hírszerzés megszervezése érdekében.

A jegyzőkönyv szerint Ugron először csak kisebb feladatokat kapott, eszerint Kiss „Megbízott, hogy szerezzek adatokat a Veszprém és Hajmáskéri szovjet csapatokról / gk.rendszámok és rajtuk lévő csapatjelek/ és azt alkalmilag vigyem el hozzá.”¹⁶⁹ Újabb találkozójukon Kiss már azzal bízta meg, hogy alakítson saját csoportot „egy sejtet”, amire azért sem került sor, mert 1949 után nem találkoztak többet. Nem állíthatjuk határozottan, hogy Ugron és Kiss között ilyen értelmű kapcsolatfelvétel létrejött volna, de az érzékelhető, hogy Ugront a belügyi szervek folyamatosan ellenőrzés alatt tartották. Talán elképzelni sem tudták, hogy egy olyan komoly harctéri tapasztalatokkal rendelkező ejtőernyős, aki ráadásul javíthatatlan reakciósnak volt elkönyvelve, ne akarna szervezkedni.

Ugron a jegyzőkönyvekben elismerte, hogy Kiss megbízta egy saját illegális csoport szervezésével, de elmondta, hogy a csoportot végül nem szervezte meg. Indoklása szerint: „Azért nem szerveztem be erre a célra senkit, mert nekem Kiss kezdetben arról beszélt, hogy ő egy politikai illetve egy demokráciaellenes szervezkedésben van benn. Én ennek érdekében vállaltam is, hogy hozok adatokat az ő megadott szempontjai alapján, mivel

ezzel, azt mondta, hogy ezáltal érdemlem ki a szervezkedésben való részvételemet. Később azután azt láttam, hogy ez nem egy szervezkedés, hanem egy kémcsoport. Én meg kémkedni nem akartam.”¹⁷⁰ 1951-es szabadulása után nem sokkal viszont fölkereste őt régi katonája, Morvai Miklós, aki egy általa elképzelt módon, elég hasonlóan a „sejt” rendszerhez, három fázis alapján kialakítandó ellenállási csoport, vagy szervezet fölállítása érdekében rávenni Ugront, aki ebben – a jegyzőkönyvek szerint – már részt vett. Mivel a korabeli személyek közül ma már senki sem él, az ÁVH-n készült jegyzőkönyvek valóságértéke pedig gyakran vitatható, sok részletet tekintve a bizonytalanságban tapogatózunk. Ami az Ugron-ügy kapcsán a jegyzőkönyvekből kiolvasható, az többnyire érthető és hihető. A rendkívül nehéz, szorongatott helyzetbe került magyarságban erősen élt a remény, hogy ezek a diktatórikus állapotok nem tarthatnak örökké, ezen reménykedéseket erősítette a koreai háború során kialakult nemzetközi konfliktus, amelynek kiterjedésében sokan bíztak. Mint Ugron is megjegyzi: „Az megfelel a valóságnak, hogy mi abban az időben illetve 1951-ben biztosnak láttunk egy közeli háború bekövetkezését a koreai háborún keresztül. Az is megfelel a valóságnak, hogy háború esetén »partizántevékenység« kifejtésére szerveztük meg a csoportot.”¹⁷¹ Illetve, csak kezdték el megszervezni, mert az a valóságban soha nem működött.

Morvai föl is utazott Budapestre, hogy ott a volt ejtőernyős altisztekkel találkozzon „konspiratív” módon, hogy a megbízhatóakat kiválogatva létrehozza a csoportot. Mindössze egyetlen ilyen találkozó jött létre, a jegyzőkönyv szerint azért, mert a Morvai által vezetőnek gondolt¹⁷² Ugron szemében „unactuálissá” vált az egész szervezkedés. Mint kérdésre válaszolva elmondta: „Azért vált részemről unactuálissá a szervezkedés, mert nem úgy alakult a politikai helyzet, mint ahogyan én azt gondoltam. Én abban bíztam, hogy abban az időben hamarosan lesz egy háború és az nem így történt.”¹⁷³ A koreai konfliktus, vagy korábban a Jugoszlávia önállósulása keltette hullámok valóban nem váltak világméretűvé. Magát a szervezet létrehozását tehát Morvai találta ki, de a jegyzőkönyvekben már Ugront akarták felbujtóként-szervezőként feltüntetni, és a vádiratban is őt nevezik meg szervezőnek. Ugron távolmaradásával Morvai elvetette a szervezkedést, és megpróbált nyugatra szökni, de a határon elfogták és 4 év elzárásra büntették. Amikor Ugront a Budai-ügy miatt lefogták, és Morvai képbe került, akkor őt 1955 februárjában az oroszországi büntetőtelepről hozták ki, hogy vallomást tegyen.

Ugron letartóztatása után szóba került, hogy házkutatást tartsanak bakonybéli otthonában, aminek kapcsán érdekes epizódot őrzött meg az egyik jegyzőkönyv, ugyanis a zárkaügynök, Jelinek Miklós a következő kijelentést jelentette: Ugron felesége nem mondana semmit egy házkutatás során, „De meglepődnének a nyomozók azon ha a gyerekekkel beszélgetésbe elegyednének és megkérdeznék a 9 éves fiamat, hogy tudod-e hogy hol van apád. Az ő válasza egészen biztos hogy az volna, hogy elvitték a »bűdös kommunisták!«. Ezen ne csodálkozz, mert meglátszik a gyerekeken, hogy milyen nevelést adtunk nekik.” Egészen bizonyos, hogy az ilyen megnyilvánulások nem segítették a volt „horthysta-fasiszta” hivatásos tiszt bírósági perét.¹⁷⁴

Illegalításban és újabb letartóztatás

Ugron Istvánt, mint I. rendű vádlottat a Fővárosi Bíróság 1955. november 19-én 11 évi börtönbüntetésre ítélte, melyet a Legfelsőbb Bíróság 1956. januárban 9 évre szállított le.¹⁷⁵ A következő vádpontokban találták bűnösnek: „külföldi szervezet megbízottja részére adatközléssel elkövetett hűtlenség, valamint a Népköztársaság megdöntésére szervezkedések kezdeményezése” és feljelentési kötelesség elmulasztásának büntette miatt.¹⁷⁶ A fentiekből jól kivehető, hogy az Ugron és társai per részben valós tényeken alapult (szer-

vezkedés), de ezek annyira kezdetleges szintűek voltak, hogy ahhoz képest a büntetést kifejezetten túlzásnak tarthatjuk. Ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy ebben az időben tartott Nagy Imre első kormánya, amely időszakban enyhébb ítélkezés folyt.¹⁷⁷ Ott volt még a „feljelentés elmulasztásának” büntette, ami egy jogi nonszensz, ilyet még soha semelyik büntetőtörvénykönyv nem szankcionált, legfeljebb a Szovjetunióban. A jegyzőkönyvekből is kivehető, hogy bár Morvai kereste föl volt századosát és ő kezdeményezte az „illegális” szervezkedést, azt mégis Ugron nyakába varrták. Ebben nyilvánvalóan szerepet játszott ludovikás múltja és a Szent László hadosztályban betöltött pozíciója is, amely tényezőket a kommunista belügyi szervek (bíróság, ÁVH) megkülönböztetett figyelemben részesítettek. Ugron tehát megkezdte börtönbüntetését, amikor kitört az 1956-os szabadságharc, és őt a szabadságharcosok a Gyűjtőfogházból november 2-án „szabályos szabaduló igazolvánnyal” kiengedték.

Azt gondolhatnánk, hogy ennyi igazságtalanság, mint amennyit például Ugronnak is el kellett viselnie, benne is felfokozta volna a bosszúvágyat, amelynek szabad folyást engedhetett volna, miután felnyíltak a börtönkapuk. Azonban nem ez történt. Ugron István személyes elmondása alapján sikerült megtudnom, hogy az itthon maradt volt hivatásos, „horthysta” katonatisztek, így ő is, nem voltak hajlandóak részt venni a harcokban. Ennek egyszerű magyarázata volt, mint mondta: „vért feleslegesen nem szabad pazarolni.” A volt honvédtisztek, mint katonai szakemberek, és mint a Vörös Hadsereggel harcolt veteránok, pontosan tudták felmérni, hogy nyugati segítség nélkül esélytelen felvenni a harcot a szovjetekkel. Tény, hogy a szabadságharcban igen kevés volt honvédtiszt vett részt, valószínűleg az elmondott érv miatt, de talán azért is, mert a volt honvédtisztek alaposan megtapasztalhatták mit jelent az, ha valakit bűnözőként kezelnek, aki munkát is nehezen kap és jelentéktelen ügyek miatt is börtönbe küldik. Harmadik ok pedig a család lehetett, mint Ugron esetében is, akinek ekkor már négy kiskorú gyermeke volt.

Szabadulása után első útja családjához vezetett, ahol feleségével beszéltek ugyan a disszidálásról, de ezt sem ő, sem Bánffy Mária nem akarták. Közben a szovjetek levették a felkelést és a volt raboknak vissza kellett térniük a büntetés-végrehajtási intézményekbe, amit érthető módon Ugron sem volt hajlandó megtenni. 1956 decemberében feljött Budapestre és az illegalitást választotta, több polgári személynél is bujkált, így például Góth Miklós ügyvédnél, vagy Zlinszky Jánosnál, a későbbi alkotmányjogásznál is. Különböző ötletek merültek fel, hogyan tudná elkerülni a börtönbe való visszamenetelt, amelyek közül a disszidálás is felmerült, csak hogy a határok lezárultak, és már csak tiltott módon lehetett átlépni a határt, amely komolyabb előkészületeket igényelt. „Márton” ügynök jelenti 1957. augusztus 17-én: „Kérdésemre közölte Góth, hogy Ugron a legszigorúbb konspiráció betartása mellett él. Érden egy barátjánál tölti napjait és ha bejön a városba, úgy reggel a munkástömeggel együtt jön be és este ugyan úgy megy tartózkodási helyére.”¹⁷⁸ Ugron betartja a konspiráció szabályait, de felesége így is meglátogatta többször Budapesten, ellentétben azzal, amit „Komárominé” jelent 1957. augusztus 28-án: „Ugron jelenleg 5 naponként máshol alszik, mert így nem kell bejelentkeznie. Ugron felesége, illetve családja nem tud semmit, azt gondolják, hogy már régen kiszökött az országból.”¹⁷⁹ A disszidálási szándék valószínűsíthetően a nyomozószervek erőltetése volt, amiből „hütlenségi” pert lehetett csinálni, és ezért lett a jegyzőkönyvekben is határozottan kiemelve.

Egy kiterjedt nyomozás indul Ugron kézre kerítése érdekében besúgókkal, ügynökökkel, lehallgatásokkal együtt, amelynek a végén 1957. szeptember 3-án őrizetbe veszik a „szökött rabot”. „Komárominé” lakásához közel történt a letartóztatás, mivel Ugron kifejezetten jól ismerte az őt lebukató besúgót és annak férjét, aki azzal hitegette, hogy tud neki „határsáv-belépőt” szerezni és más ismeretei révén át tudja juttatni a határon.¹⁸⁰

A Komáromi és Ugron közötti, lehallgatott beszélgetésből kiderült, hogy Ugronnak „célja volt minél előbb – de feltétlenül a személyi igazolvány érvényesítési határidő lejárta előtt – disszidálni.”¹⁸¹ A jegyzőkönyvekben szereplő disszidálási szándék nagyon valószínű, hogy a „Hatóság” erőltetésére került bele, mert az Ugron család szerint a családfő határozottan nem akart disszidálni, csak a hatóság félrevezetése érdekében híresztelték ezt a szándékot. Fővárosi tartózkodása alatt találkozott egy korábbi rabtársával, aki rábeszélte, hogy menjen a Gyűjtőbe jelentkezni, mivel hogy ő is a KÖMI-nél (Közérdekű Munkák Igazgatósága)¹⁸² dolgozik, s az „ÁVO-garantálja”, hogy a büntetést nem kell letölteni. Ugron erre jelentkezett a KÖMI-nél, és ott dolgozott január közepéig, amikor „az ávós megbízott, aki ezt az irodát vezeti”, behívta és közölte vele, hogy sajnos, neki (Ugronnak) és még egy másik társának nem lehet elintézni a büntetés törlését. Ugron ekkor vonult illegalitásba. Közben megjárta azt, hogy „nyugatról íratott egy levelet családjának, azzal a céllal, hogy ennek alapján a hivatalos szervek mint disszidáltat tartják nyilván. Ezt a levelet a felesége meg is mutatta egy alkalommal a nyomozó szerveknek, amikor Bakonybélen Ugront őrizetbe akarták venni.”¹⁸³

Miközben Ugron illegalításban próbálta magát fenntartani, két vonalon is a hálózati osztály ügynökeivel tárgyalt. Pedig sikerült pénzt (30 ezer Ft, 200 svájci frank és 21 dollárt) szereznie munkából, valamint sógora és annak felesége, testvérhúga Ugron Éva révén. És végül ezért „az 1950 évi 30. törvényerejű rendeletben meghatározott devizagazdálkodás szabályait sértő bűncselekmény elkövetéséért” és szökésért állították újra bíróság elé.¹⁸⁴

A börtönben

Ugron Istvánt az első elítélése során tehát teljesen ártatlanul ítélték el, mivel elkerülhetetlen katonai kötelességét látta el, amikor Vezér és Thuri kivégzését elrendelte és levezette, amelyek háborús körülmények között, a felettes parancsnokságok nyomására történtek. A második elítéltetésének 1955-ben már volt ugyan némi alapja, mert tényleg végzett bizonyos szintű kémtevékenységet és részt vett egy ellenállási csoport megszervezésében. Azonban ezek a tevékenységek annyira kezdetlegesen, alapszínen zajlottak, hogy ezekért 9 év börtönt kiszabni csak abban a paranoid, minden irányú félelemtől befolyásolt politikai és geopolitikai légkörben volt elképzelhető. Ugronnal kapcsolatban a magyar hatóságok nem kivételeztek 1956-ot követően sem, nem kapott kedvezményt, a hátralévő büntetésének letöltését is folytatnia kellett.

Ugronnak a börtönben való életéről nagyon keveset tudunk, egyrészt mert – érthető okokból – ő maga sem beszélt családjának a benti körülményekről, másrészt a rendelkezésre álló iratanyagok, zárkaügynöki jelentések sem állnak megfelelő mennyiségben rendelkezésre. Az bizonyos, hogy a kommunizmusban tapasztaltak következtében Ugron zárkózottabb és bizalmatlanabb lett zárkatársaival, de alapvetően nem változott meg, nem „állt át”. Ami keveset sikerült megtudni, az özvegyétől, Bánffy Máriától tudható. Az egykori ejtőernyős százados, zászlóaljparancsnok a börtönben sem tagadta meg vezetői képességeit, mindenkor kiállt az „embereiért”, fogvatartott rabtársainak érdekeiért, még ha ezért állandóan magánzárka büntetést kapott. Ilyen eset volt, amikor az ételt adagoló merőkanál hirtelen „rövidebb” lett, vagyis kevesebb adagot kaptak a rabok, amit Ugron rögtön szóvá is tett, majd mehetett sötétzárkába, de a fejadagokat visszaállították. Özvegye úgy tudja, hogy férje a börtönbeli idejében sokszor került magánzárkába, de mindig a közösségért való kiállása miatt, ahol legalább meditálni tudott. Arra nem sikerült utalást találni, hogy megverték, vagy megkínózták-e a Katpol vagy az ÁVH pribékjei, erre vonatkozóan személyesen tőle sem sikerült adatot kapni. A család szerint többször gúzsba kötötték, ami hosszú lába miatt is rendkívül fájdalmas volt számára, ha elájult,

fellocsolták, ahogy az bevett módszer volt akkoriban. Ugron István személyesen annyit mondott el, hogy büntetésképpen egy nagyobb, rácsos faládba rakták (valószínűleg csirkeketrebe), amelyben nem lehetett fölállnia, ami neki külön kellemetlenséget jelentett, átlagnál magasabb termete miatt. Ebben a helyzetben, a józan eszének megtartása érdekében Ady-verseket mondott, meditált és imádkozott.

Bármilyen megpróbáltatásokon is ment át a volt pápai ejtőernyős százados, a börtönben sem tudták megtörni, és alighanem a veterán hadfit inkább felbőszítették az indokolatlan fogva tartással. Emiatt is történhetett, hogy 1962 végén, Márianosztrán csatlakozott az Abrudbányai János-féle szervezkedéshez, amely egy kizárólag politikai célú „mozgalom”-nak indult, de rövidesen elhalt. Ugron István az itthon maradt egykori Szent László hadosztály tisztjei közül a legtovább volt börtönben, közel 10 évet, majd sajátos módon, a börtönparancsnok egyéni amnesztiájával szabadul Sátoraljaújhelyről 1963. január 4-én. Igen megrázó esemény volt temetése 1994-ben a Solymári temetőben, ahol a teljes katonai tiszteletadás mellett, az egykori tisztársak és a legénység tagjai körében zajlott le a szertartás. Először fordult elő, hogy nem a Vörös Hadsereg tagjai emlékére adtak le díszsortützet. Nem kevés elégtétel volt ez a néhai családfő, politikai fogoly és pápai ejtőernyős emlékéért, de még inkább a család, a barátok és a többi veterán számára, akik úgy élték le életük nagy részét, hogy a velük történekről őszintén beszélniük sem volt szabad.

ELIT KATONÁK A BÍRÓSÁGON ÉS A DIKTATÚRÁBAN – FORRÁSOK

A tanulmány elkészítéséhez nyújtott támogatásért külön köszönet illeti meg dr. Bonhardt Atillát, a Hadtörténeti Intézet és Levéltár Igazgatóját, valamint Ugron István özvegyét, Bánffy Máriát, és fiait, Ugron Bélát és Andrást, akik információikkal segítettek pontosítani a családfő életrajzi adatait. Köszönet illeti meg Kiss Zoltán gyermekeit, főleg Kiss Bódog Zoltánt, hogy határozott állásfoglalásukkal nem engedték, hogy a tanulmányba hibás állítások kerüljenek. Köszönettel tartozom az Állambiztonsági Történeti Levéltár dolgozóinak, elsősorban Soós Mihály szakreferensnek a tőlük kapott szakmai segítségért.

Szügyi Zoltán büntetőpere

- 1 Kubinyi Ferenc: Az első magyar kirakatper. Beszélő szamizdat. 24. szám (1988/2.), Évfolyam 1, szám 25.
- 2 1945 januárjában a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya áll föl Péter Gábor vezetésével, 1945 márciusában a Pálffy György vezetésével megalkuló Katona Politikai Osztály (Katpol). 1945. május 17-én a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya jön létre. „A politikai rendészeti osztályok egybevonása és megszüntetése után 1946. december 10-én létrejött a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO). 1948. szeptember 10-én alakult meg a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága (BM ÁVH), majd 1950. január 1-jével – a BM ÁVH és Honvéd Határőrség összevonásával – az Államvédelmi Hatóság (ÁVH), amely a Minisztertanács alá tartozott.” Szász 1989. 358., 363. o. és Trieber Péter: Adalékok a Szentgyörgyi Szervezet angol titkosszolgálati kapcsolataihoz. In: Utak és útkeresztezések. Főszerk. Kahler Frigyes. Szerk. Bank Barbara. Budapest, 2013. 190. o.
- 3 Katonai perek 1945–1958. Szerk. Okvách Imre. Budapest, 2001, Történeti Hivatal. Ebben: Okvách: A katonai elit metamorfózisa, 1945–1950. 11. o.
- 4 „Elsősorban Rákosi Mátyás és Révai József beszédeiben fordult elő az 1919-es ellenforradalom megismétlődésének veszélye és a tisztikar esetleges újabb szerepvállalásának lehetősége. A tisztikar elleni hangulatkeltés, propaganda megindulását jelezte az is, hogy az MKP tagjai az itthon maradt idősebb, aktív szolgálatot már nem vállaló, igazolt tiszték és hozzátartozók nyugdíjfolyósítása ellen emeltek egyre hangosabb kifogásokat.” Katonai perek... i. m. 16. o.
- 5 „...a Horthy-rendszer utolsó éveiben mintegy 35 ezer aktív horthysta tiszt volt Magyarországon, közülük az 1944/45-ös háborús események idején, illetve azt követően 27-28 ezren távoztak

- nyugatra...” Adalékok a magyar hivatalos szervek emigrációs politikájának változásához. 2014. július 10. – Andre Lowoa. www.nyomaban.blog.hu. (Letöltés: 2016. 03. 11.)
- 6 A „Kopjás” alakulat „a 2. vkf. Osztály kebelében működő Magyar Királyi Fővezérség Különleges” alosztálya volt, amelyet a szovjet csapatok utánpótlási vonalainak rombolására állítottak föl. Közel ezer fő kapott kiképzést és „1945. március 21-ig az országon belül, Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában 39 akciót hajtottak végre”. A kiképzők a Szent László hadosztályból kerültek ki. Török Ádám: Harcban a keleti széllel – Korponay Miklós vezérkari százados életútja. In: Utak és útkereszteszédések. 116. o.
 - 7 Fehérvári István: Börtönvilág Magyarországon 1945–1956. Az ÁVH-s őrség mindenhol összeesküvést keresett: „Dzsingisz kán élettörténetének egy zárkai elmesélője majd az életével fizetett azért, mert nem tudta bevallani az angol kémnek minősített Dzsingisz kán valódi nevét. 180. o.
 - 8 Egy alkalommal a nyomozótiszt közölte dr. Aranyosi Sándor orvos ezredessel, az antifasiszta szervezkedés egykori tagjával: „Egyébként vegyem tudomásul azt is, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre is egy sötét gazember, angol kém volt, akit ha a nyilasok élve hagyunk, velünk akasztanak fel.” Kubinyi Ferenc: Ketreche engem zártak. Budapest, 1989. 135. o.
 - 9 Bank Barbara, Fehérvári István és Fazekas János László: 1945 – 1956. Törvénytelen korszak – A kommunizmus áldozatai, e korszak ismert politikai perei.
 - 10 Közel 300 azoknak a mártíroknak a száma, akit név szerint ismerünk, de a „Volt politikai rabok becslése szerint ez alatt az idő alatt az ellenállásban résztvevő kivégzettek száma meghaladja a nyolcszázat, több ezerre becsülhető azok száma, akiket a Szovjetunióba hurcoltak ki, vagy a szovjet katonai bíróságok ítélték halálra. ... Ezekre tehető azok száma, akik kihallgatás alatt, az ÁVH pincéiben, vagy az ÁVH börtöneiben, internálótáborokban pusztultak el. Még a legelővigyázatosabb becslések szerint is az ellenállásban részt vettek és kivégzettek száma, valamint az ellenállásban résztvevők és más embertelen körülmények között meghalt bajtársaink száma ötezer körül lehet!” Fehérvári: Börtönvilág..., 34. o. Fehérvári a politikai okokból elpusztított magyarok számát 15 ezer körülire teszi.
 - 11 Őze Sándor – Őze Sándorné: Sárretyi Sasok. Ellenállási mozgalom Kelet-Magyarországon. 1948–1953. Budapest, 2011. Törő László visszaemlékezése. 33. o. Ebben az ügyben, 22 letartóztatás történt, végül nem született halálos ítélet.
 - 12 „Különböző börtönökben nem egy olyan, akár életfogytiglanra ítélt rabbal találkoztam, aki rendőrökre került, amikor az ország területét akarta elhagyni, de nem tiltott határátlépéssel vádolták, hanem kémkedésért ítélték el, mert vélelmezhető – így szólt az indoklás –, hogyha a vádlottnak sikerül külföldre jutnia, tájékoztatja a nyugati hatalmak hírszerző szolgálatait, adatokat szolgáltat Magyarországon belső helyzetéről, tehát lényegileg kémkedik.” Szász Béla: 129. o.
 - 13 „... Truman 1947. május 22-én írta alá a Görögország és Törökország részére folyósítandó 400 millió dolláros katonai és gazdasági segélyről szóló törvényt. A Truman-doktrina előkészítette a terepet a később meghirdetett Marshall-terv számára, ugyanakkor legfontosabb eleme a »feltartóztatás« (containment) végül az Egyesült Államok koreai és vietnami háborús politikájában.” Kislexikon – Lapoda Multimédia : <http://www.kislexikon.hu/truman-doktrina.html>. (Letöltés: 2016. 02. 02.)
 - 14 Pataki Miklós vallomásából: „Kiss megemlítette, hogy Amerikában jelenleg két nézet uralkodik. Az egyik a katonáké, akik azonnal le akarják rohanni a Szovjetuniót és csatlósait (kommunistákat), a másik azoké, akik még nem látják eljöttnek a lerohanás idejét. Szerinte mindegy, a kommunisták lerohanása be fog következni.” ÁBTL 3.1.9 – V – 73190. Jelentés. Budapest, 1948. augusztus 31-én. 210. o.
 - 15 Martin Kornél – Ugron István: Fejezetek a Szent László hadosztály történetéből. Hadtörténelmi Közlemények, 1995. 3. és 1996. 4. sz.
 - 16 A világháborúból kiválnak: Olaszország 1943. július 24., Bulgária 1944. szeptember 8., Finnország 1944. szeptember 19. Románia 1944. augusztus 23-án követi el árulását, hátra támadva a német seregeket, és átáll a Szövetségesek oldalára.
 - 17 Bakay elrablásának dátumát nem egységesen adják meg a források. Horthy október 10-ét adja meg, mint Szügyi. Szügyi 1946-ban Bakayval egy cellában volt a NKGB (szovjet Állambiztonsági Népbiztosság) foglyva. Szügyi Zoltán doszsiéja, ÁBTL 3.1.9. - V-122262. Jegyzőkönyv, Budapest, Népbíróság, 1947. évi szeptember 15. 258. o. Horthy Miklós: Emlékirataim. Európa, 1990. 302. o.
 - 18 Martin–Ugron: i. m. Hadtörténelmi Közlemények, 1995. 3. sz. 85. o.
 - 19 Meszlényi Róbert és társai ügy. ÁBTL 3.1.9. - V-73175/1. Kihallgatási jegyzőkönyv. 1951. május 2-i vallomásából. Meszlényi szerint kb. 6000 főt vittek angol fenntartás alá, de a vonatsapat lemaradt és szovjet fogságba került. 61. o.
 - 20 Szügyi katonai pályafutása oly hosszú és gazdag kitüntetésekben, hogy inkább csak a II. világháborús szereplésének bemutatására szorítkozom.
 - 21 Ejtőernyőseink történetéből. Kanadai Magyar Szárnyak, 1982. 69. o.
 - 22 Szakály Sándor: A Szent László hadosztály parancsnoka Vitéz Szügyi Zoltán (1896–1967). In:

- Sipos '65. Tanulmányok Sipos József 65. születésnapjára. Szeged, 2013, JATEPress, 161. o.
- 23 Ezzel kapcsolatban az 1990-es évek elején Ugron István elmondta, hogy amikor új jelentkezők érkeztek Pápara, akkor az ejtőernyős bemutató során kidobtak egy bábut is, amelynek nem nyílt ki az ernyője, és az becsapódott a földbe. Aki egy ilyen bemutató után is csatlakozni akart a pápai ejtőernyősökhöz, az eleve megbízhatónak volt mondható.
- 24 Ejtőernyőseink történetéből. Kanadai Magyar Szárnyak, 1982. 70. o. és Szakály 2013. 161. o.
- 25 Martin–Ugron: i. m. 1995. 3. sz. 144. o.
- 26 Szakály 2013. 162. o.
- 27 Hunyadi páncélos SS-ek és háborús bűnösök névsorai. A Szent László hadosztály megalakulásáról, helyzetéről anyagok. ÁBTL – 4.1. – A-924/1. 104. o.
- 28 Szügyi 1946. III. 15-től – IV. 3-ig az Andrassy út 60. alatti Pol. Rend-en, majd IV. 3-tól – 20-ig a Vilma királynő úton az orosz Pol. Rend-en (NKGB – korábbi nevén: GPU) volt. V. 20-tól 22-ig ismét az Andrassy út 60-ba a Pol. Rend-re, aztán V. 22-től a Nádor u. 9-be a H. M. Kat. Pol. Osztra került. ÁBTL – 4.1. – A-924/1. 110. o.
- 29 ÁBTL – (1947.) - V – 122262. 95. o. Jegyzőkönyv.
- 30 ÁBTL – 4.1. – A-924/1. 29. o.
- 31 ÁBTL (1947.) - V – 122262. 101. o.
- 32 ÁBTL (1947.) - V – 122262. 260. o.
- 33 ÁBTL (1947.) - V – 122262. 209. o.
- 34 ÁBTL (1947.) - V – 122262. 250. o.
- 35 ÁBTL (1947.) - V – 122262. 50. o.
- 36 ÁBTL (1947.) - V-122262. 115.o.
- 37 ÁBTL (1947.) - V-122262. 74. o.
- 38 ÁBTL (1947.) - V-122262. 75. o.
- 39 ÁBTL (1947.) - V-122262. 76. o.
- 40 ÁBTL – V – 122262/1. 42. o.
- 41 ÁBTL (1947.) V-122262. A néppügyész kérdésére Szügyi: „Felfogásom szerint, mint katonai szakértőnek az volt, hogy amikor utóvédharcra volt megbízásom, ha átálltam volna a honvédekkel az ellenséghez, ezáltal a magyar csapatoknak sokkal több veszteséget okoztam volna, mint így, hogy kitartottam.” 259. o.
- 42 Kéri Kálmán vallomásából: „Meg kell jegyez-
- nem, hogy 1944. dec első napjaiban a 4. Ukrán front főparancsnokságánál egy előttem ismeretlen nevű vörös hadseregbeli ezredes aziránt érdeklődött, hogy Szügyit vajjon ismerem-e. Feleltem rá, hogy igen, említette, hogy Szálasi hadseregében nagyobb szerepet visz. ...” ÁBTL – V – 122262/1. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv. 1946. július 30. 20. o.
- 43 A magyar vezérkari főnök október 15-én a várat nem tudta elhagyni, ezért az irodájában éjszaka-zott. Visszaemlékezése szerint: október „16-án hajnali órákban megjelent nálam egy SS ezredes, aki felszólított, hogy tartózkodjam az irodahelyiségemben és további intézkedésig azt nem hagyhatom el...” Kiderült az is, hogy az ő nevében kiadott hadsereparancs szövegét előzetesen megváltoztatták. Szárnysegéde, Kapitányffy vezérkari őrgy.: „rendkívül örült a helyzetnek és további parancsaimat nem volt hajlandó teljesíteni. Segédtisztjeim Sárközy István és Róna Miklós alezredesek géppisztollyal szerelték fel magukat és jelentették, hogy elhurcolásomat fegyverrel is meg fogják akadályozni...” ÁBTL – 3.1.9 – V-32000/24. 63. o. Miközben mindenhol SS-katonák őrködtek.
- 44 ÁBTL (1947.) V-122262. 258. o.
- 45 Szakály 2013. 163. o.
- 46 ÁBTL – V – 122262/1. 42. o.
- 47 ÁBTL (1947.) V-122262. 257. o.
- 48 ÁBTL (1947.) V-122262. 253. o.
- 49 ÁBTL (1947.) V-122262. 257. o.
- 50 Miközben a hadosztály az Ipoly–Garam mentén védekezett, aközben gyakorlatilag felmorzsolódott. A fogságba esett Sanna „Harry” Henrik eje. századost, a II. zászlóalj parancsnokát a szovjet kihallgató tiszt előbb megütötte, ordítva közölte vele, hogy »három hadosztályukat tartotta fel egy hétig a nyomorult zászlóaljával!« – majd gratulált neki. Martin–Ugron: i. m. 1995. 3. sz. 140. o.
- 51 ÁBTL (1947.) V-122262. 252. o.
- 52 ÁBTL (1947.) V-122262. Jegyzőkönyv, 1947. évi szeptember 15-én. 254. o.
- 53 ÁBTL – V – 122262/1. 42. o.
- 54 ÁBTL (1947.) V-122262. 81. o.
- 55 ÁBTL (1947.) V-122262. 72. o.
- 56 ÁBTL (1947.) V-122262. 50. o.

Lajtos Árpád

- 57 Életrajzi adatok: Lajtos Árpád: Emlékezés a 2. magyar hadseregére. Szerk. Szakály Sándor. 1989.
- 58 Vojtze Sándor és társai illetve Dóczy László és társai pere 3.1.9 – V – 108191/1. 265. o.
- 59 Vojtze Sándor és társai illetve Dóczy László és társai pere 3.1.9 – V – 108191/1. 268. o.
- 60 Vojtze Sándor és társai illetve Dóczy László és társai pere 3.1.9 – V – 108191/1. 271. o.
- 61 Vojtze Sándor és társai illetve Dóczy László és társai pere 3.1.9 – V – 108191/1. 270. o.
- 62 Vojtze Sándor és társai illetve Dóczy László és társai pere 3.1.9 – V – 108191/1. 271. o.
- 63 Vojtze Sándor és társai illetve Dóczy László és társai pere 3.1.9 – V – 108191/1. 98. o.
- 64 Vojtze Sándor és társai illetve Dóczy László és társai pere 3.1.9 – V – 108191/1. 105. o.
- 65 Vojtze Sándor és társai illetve Dóczy László és társai pere 3.1.9 – V – 108191/1. 94. o.
- 66 Vojtze Sándor és társai illetve Dóczy László és társai pere 3.1.9 – V – 108191/1. 110. o.

- 67 Vojtzek Sándor és társai illetve Dóczy László és társai pere 3.1.9 – V – 108191/1. 110. o.
- 68 Vojtzek Sándor és társai illetve Dóczy László és társai pere 3.1.9 – V – 108191/1. 149. o.
- 69 Vojtzek Sándor és társai illetve Dóczy László és társai pere 3.1.9 – V – 108191/1. 114. o.
- 70 ÁBTL – 3.1.9. – 32000/24. Vörös János dossziéből átemelve. 289. o.
- 71 ÁBTL – 3.1.9. – 32000/24. 289. o.
- 72 ÁBTL – 3.1.9. – 32000/24. 289. o.
- 73 ÁBTL – 3.1.9. – 32000/24. 290. o.
- 74 ÁBTL – 3.1.9. – 32000/24. 290. o.
- 75 ÁBTL – 3.1.9. – 32000/24. 290. o.
- 76 ÁBTL – 3.1.9. – 32000/24. 290. o.
- 77 Zsitnyányi Ildikó: „A hazáért mindhalálig!” A magyar tisztikar ellen irányuló perek, 1945–1953. In: Katonai perek 1945–1958. 195. o.
- 78 ÁBTL – 3.1.9. – 32000/24. 298. o.
- 79 ÁBTL – 3.1.9. – 32000/24. „Előadta a vádlott, hogy ez idő szerint 6 évi fegyházbüntetését tölti, kéri azonban, hogy a bíróság ezt súlyosbító körülményként ne vegye figyelembe, mert abba az ügybe amiatti elkeseredésében keveredett, hogy múltja miatt minden kísérlete sikertelen maradt az irányban, hogy akár a legegyszerűbb dolgozóként elhelyezkedhessék.” 290. o.

Meszlényi Róbert őrnagy büntetőpere

- 80 ÁBTL 3.1.9 -V-73175/1. Jegyzőkönyv. Meszlényinek Budapest, 1951. február 26-án az ÁVH-n tett vallomásából. 17. o.
- 81 Budapesti Hadilevéltár Kb. III. 0315./1951. Budapesti hadbíróóság. Kb. III. 0315/1951. Meszlényi Róbert, Szőnyi Miklós, Dárdai Dezső, Marnó Béla ÁVH iratai. Jegyzőkönyv. 1951. december 28. 138. o.
- 82 ÁBTL 3.1.9 -V-73175/1. Jegyzőkönyv. Meszlényinek Budapest, 1951. február 26-i vallomásából. 17. o.
- 83 ÁBTL 3.1.9 -V-73175/1. Kihallgatási jegyzőkönyv. Meszlényi 1951. március 27-i vallomása. 44. o.
- 84 ÁBTL 3.1.9 -V-73175/1. Kihallgatási jegyzőkönyv. Meszlényi 1951. március 27-i vallomása. 44. o.
- 85 ÁBTL 3.1.9 -V-73175/1. Kihallgatási jegyzőkönyv. Meszlényi 1951. március 27-i vallomása. 45. o.
- 86 A visszaemlékezésekből pontosan tudjuk, hogy a front mögötti raktárakban „hegyekben” álltak az oldalnyi szalonnák, de azokat sok esetben a szükség ellenére sem adták ki, nehogy leltárhány legyen.
- 87 ÁBTL 3.1.9 -V-73175/1. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv. Barcs, 1950. December 8. Heves Pál. Heves nem tett Meszlényire nézve negatív vallomást. 257. o. Másik: Jegyzőkönyv. Pókaszeptek, 1950. évi június hó 13. Tárgy: Horváth József tanúkihallgatása Meszlényi Róbert százados ügyében. 259. o. Következő: Görgeteg, 1950. évi június hó 13-án. Tárgy: Minorics János tanú kihallgatása Meszlényi Róbert százados ügyében. 260. o.
- 88 ÁBTL 3.1.9 -V-73175/1. Kihallgatási jegyzőkönyv. Meszlényi 1951. március 30-i vallomása. 50. o.
- 89 Budapesti Hadilevéltár. Kb. III. 0315./1951. Budapesti hadbíróóság. Kb. III. 0315/1951. Jegyzőkönyv. 141. o.
- 90 Budapesti Hadilevéltár. Kb. III. 0315./1951. Katonai felsőbíróóság. II.053/kfb. 1952. 187. o.
- 91 ÁBTL 3.1.9 -V-73175/1. Kihallgatási jegyzőkönyv. Meszlényi 1951. május 2-ai vallomásából. 68. o.
- 92 ÁBTL 3.1.9 -V-73175/1. Jegyzőkönyv. Meszlényinek Budapest, 1951. február 26-i vallomásából. 19. o.
- 93 Budapesti Hadilevéltár. Budapesti hadbíróóság. Kb. III. 0315/1951. Jegyzőkönyv. 1951. december 28. 141. o.
- 94 Szőnyi Miklós vallomásából: „Rövid ideig béli-tára kerültem, de újra visszakerültem a honvédséghez. Kommunista ellenes beállítottságom azóta megváltozott és magamévá tettem demokratikus tanokat.” Budapesti Hadilevéltár. Budapesti hadbíróóság. Kb. III. 0315/1951. Jegyzőkönyv. 143. o.
- 95 Budapesti Hadilevéltár. Kb. III. 0315/1951. Szám. Tárgy: Dárday Dezső és tsa ügye.

Egy fájdalmas ügy: Kiss Zoltán büntetőpere

- 96 Kő András – Nagy J. Lambert: A hazáért éltek, haltak! Interjú Fehérváry Istvánnal. 120. o.
- 97 Kiss Zoltán ejtőernyős százados életrajzából: <http://www.magyarereje.hu/kiss-zoltan>. (Letöltés: 2016. január 20.)
- 98 Huszár János: A pápai ejtőernyősök háborús szereplése. Hadtörténelmi Közlemények, 1988. 4. sz. 704. o.
- 99 Kiss Zoltán és társai dosszié. ÁBTL 3.1.9. V-73190. A Kiss által elmondott életrajzából, 1951. augusztus 4-én. 130. o.
- 100 Uo.
- 101 Ötvös István: A Vörös János elleni vizsgálatok, 1945–1950. In: Katonai perek 1945–1958. 69. o.
- 102 Király Béla: Amire nincs mentség. Visszaemlékezések, 1912–2004. Budapest, 2004. 100–225. o.
- 103 Zsitnyányi Ildikó: „A hazáért mindhalálig!” A magyar tisztikar ellen irányuló perek, 1945–1953. In: Katonai perek 1945–1958. 190. o.
- 104 Zsitnyányi Ildikó: „A hazáért mindhalálig!”, i. m. 194. o.

- 105 Kiss Zoltán fiának, Kiss Bódog Zoltánnak a szerzőhöz küldött (2016. 03. 24.) leveléből: „... Apám mélyen vallásos, tiszta erkölcsű, kemény, karakán ember volt, megtörni a börtönben is szavaival élve »elképzelhetetlen kínzások árán« ideig-márig sikerült.”
- 106 ÁBTL 3.1.9. V-73190. Feljegyzés. Budapest, 1951. augusztus 8. Tárgy: Berkesi András saját kezű feljegyzése Kiss Zoltánról. 159. o.
- 107 Uo.
- 108 Kiss Zoltán és társai a Hadilevéltárban Bp. KB. 0319/1951. Fellebbviteli tárgyalási jegyzőkönyv. 1952. március 5. 122. o.
- 109 ÁBTL 3.1.9. V-73190. Feljegyzés. Budapest, 1951. augusztus 8. Tárgy: Berkesi András saját kezű feljegyzése Kiss Zoltánról. Berkesi szerint: „Mikor Kissnek a tárgyi bizonyítékokat megmutattuk még akkor is tagadt és csak akkor kezdett vallani, mikor megpofoztuk.” 159. o.
- 110 ÁBTL 3.1.9. V-73190. Feljegyzés. Budapest, 1951. augusztus 4. 182. o.
- 111 ÁBTL 4.1. A-2126/105. Koronka Pál ügye. Egyetlen lap. „Koronka Pál, 1923. volt rep. hdgy./angol ügynök. Az 1966. X. 7-i jelentésből: „Koronka részt vett a Nagy Ferenc által vezetett szervezkedésben. A felelősségre vonás elől 1947-ben Ausztriába szökött, ahol Fricz Pál I. S. ügynök kémkedésre beszervezte. Kémfeladatok végrehajtása céljából több esetben járt Magyarországon. 1948-ban Sándor nevű testvérének kémkedésre felszólító levelet küldött.”
- 112 ÁBTL 3.2.5. O-8-2001/34. Emigrációs szervezetek irattörédei. 1949–1959. MHBK. Koronka Pál levele Korponay Miklóshoz. Pontefract, York. 1949. IV. 4. Ennek egyetlen kiragadott mondata: „Menyhárt törzsőrmesterrel történt-e valami?”
- 113 ÁBTL 3.1.9. V-73190/1. 72. o.
- 114 3.1.9. V-73190/1. Jelentés. Budapest, 1951. július 25. 95. o.
- 115 „A mozgalom alapegysége a nomád magyar hadszervezet alapegysége, a »kopja« volt, ami 4-9 főt jelentett. A kopják századokba, a századok pedig területi dandárokba lettek besorolva. A kopjások
- kat hírszerzési feladatok ellátására, rádiókezelésére, robbantási és szabotázsfeladatok ellátására képezték ki, alapvetően a szovjet vonalak mögé kellett jutni, hírt adni szovjet csapatmozgásokról és mélyésig romboló feladatokat kellett ellátni. Kb. 1067 fő nyert kiképzést és 1945. március 21-ig az országon belül, Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában 39 akciót hajtottak végre.” Utak és útkeresztződésék. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére. Főszerk. Kahler Frigyes. Szerk. Bank Barbara. Budapest, 2013. 115. o.
- 116 ÁBTL 3.1.9. V-73190. Jelentés. Budapest. 1951. július 27. 11. o.
- 117 ÁBTL 3.1.9. V-73190. Jelentés. Budapest. 1951. július 27. 12. o. Pataki ekkoriban kapott egy 9 mm-es parabellum pisztolyt Kiss-től.
- 118 ÁBTL 3.1.9. V-73190. Feljegyzés. Budapest, 1951. augusztus 8. Tárgy: Berkesi András elítélt sajátkezű feljegyzése Kiss Zoltánról. 166. o.
- 119 ÁBTL 3.1.9. V-73190/1. A Dunántúli Fehér Partizánok története. 1945-től 1956-ig. 44. o.
- 120 ÁBTL 3.1.9. V-73190/1. Távmondat: ÁVH. Budapest. IV. főosztály. 41. o.
- 121 ÁBTL 3.1.9. V-73190/1. Jelentés. Győr. 1951. július 6. 66. o.
- 122 ÁBTL 3.1.9. V-73190/1. Feljegyzés. Bp., 1951. október 2. 54. o.
- 123 ÁBTL 3.1.9. V-73190/1. Budapesti katonai törvényszék. Kb. XIII. 0319/1951. szám. 27. 355–357. o.
- 124 ÁBTL 3.1.9. V-73190/1. Budapesti katonai törvényszék. 1951. december 11. 358–359. o.
- 125 Kubinyi Ferenc: Ketrecre engem zártak. Budapest, 1989. Kéri Kálmán volt vezérkari ezredesről: „De mit akartak rád bizonyítani? Mivel vádoltak? – Természetesen kémkedéssel, és hogy ehhez a munkához felhasználtam a svájci kapcsolataimat. Ezenkívül egy ellenálló csoportot is szerveztem Budapesten.” 253. o.
- 126 ÁBTL 3.1.9. V-73190/1. 361. o.
- 127 ÁBTL 3.1.9. V-73190/1. 363. o.

Ugron István

- 128 ÁBTL 3.1.9. V-73190. Katonai Felsőbírószág. II.035/kfb. – 1952. Ítélet. 344. o.
- 129 <http://www.magyarereje.hu/kiss-zoltan>. Kiss Zoltán ejtőernyős százados életrajza. (Letöltés: 2016. 03. 11.)
- 130 ÁBTL V-142-895. Jegyzőkönyv, Budapest. 1957. szeptember 7. 35. o.
- 131 Ugron Gábor (Marosvásárhely, 1880–Bakonybél, 1960) „Az idős Ugron az egyetemi tanulmányait Magyarországon, Svájcban, és Németországban végezte. Pályája kezdetén közigazgatásban működött, szolgabíró, később főszolgabíró volt. 1917-ben Tisza István gróf lemondása után Eszterházy Móric gróf és Wekerle Sándor kormányának belügyminisztere lett. 1918. márciusban Erdély királyi kormánybiztosa, amelyről később lemondott. 1915-től 1935-ig megszokás nélkül képviselő volt. 1935-ben a politikai élettől visszavonult és az irodalmi, művészeti élet fejlesztésével foglalkozott. A múltban több kitüntetésben részesült, így például a magyar érdemrend nagykereszt, az I. o. polgári hadiérdemkereszt és a kormányzói

- teljes elismerés jelvényével tüntették ki. Továbbá kiüntették az olasz királyi koronarend nagykeresztjével és nagy tiszti keresztjével is. Beszél franciául és németül.” ÁBTL, V-139701/1. 11. o. Környezetanulmány. Zirc, 1954. november 12. Az idősebb Ugron a felsoroltakon kívül számtalan banki, ipari, közigazgatási tanácsban, szervezetben töltött be vezető funkciót, de a sport és a kultúra terén is aktívan tevékenykedett. 1951-ben kitelepitették Jászboldogházára, 1952 elején pedig a nyugdíját is megvonták. 1953 végén költözik fiához feleségével együtt Bakonybélbe. https://hu.wikipedia.org/wiki/Ugron_G%C3%A1lbor_%28politikus. (Letöltés: 2016. 02. 03.)
- 132 Ez elég egyértelműen az ezredes, Szügyi Zoltán javaslatára történt, hogy tisztikara harcedzett legyen. Szakály Sándor: A Szent László hadosztály parancsnoka Vitéz Szügyi Zoltán (1896–1967). In: Sipos '65, 161–162. o.
- 133 Az 1990-es évek elején szerencsém volt Ugron Istvánnal több alkalommal is elbeszélgetni háborús élményeiről, mivel megtisztelt bizalmával. Az ő elbeszéléséből tudom, hogy az orosz fronton egy alkalommal nagyobb partizántámadás érte századát, amely miatt pánik tört ki. Ugron István azonban nem veszítette el a fejét, a kürtössel roham jelet fújatott, miközben ő és tisztiszolgája kézigránátokat dobálva oldalba „támadta” a partizánokat, akik a váratlan oldaltámadástól meghátráltak. Ugron valószínűleg ezért a tetteért kapott kormányzói elismerést.
- 134 Ugron Béla szíves közlése alapján.
- 135 Ezeket a tanúkat nem akartam név szerint megnevezni. Az ő vallomásaikat Végh János nyomozó vette föl Pápán. ÁBTL 3.1.9. V-61950. 1. o.
- 136 ÁBTL 3.1.9. V-61950. 2. o.
- 137 ÁBTL 3.1.9. V-61950. 3. o.
- 138 ÁBTL 3.1.9. V-61950. 4. o.
- 139 Gallai Miklós a háború alatt Ugron sofőrje volt, aki egy földön talált rozsdás kézigránátot – saját kérésére – ügyetlenül dobott el, mert az egy faágról visszapattant, és a robbanásnál Gallai könnyebben megsérült. ÁBTL 3.1.9. V-61950 sz. 25. o.
- 140 ÁBTL 3.1.9. V-61950. 6. o. Valamint Ugron Béla emlékezéséből tudható, hogy a későbbi hírhedt veszprémi párttitkár, Papp János, szintén Ugron alakulatában szolgált, de megszőkött, amiért feltétele kikötötte, holott ki is végeztethette volna. Emiatt Papp megharagudott és a szovjeturalom idején folyton bosszút állt az egykori ejtőernyősökön. Nem kizárt, hogy az Ugron elleni újabb eljárások is neki köszönhetőek.
- 141 ÁBTL 3.1.9. V-61950. 6. o.
- 142 ÁBTL 3.1.9. V-61950. 7. o.
- 143 ÁBTL 3.1.9. V-61950. 7. o.
- 144 ÁBTL 3.1.9. V-61950. 8. o.
- 145 ÁBTL 3.1.9. V-61950. 12. o.
- 146 ÁBTL 3.1.9. V-61950. 12. o.
- 147 ÁBTL 3.1.9. V-61950. 12. o.
- 148 Merthogy: „az egy „nagy strici” volt és „fel kell jelenten””. ÁBTL 3.1.9. V-61950. 8. o.
- 149 Nyomozói jelentés. Pápa, 1945. december 22. Végh János rendőrnnyomozó. ÁBTL 3.1.9. V-61950. 5. o.
- 150 ÁBTL 3.1.9. V-61950. 28. o.
- 151 ÁBTL 3.1.9. V-61950. 36. o.
- 152 ÁBTL 3.1.9. V-61950. 11. o.
- 153 ÁBTL 3.1.9. V-61950. 10. o.
- 154 ÁBTL 3.1.9. V-61950. 11. o.
- 155 Huszár János: A pápai ejtőernyős ezred háborús szereplése 1945-ben. Huszár szerint Thurit követően újabb kivégzésre került sor, de nem részletezi a körülményeket. A kisméretű laktanyacellában 40-50 fogoly szorongott ekkoriban. 709. o.
- 156 ÁBTL 3.1.9. V-61950. 37. o.
- 157 ÁBTL 3.1.9. V-61950. 25. o.
- 158 Morvait Ugron István apja levélben tájékoztatta fia letartóztatásáról és kérte segítségét. Morvai rögtön személyesen kereste föl az idős Ugront, majd pedig levelet írt a védőnek.
- 159 ÁBTL 3.1.9. V-61950. 29. o.
- 160 ÁBTL 3.1.9. V-61950. 30. o.
- 161 ÁBTL 3.1.9. V-61950. 31. o.
- 162 ÁBTL 3.1.9. V-61950. 32. o.
- 163 ÁBTL 3.1.9. V-61950. u. o.
- 164 Bank Barbara, Fehérváry István, Fazekas János László kutatásai alapján.
- 16 ÁBTL 3.1.9. V-139701/1 67. o. A jelentés a Belügyminisztérium Veszprémi Főosztályán készült 1954. november 20-án.
- 166 ÁBTL 3.1.9. V-139701/1. 15. o.
- 167 ÁBTL 3.1.9. V-139701. 121. o.
- 168 Fehérváry István: Börtönvilág Magyarországon. A szervezkedés kapcsán kivégezték Szabó Miklóst (22 évesen), Ferenczy Pált, és még tizenöt embert ítéltek súlyos börtönbüntetésre. 93. o. A sejt-felépítés tényét megerősíti Krasznay Béla, a recski szövetség egykori elnöke: „... 1946–1948 között létezett egy nagy ellenállási mozgalom, amiről a mai napig alig beszélnek. Összekötésben voltunk az angol és a francia titkosszolgálatokkal. A nyugati terv az volt, hogy létrehoznak egy jól kiképzett katonákból álló titkos szervezetet, és ha kirobban a háború, csak a fegyvereket kell hozni. Ez több országon átívelő akció volt, a magyar szárny vezetője vitéz Szinay Béla altábornagy lett, de a katonai mellett létezett egy politikai szárny is Haller István egykori kultuszminiszter vezetésével. Szigorú sejtyszerű felépítést alkalmaztunk. Alakulataink voltak, rajtól az ezredig. Három ezred állt már a rendelkezésünkre, plusz a vezérkar és néhány robbantó részleg. De még egy rajon belül sem tudtak egymásról a tagok, csak a rajparancsnokok ismertek mindenkit a beosztottaik közül.” Interjú Krasznay Bélával, 2014. november 7.
- 169 ÁBTL 3.1.9. V-139701. 121. o.

- 170 ÁBTL 3.1.9. V-139701. 145. o.
 171 ÁBTL 3.1.9. V-139701. 141. o.
 172 ÁBTL 3.1.9. V-139701. Feljegyzés. Veszprém, 1955. február 26.: „...vezetőnek pedig Ugron Istvánt volt századparancsnokomat szerettem volna megnyerni, akit bajtársaim is szerettek és akit emberséges és megértő magatartása miatt mindannyian megbecsültünk. Magam Őt nagyvonalú és igazságos embernek, sőt származása ellenére minden osztály-előítéllettől mentesnek találtam. Úgy láttam, hogy a nagy reformokkal szemben sem elfogult, alapjában azokat helyezte, ha egyes részleteiben kifogásolta is azokat. Tehát rá gondoltam mint vezetőre annál is inkább, mert Őt annak idején már származásánál fogva sem ítélték kommunistának és úgy gondoltam, hogy a bajtársaim részvételére sem számíthatók, csak ez esetben, ha Ő mint mindegyikünk által elismert tekintély vállalja a vezetést. [...]”179. o.
 173 ÁBTL 3.1.9. V-139701. 144. o.
 174 ÁBTL 3.1.9. V-139701/1. 113. o.
 175 ÁBTL 3.1.9. O-9829. 27. o.
 176 ÁBTL 3.1.9. O-9829. 35. o. és ÁBTL 3.1.9. V-139701. A Veszprém megyei ügyészség vádiratából. 231. o.
 177 „1955-ben és 1956-ban már ritkán hoztak halálos ítéleteket a Nagy Imre kurzus miatt.” Fehérváry István: i. m. 97. o.
 178 ÁBTL 3.1.9. O-9829. 24. o. Ugron ekkoriban Hosszú István álnéven élt Budapesten.
 179 ÁBTL 3.1.9. O-9829. 39. o.
 180 ÁBTL 3.1.9. O-9829. 45. o. Ugron Béla elmondása szerint apja ebéden volt „Komáromiéknál”, amikor az ablakból észrevette, hogy a házhoz ÁVH-sok közelednek a Károlyi kerten keresztül, mire azonnal távozott a lakásból. Ugron ekkor jött rá, hogy „Komárominé” ügynök. A lépcsőn ment le, míg a nyomozók lifttel mentek föl, tehát elkerülték egymást. Fölszállt az első villamosra, de az ÁVH kocsival a nyomába eredt és a szerelvényt a megálló előtt megállították és Ugront őrizetbe vették.
 181 ÁBTL 3.1.9. O-9829. 48. o.
 182 „Az Igazgatóságot... a letartóztatottakat foglalkoztató vállalatok szakmai és elvi irányítására, valamint a főfelügyeleti jogkör ellátására” 1951. december 1-jével hívták létre... „A KÖMI létesítése valójában a rabmunka egységes szervezetének, kiszélesítésének és ún. tervgazdasági rendszerbe szervezésének célját szolgálta.” Törvénytelen szocializmus. Budapest, 1992. 160. o.
 183 ÁBTL 3.1.9. O-9829. 48. o.
 184 ÁBTL 3.1.9. O-9829. 82–83. o.

Európa nagy háborúja

A magyarok nagy százalékának gondolkodására még ma is rányomja bélyegét az első világháború öröksége, a trianoni békeszerződés, amelyet mindenki nemzeti katasztrófaaként említ. Természetesen sokféleképp magyarázzák az oda vezető utat, a békediktátum létrejöttének okait, amelyek jelen korunk politikai konfliktusainak is forrásai. Nemcsak Magyarország, de egész Európa történelmi fejlődését derékba törték az események, az új világrend kialakulása, feledésbe merült a nosztalgiával emlegetett ún. boldog békeidők korszaka, az európai dominancia is. Az első világháború során alakultak ki azok a politikai tömegjelenségek, politikai ideológiák, amelyek röviddel később befolyásolták az európai és világtörténelmet, új arculatot adtak. A totalitárius ideológiák gyökere is nagyrészt a háború éveiben keresendő: a bolsevizmus, a kommunizmus, a nemzeti szocializmus, a fasizmus. Egy részük már a háború éveiben (bolsevik diktatúra), mások (az olasz fasizmus, illetve a német nemzetiszocialista diktatúra) a háború után bontakoztak ki. Az első világháború centenáriuma lehetőséget ad az események felidézésére, okok és ideológiák elemzésére, újra értelmezésére, és talán a közvélemény számára is világosabb kép kialakítására.

A történetírók nagy dilemmáinak egyike – bármelyik korszakról legyen is szó – a periodizáció kérdése. Ez vonatkozik a 19–20. századra, a két világháború idejére is. Immár elfogadottá vált „a hosszú 19. század”, a dualizmus korának kiterjesztése az első világháborúig, a háborút, forradalmakat lezáró, beláthatatlan következményekkel járó békekötésig, ebből következhet a „rövid huszadik század” meghatározás. Elgondolkodtató felvetés, hogy egyáltalán két világháború zajlott-e le, vagy csak néhány évtizednyi viszonylagos békés időszak választotta el a háború két szakaszát. A tények, események alapján sokak számára egyértelmű, hogy az egymás ellen harcba küldött embereket sokkal több dolog kötötte össze, mint ami elválasztotta, ezért találó az európai testvérháború megfogalmazás. Talán ez is egyik oka, miért olyan nehéz a háború mibenlétének meghatározása. Az első világháború „definíciója” ugyanis további kérdéseket vet fel: valóban „világháború” volt, vagy inkább az európai világ háborúja, az európai nemzetek háborújáról, vagy netán európai polgárháborúról helyesebb szólni? A nagyhatalmak számára végződött nagyobb veszteségekkel a háború, vagy a kisebb nemzetállamokat sújtották fájdalmasabban a következmények? A politikusok által „igazságos békeként” emlegetett békekötés békétlen helyzetet kényszerített az öreg kontinensre, olyan állapotokat teremtett, amelynek eredményeként bizonyos régiók polgárai egymásban látták legádázabb ellenségüket (például a darabokra szaggatott történelmi Magyarország lakói). Az események egyenes utat nyitottak a második világháború felé, meggyengítették Európa több évszázados hegemoniáját, elindították az ún. amerikai évszázadot.

A felsorolt gondolatok csak kiragadott példaként szolgálnak abból a gazdag tanulmánygyűjteményből, amelynek alapját a 2013 novemberében lezajlott, rangos nemzetközi és hazai történész részvételével szervezett tanácskozás adta, több hazai intézmény, bizottság, közalapítvány támogatásával. A kétnapos konferencián 23 előadás hangzott el, feltételezhetően a nyomtatott változat még bőségesebb, részletesebb feltárást tett lehetővé.

A tanulmányok szerzői: *Balogh* András, *Ivo Banac* (Horvátország – USA), *Alain de Benoist* (Franciaország), *Barbara Bracco* (Olaszország), *Gerő* András, *Glatz* Ferenc, *Frederic Guelton* (Franciaország), *Jaroslav Hricak* (Ukrajna), *Ivan Ilcsev* (Bulgária), *Eva Irmanova* (Csehország), *M. Kiss* Sándor, *Peter März* (Németország), *Sean McMeekin* (USA), *Xavier Moreno Julia* (Spanyolország), *Navracsics* Tibor, *Rétvári* Bence, *Schmidt* Mária, *Tomasz Schramm* (Lengyelország), *Normann Stone* (Nagybritannia), *Petra Svolsak* (Szlovénia), *Andrej Konsztantyinovics Szorokin* (Oroszország), *Karl Vocelka* (Ausztria), *Gianluca Volpi* (Olaszország).

A kötetet név- és tárgymutató, valamint a szerzők rövid életrajza egészíti ki.

A konferencia szervezőinek szándéka szerint további tanácskozásokra fog sor kerülni a négyéves világháborús centenáriumi projekt keretében, reményeink szerint további tanulmánykötetekkel gazdagítva a történelmi irodalmat.

(Európai testvérháború. 1914–1918. [szerk.: Markó György és Schmidt Mária] Budapest, 2014, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Közalapítvány, 336 p., ill.)

Túl a kriminalisztikán...

Ibolya Tibor *Kriminalisztikatörténeti tanulmányok* című, a Patrocinium Kft. által kiadott könyve hét, korábban már részben megjelent, illetve ugyancsak részben a szerző személyes honlapján¹ nyilvánosan hozzáférhetővé tett írást tartalmaz. A tanulmányok legfontosabb közös jellemzője – túl a példaértékű tudományos igényességgel való kidolgozottságon, valamint objektíve érdekes, sőt izgalmas(!) voltukon –, hogy témáik a második világháborút megelőző körülbelül fél évszázad hazai kriminalisztikatörténetének egy-egy kevéssé és félreismert, avagy – mint az a kötetben többször is érintett 1907-es dánosi rablógyilkosság kapcsán különösen tapasztalható – egész egyszerűen félreértelmezett esetéhez, történetéhez, illetve élettörténetéhez kötődnek. A kriminalisztika határait gyakorta erőteljesen feszegető könyv fontos, pozitív jellegzetessége, hogy Ibolya Tibor minden kutatási témáját – a viszonylag szűk terjedelmi keretek adta lehetőségekhez képest – lenyűgözően széles látókörrrel dolgozta ki. S tette ezt mindvégig oly módon, hogy egy pillanatra sincs olyan érzése az olvasónak, hogy a szerző az adott tanulmány szűken vett témájától akár csak egy kicsit is elkalandozna.

Írásom további részében elsőként áttekintem a könyvet, és hét tanulmányából ötöt röviden, valóban recenzíószerűen ismertetek. Ezt követően pedig külön – és lényegesen hosszabban – tárgyalom a két, közvetlenül az 1907/1908-as dánosi ügyhöz kapcsolódó, s ekként egészen szorosan összetartozó írást, a kötetbeli sorrendet tekintve negyedikként olvasható, *A dánosi rablógyilkosság a korabeli jogi szakirodalomban*, valamint a kötetet záró, hetedik, a *Sztojka Párnó – egy „kóborcigány” bűnöző élete* című tanulmányokat.

A kötet korábban publikálatlan első tanulmánya a témáját teljes pontosságát lefedő, *A tetoválás mint a kriminalisztikai azonosítás eszköze a magyar kriminalisztika történetében (7–30)* címet viseli. Ibolya Tibor ebben azt járja körül, hogy a tetoválás szokásának tizen-nyolc–tizenkilencedik századi európai (újra)elsterjedését követően miként lett e jelenség a tizenkilencedik század második felére olykor egészen vad kriminálantropológiai elméletek tárgya, majd ezek „lecsengése” után a mindenkori alsótársadalomban – s így bűnöző(i) rétegek között is – való elterjedtsége okán a modern kriminalisztikai személy-és holttest-azonosítás egyik fő segédeszköze.

*Az első magyar kriminalisztikai tankönyv és szerzője*² (31–45) című írás Endrődy Géza (1851–1900) csendőrőrmester – Hubay Miklós drámaíró anyai nagyapjának – élettörténetét, valamint első alkalommal 1897-ben megjelent – részben Hans Gross (1847–1915) osztrák büntetőjogász és szakíró egy művének magyarításával, részben pedig nem csekély (és nem csekély értékű) saját munkával készült –, *A bűnügyi nyomozás kézikönyve* című művét ismerteti.

Ibolya Tibor a könyv ismertetésekor utóéletére is kitér, részletesen tárgyalva ennek azon állításait, melyek kapcsán egyes mai szerzők – részben történelmietlen, részben pedig manipulatív módon, de érdemben sem Endrődyt, sem pedig hajdanvolt korát nem ismerve – a rasszizmus³ vádjával hajlamosak e művet és szerzőjét illetni, illetve a fajelméletek modern képviselőivel akarják párhuzamba állítani.

A kötet ezt követő, *Dr. Gábor Béla a daktiloszkópia első magyar szakértője*⁴ (46–63) című tanulmánya – miként az már talán a cím által is egyértelmű – ugyancsak élettörténeti jellegű. Ezen írás főszereplője az ujjlenyomatok alapján való személyazonosítás hazai

meghonosításának és korai alkalmazásának megkerülhetetlen, de megkerülhetetlensége ellenére is jobbára mellőzni, sőt már-már elfeledni látszó alakja.

Gábor Béla (1873–1939) életének ismertetését a szerző a tőle már-már megszokott módon egy szélesebb – kultúrtörténetileg is megalapozott – kriminalisztikai háttér felvázolásával kezdi, melyben egyszerre kaphatunk képet a bűnelkövetők azonosítására tett tizenkilencedik század végi, huszadik század eleji kísérletek mellett a korszak meghatározó hazai rendőri vezetőiről és kriminalisztikai szakértőiről, valamint e hajdani szakemberek nemzetközi kapcsolatairól, „beágyazottságáról”. A tanulmány külön érdeme, hogy az eredetileg Hollefreund Béla néven, Budapesten született Gábor Béla élettörténetének megismertetésén túl olyan, ugyancsak méltatlanul feledett kriminalisták iránt is felkelt(het)i az érdeklődést, mint a daktiloszkópia hazai meghonosításában szintén elévülhetetlen érdemekkel rendelkező Pekáry Ferenc⁵ és – Gábor Bélával e tárgyban közös szakkönyvet író – H. Arányi Taksony⁶. Az élettörténet bemutatását Gábor Béla műveinek bibliográfiája zárja.

A kötet ötödik, *Az első magyarországi bankrablás – Újpest, 1908. október 28.*⁷ (79–103) című tanulmánya egy mára ugyancsak feledésbe merült, de a maga idejében kifejezetten nagy hatású bűncselekményt ismertet meg az olvasóval. Ennek elkövetője két, ekkoriban a húszas évei első felében járó orosz állampolgárságú lengyel fiatalember volt, akiknek neveit a kor hazai sajtójából – és a fennmaradt fegyencetörzskönyvekből – Antosevics Gyula és Piaskovszki József alakban ismerjük. E bűnözői páros 1908 őszén, egy szerdai napon fegyveresen rabolta ki a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank újpesti fiókját, majd bár a bűncselekmény után útjaik szétváltak, rövidesen mégis mindketten hatóságaink kezére kerültek. Piaskovszkit október 28-án, este kilenc és tíz óra között a kisterenyeyi vasútállomáson tartóztatták le, Antosevicset pedig pár órával később egy budapesti tömegszálláson álmában lepték meg a fővárosi rendőrség detektívjei. Tettükért még az év vége előtt mindkét lengyelt három év fegyházra, öt év hivatalvesztésre, valamint Magyarország területéről való örökös kitiltásra ítélte a Pestvidéki Királyi Törvényszék. Az ügyész semmisségi panaszra nyomán lefolytatott eljárás azonban, 1909. április 15-én fegyházbüntetéseiket öt év hat hónapra súlyosbította.

Ibolya Tibor a bankrablás, a tettesek elfogásának folyamata és a bírósági eljárás mellett az ügy közvetlen hatásait, s az általa keltett korabeli indulatokat is ismerteti. Kitér a bulvársajtó ilyenkor szinte megszokott – és szokás szerint rendkívül kártékony – szerepére, a korabeli ponyvairadalom esetleges hatására az ügyben, valamint röviden arra is, hogy bár magában, az újpesti bankfiókban lövés végül nem dördült, s az elkövetők „csupán” egyetlen fiatal gyakornokot bántalmaztak fizikailag, ezen első, „amerikai típusú” hazai bankrablás áttételes következményei között legalább két halálesettel mégis kell számolni⁸.

A *Mágnás Elza meggyilkolása* (104–143) című tanulmány az első világháborút közvetlenül megelőző időszak legismertebb hazai életellenes bűncselekményét, a szegény szlovák parasztlányból Budapest egyik legrágább – és valószínűleg leggazdagabb – prostituáltjává lett Turcsányi Emília⁹ (1880–1914) sorsát és tragédiáját dolgozza fel.¹⁰ Az élete csúcspontján Max Schmidt bécsi – de a magyar fővárosban is sokat tartózkodó – bútorgyáros által kitartott Mágnás Elzát 1914. január 9-én, pénteken este fojtotta meg alig egy hónappal korábban felvett házvezetőnőjének, Kóbori Rózsának (1887–1924) Nick Gusztáv (1885–1977) nevű szeretője. A bűncselekménynek kriminalisztikatörténeti jelentőséget egyebek mellett az ad, hogy a Dunában talált utazókosárból előkerült, s rövid ideig ismeretlennek tartott női holttest azonosításához a nyilvánosság bevonását is igénybe vették a korabeli hatóságok.¹¹

Ibolya Tibor a történetet számos új, általa feltárt eredményt is hozzáátve ismerteti, ideértve a szereplők élettörténeteit, s az ezek által a gyilkosságig vezető utat, a bűncselekmény felderítését – az ezzel kapcsolatos mítoszokkal együtt –, majd a még 1914-ben

lefolytatott bírósági eljárást. A kor hazai igazságszolgáltatását ismerők számára nem lehet túlzottan meglepő, de az 1914 novemberében véget ért per során csupán a felbujtót, Kóbori Rózsit ítélték halálra, Nick Gusztáv büntetése pedig életfogytiglani fegyház lett. 1915 márciusában, az uralkodótól kapott kegyelem nyomán azonban Kóbori büntetése is életfogytiglani fegyházra változott. Kóbori Rózsit 1924-ben, Márianosztrán meghalt, míg Nick Gusztáv 1929-ben kiszabadult, és hátralevő életét jórészt eredeti szakmájához visszatérve, pékként élte le.

*A dánosi rablógyilkosság a korabeli jogi szakirodalomban*¹² (64–78) című tanulmány egyike a kötet szűken vett kriminalisztikai-, kriminalisztikatörténeti vonatkozásokon messze túlmutató jelentőségű írásainak. Ennek tárgya a huszadik század első évtizedének legjelentősebb és napjainkig is gyakran emlegetett, cigányok által elkövetett hazai bűncselekménye, az 1907. július 19-i, négy halálos áldozattal járó dánosi mészárlás, valamint ennek felderítése és 1908-ban lefolytatott pere.

A dánosi ügy – merőben a csupasz tényekre szorítkozva – a következő volt:

Egy főként bűncselekmények elkövetéséből élő, s eredendően Heves megyei kötődésű kóborcigány¹³ csoport tagjai 1907. július 19-én, az esti órákban megtámadták és kirabolták az egykori Alberti község és a közeli Pusztavacs közötti úton álló csárdát. A bűncselekmény során az elkövetők meggyilkolták a szatócsboltként is működő csárda bérlőjét, a 60 éves Szarvas Istvánt, feleségét, az 55 éves Szarvas Istvánné Vrana Juliannát, nevelt lányukat, a 17 esztendő Macejkó Teréziát, valamint egy, a helyszínre csupán véletlenül tévedt gazdasági kocsist, a 30 éves Tabányi Pált. A 17 éves leányt meggyilkolása előtt többen megerőszakolták, majd a holttestekre gyűjtötták a kifosztott épületet. A csárda égésére – nem sokkal a gyilkosok távozása után – a környező tanyákon élők figyeltek fel, akik eloltva a lángokat megtalálták a holttesteket, s még az éjszakai órákban értesítették a területileg illetékes csendőrséget.

Bár az országos felháborodást keltő mészárlás felderítése és az elkövetők kézre kerítése során hatóságaink példás színvonalon és példás sebességgel jártak el¹⁴, a kor szélsőbaloldali lapjaiban és bulvárlapjaiban elképesztő mennyiségű hazugság és – elsősorban a csendőrség brutalitását, illetve a nyomozati munka szakmaiatlanságát kifogásoló – támadás jelent meg az ügy kapcsán. A dánosi rablógyilkosság 1908. április és május hónapjaiban lezajlott tárgyalása során végül tizenhat embert ítélték hosszabb-rövidebb börtönbüntetésekre, akik közül hat személy – öt férfi és egy nő¹⁵ – esetében bizonyosodott be, hogy ténylegesen részt vettek a gyilkosságokban. Az ezen személyek esetében hozott ítéletek három életfogytiglani és három tizenöt éves börtönbüntetés voltak. A halálos ítéletek elmaradásának fő oka abban keresendő, hogy a mészárlás elkövetői közül három személy – Lakatos János (Sztojka Bajka), Lakatos József (Kolompár Balog Tuta), Lakatos János (Sztojka Kuna) – esetében nem volt bizonyítható, hogy a cselekmény elkövetésekor betöltötték volna huszadik életévüket. S ezen túlmenően pedig azt sem lehetett teljes mértékben tisztázni, hogy valójában kik és milyen formában vettek részt az áldozatok életének kioltásában.

A dánosi ügyről máig rengeteg valótlanság él a „szakirodalomban”¹⁶, s ezek között is elsősorban az a vélekedés, hogy ennek során ártatlan emberekre – pusztán cigányságuk okán, azaz rasszista indítékkal – fogták rá e rendkívül súlyos bűncselekményt. Valójában azonban kétségtelen tény, hogy a tényleges elkövetők – illetve velük együtt kóborló, s az ügyben ugyancsak erősen érintett hozzátartozóik – kerültek elítélésre 1908. május 29-én.

Ibolya Tibor a maga idejében hatalmas indulatokat keltő ügy szikár tényeinek bemutatása után főként a korabeli jogtudományi szaksajtóban (pl. Jogtudományi Közlöny,

Ügyvédek Lapja) megjelent írásokra koncentrált. Ezeket elemezve meggyőzően bizonyítja, hogy a huszadik század első évtizedének hazai igazságszolgáltatása felül tudott emelkedni mind a közvélemény, mind pedig a bulvársajtó nyomásán, ily módon viszont a halálos ítéletek dánosi perbeli elmaradása nem valami furcsa különlegesség volt, vagy épp a vád bizonytalanságának jele, hanem bő száz évvel ezelőtti jogi kultúránk fejlettségének és mai értelemben is vett liberális voltának szinte természetes következménye.

Az írás – cigánykutatói szemmel – kiemelkedően fontos pozitívuma a dánosi ügyhöz kapcsolódó egyik legkártékonyabb mítosz rövid helyretétele. E máig fel-feltűnedező mítosz lényege az az állítás, hogy 1907/08 táján hazánk egyes értelmiségije már a cigányok kiirtásában látták volna a „cigánykérdés” megoldásának lehetőségét, illetve hogy a cigányok – vagy épp csak a kóborcigányok – fizikai kiirtását követelték volna. A valóság ezzel szemben az, hogy miközben ténylegesen használták ekkoriban egyesek a kóborcigányokkal kapcsolatosan a „kiirtás” kifejezést, használói rendre egyértelművé tették, hogy alatta nem értenek mást, mint e népesség beolvasztását a többségi, törvénytisztelő társadalomba – egyrészt keményebb törvénykezés, illetve a cigány gyermekek akár erőszakkal történő iskoláztatása, átnevelése által.¹⁷

Az egészében a dánosi per elsőrendű vádlottjáról szóló, *Sztojka Párnó – egy „kóborcigány” bűnöző élete*¹⁸ című tanulmány fontosságát jelen, rövid írásban nem lehet eléggé kihangsúlyozni. A Sztojka Párnó, azaz – legvalószínűbb eredeti nevén – Lakatos Balog János életére irányuló kutatásával Ibolya Tibor egy, a hazai cigány népesség modern kori történetét illetően kulcsfontosságú, ugyanakkor ezidáig gyakorlatilag alig-alig ismert témakör valóban tudományos igényű feltárását kezdte meg. Ez pedig nem más, mint a közigazgatási értelemben vett „kóborcigányság” problémaköre.

A tanulmány súlyának, jelentőségének maradéktalan megértéséhez valószínűleg szükséges lehet pár, viszonylag ritkán tekintetbe vett háttér-információ előzetes tisztázása. Ezek dióhéjban a következők:

A tizenkilencedik század második felében és a huszadik század első évtizedeiben a magyar közigazgatás számára a *cigányügy*, illetve *cigánykérdés* kifejezések későbbi értelmükénél jóval szűkebb jelentéstartalommal voltak használatosak, s nem a mindenkori teljes – s egyébként már ekkortájt is százezrekre tehető lélekszámú – cigány népesség integrációs és egyéb problémáira vonatkoztak, hanem a korabeli cigányságnak csupán töredékét jelentő, úgynevezett kóborcigányok által felmerülő közigazgatási, közbiztonsági és közegészségügyi problémakörre (Pomogyi 1987:35).

Minden későbbi vagy akár korabeli félreértelmezés ellenére nyomatékkal kell hangsúlyozni, hogy a „kóborcigány” kifejezés alatt – mind az Osztrák–Magyar Monarchia, mind pedig a Horthy-korszak Magyarországon¹⁹ – nem etnikai jegyek, hanem szociális és közigazgatási szempontok által meghatározott embereket, embercsoportokat kellett érteni. Hazánk ekkori, „tipikus” kóborcigány népessége – minden ellenkező magyarázatokkal, értelmezésekkel szemben – elsődlegesen is a Kárpát-medencében, a tizenkilencedik század során lezajlott társadalmi folyamatok következményeként kialakult, alsótársadalmi, hibridcsoport volt, nem pedig valami ősi, ideáltipikusan cigány életforma viszonylag kései zárványa.²⁰ Ha egészen pontosak akarunk lenni, leginkább úgy lehet szerencsés fogalmazni, hogy *a kóborcigány népesség egy sajátos (kényszer)megélhetési technikákkal jellemezhető, strukturális helyzetéből és szocializációs modelljeiből fakadóan gyakorta a bűnözői létre is nyitott alsótársadalmi kategória volt.* (Bár kétségtelen, hogy a kóborcigányság léte közigazgatási szempontból speciális problémát jelentett, nyomatékkal hangsúlyozandó, hogy távolról sem ez volt az egyetlen, hosszú évtizedekig megoldhatatlannak tűnő gondként, tehetétként jelentkező hazai, társadalmi képződmény.)

Kóborcigánynak a legjellemzőbben azt tekintették a hatóságok, aki – látszólagos²¹ – cigánysága mellett (1) nem tudta igazolni, hogy rendelkezik illetékességgel, azaz le van telepedve, illetve komoly erőfeszítéseket tesz a letelepedésre, avagy (2) kóborlásán kapták, azaz igazoltatása során lakó-, vagy illetékességi helyétől oly módon volt távol, hogy ottlétének okát nem tudta hitelt érdemlően bizonyítani. Mai fogalmaink szerint bármennyire furcsának tűnik is, statisztikai értelemben a kóborcigányság ezekben a hosszú évtizedekben egész egyszerűen egyfajta, sajátos foglalkozási csoportnak számított, s ekként jelent is meg a kor szaksajtójában, vagy éppen a Központi Statisztikai Hivatal különböző kiadványaiban.²²

A kóborcigánynak tekintett emberek létszámát illetően konkrét, korabeli statisztikai adatokat idézni – elsősorban az ország területének időközben bekövetkezett erőteljes lecsökkenése, másodsorban pedig a mindenkori cigány népesség, illetve ennek különböző alcsoportjainak „életlen halmaz”-jellege miatt – kevés értelme van, de azért mégsem teljesen elhanyagolható információ, hogy a magyarországi kóborcigányok hivatalos, azaz népszámlálások alkalmával kimutatott lélekszáma 1891-ben 4144²³, 1900-ban 4076, 1910-ben 3377, 1920-ban 1015, 1930-ban pedig 1513 fő volt (KSH 1893:52; KSH 1909:115; KSH 1914:41; KSH 1926:21; KSH 1941:143), ami azért minden esetben egészen csekély töredéke az egykori teljes, hazai cigány népességnek.²⁴

A más alsótársadalmi csoportokkal értelemszerűen erős átfedésben levő kóborcigányok lélekszámát a KSH imént idézett adatainál – könnyen magyarázható módon – általában jóval többre becsülték ekkoriban mind az e kérdéskörrel hivatalból foglalkozó közigazgatási és rendvédelmi szakemberek, mind pedig az ehhez jobbra önjelöltként hozzászóló, különböző „kívülrállók” (pl. mezőgazdasági szakemberek, újságírók, publicisták) egyaránt. Példának okáért az 1893-as országos cigányösszeírás hatásaként évtizedekig élt a köztudatban egy, az e népesség lélekszámára vonatkozó 30 000 fős adat. Ez oly módon állt össze, hogy az összeírás cigányokra vonatkozó három fő kategóriájából, melyek az állandóan letelepedett (274 940 fő), a huzamosabb ideig egy helyben tartózkodó (20 406 fő) és a vándorcigány (8938 fő) kategóriák voltak, egyesítették a huzamosabb ideig egy helyben tartózkodók és a vándorcigányok számadatait (Pomogyi 1987:33). E mellett azonban szintén viszonylag hosszú időn át újra és újra feltűnt egy, a kóborcigány népesség lélekszámát illető 10 000 fős becslés is, ami végső forrását illetően nagy valószínűséggel nem lehetett más, mint az 1893-as összeírás vándorcigányokra vonatkozó, 8938 fős adatának „nagyvonalú” felkerekítése.

A Kárpát-medencei cigány(nak nevezett) népesség társadalomtörténetének tényleges, s az eddigieknél lényegesen igényesebb megismerésében elengedhetetlen lenne egyébként az egykori kóborcigány népesség történetének feltárására irányuló kutatások mellett a tizenkilencedik és huszadik századi hazai cigány származású értelmiségiek élettörténeteinek, karrierjeinek – avagy ha úgy tetszik „kiemelkedésének” – minél pontosabb számbavétele, feltárása is. Messze a teljesség igénye nélkül olyan – jobbra feledett vagy mellőzött – személyekre gondolok e helyen, mint a tornatanárból az 1880-as évekre az ország egyik legnevesebb táncmesterévé lett Herczenberger József (1830–1918), az 1876-ban Kalocsán tanítói diplomát szerző – s családnevét később Bácskaira változtató –, eredetileg valószínűleg bajai kötődésű Kolompár István (1856 k. – ?), a váci születésű Pozsár Endre²⁵ (1856–1930) és a Bajáról származó Vajda Ottó (1868–1939) katolikus papok, vagy még mindig messze a teljesség igénye nélkül sorolva neveket olyan jogászok, mint Herczenberger Dezső (1863–?), Murka Lajos (1864–1921) vagy Farkas László²⁶ (1879–1956).

A pillanatnyi fő témát, azaz a kóborcigány közösségeket illető teljes valóságához azonban az is hozzátartozik, hogy korabeli jogszabályainknak e népességgel kapcsolatosan sem a terminológiája, sem pedig a velük való bánásmódot illető előírásai nem voltak

kellően következetesek. A rájuk, illetve főként rájuk vonatkozóan hozott rendeletekben és körrendeletekben hol „kóborcigány”, hol „vándorcigány”²⁷, hol pedig egész egyszerűen csupán „cigány”²⁸ névvel illették csoportjaikat, s a letelepítésükre irányuló erőfeszítések jelentős része is viszonylag könnyen kijátszható maradt hosszú évtizedeken át.

Ezzel természetesen nem azt akarom állítani, hogy minden, ekkoriban kóborcigánynak számító – illetve eseti jelleggel annak tekinthető – ember a saját letelepedésének elkerülésében volt érdekelt. A KSH nyomán fentebb közölt adatokból is jól látható, hogy az érintett népesség 1891 és 1920 között jelentős létszámcsökkenést mutatott²⁹ – ami elsődlegesen is a letelepedéssel, illetve hatósági letelepítéssel magyarázható. Mindkettőre számos, egyelőre leginkább sajtóforrások nyomán dokumentálható példa van az érintett évtizedekből. Ami viszont látványosan szembetűnő különbségnek tűnik e folyamatok során, az az, hogy a letelepedést „önkéntesen”, azaz saját döntésként (is) választó cigányok a továbbiakban általában lényegesen kevesebb problémát okoztak a közigazgatásnak, mint azok, akiket hatósági erővel sikerült csupán rákényszeríteni a letelepedésre. Az „önkéntes” letelepülők jobbra maguk is igyekeztek megfelelni a feljük megnyilvánuló elvárásoknak, ily módon például a letelepedést követően törvényesítették házasságaikat, illetve minden különösebb kényszer nélkül kezdték iskolába járatni gyermekeiket, stb. A hatósági rászorítások nyomán letelepítettek eseteiben azonban igen gyakran ellenkező folyamatok voltak megfigyelhetők.

A kétségtelenül életlen halmaz jellegű „kóborcigány” népességgel kapcsolatban felvázoltak után meggyőződésem szerint már nem szorulhat különösebb magyarázatra az a – hazai cigánykutatók által jobbra nagyvonalúan megkerülni látszó – tény, hogy az 1867 és 1945 közötti, cigányokkal kapcsolatos, illetve kifejezetten cigányokra vonatkozó jogszabályok jelentős része nem a teljes hazai cigány népességre vonatkozott, hanem ennek csupán kóborló alcsoportjaira, illetve az ezekhez minden szempontból legközelebb álló, s jobbra nyomorszinten élő, főként cigánytelepi lakosokra.³⁰

E rendeletek közül a legfontosabbak, az első világháború idején hozott, (1) „*A kóbor (sátoros) cigányok*”³¹ című, 15.000/1916. számú belügyminiszteri rendelet, valamint az ezt kiegészítő (2) „*Kóbor cigányok gyermekeinek állami gyermekmenhelyekbe elhelyezése*”³² című, 86.471/1916. számú, (3) „*A cigányoknak illetőségi vagy lakóhelyükre való utasítása*”³³ című, 101.052/1916. számú és (4) „*A nyilvántartott cigányokkal való eljárás*”³⁴ című, 151.041/1917. számú belügyminiszteri körrendeletek, illetve még az ezeket bő tíz évvel később követő, (5) „*A kóborcigányok hatékonyabb megrendszabályozásáról és újabb adatgyűjtés elrendeléséről*”³⁵ című, 257.000/1928. számú, ugyancsak belügyminiszteri körrendelet. Ezek mellett továbbá főként különböző köz- és állategészségügyi jogszabályok voltak hatással a kóborcigány népességre, valamint közelebről bizonyosan jól meg nem határozható, de jelentős részüket a kifejezetten bűnügyi tárgyú és az ismert bűnelkövetők nyilvántartására vonatkozó rendeletek, körrendeletek érintették még erőteljesen.

Egyértelműen ezen utóbbi alcsoportba tartozott az a Sztójka Pármó, azaz Lakatos Balog János is, akinek Ibolya Tibor által aprólékosan rekonstruált életének – azaz lényegileg bűnözői karrierjének – fontosabb történései, eseményei a következőkben foglalhatók össze:

1906. augusztus 9-én egy – korábbi, közösen elkövetett bűncselekményekből származó javak fölötti – osztozkodási ügyben folytatott vita során, egy Üllő és Monor közötti kocsmában lőfegyverrel megsebesítette testvérét (vagy unokatestvérét), Lakatos Györgyöt, aki az elszendvedett sérülés következményeként nem sokkal később a pesti Rókus-kórházban meghalt. Ebből az ügyből kifolyólag ez év októberében letartóztatták, más bűncselekmények miatt az Egri Királyi Törvényszék fogdájaiba vitték, ahonnan végül – bizonyítékok hiányában – a következő év januárjának közepén szabadlábra került.³⁶ (A bizonyítékok

hiányában való szabadlábra helyezés jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni! Ez is annak egyértelmű bizonyítéka, hogy a korabeli magyar igazságszolgáltatást egyáltalán nem jellemezte direkt cigányellenesség – vagy épp „csak” kóborcigány-ellenesség.)

Sztojka Párnó 1907 tavaszán és nyarának első felében rokonaival, az úgynevezett Surányi-féle cigánykaravánnal, főként Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye területén kisebb-nagyobb bűncselekmények sorát követte el. Az ekkori, közös bűncselekmény-sorozatuk betetőzése és lezárása volt az 1907. július 19-i, négy halálos áldozattal járó dánosi rabgyilkosság, melynél – a később a hatóságok rendelkezésére álló bizonyítékok és így mai ismereteink szerint is – Lakatos Balog János volt az elkövetők vezetője.

Sztojka Párnó a mérszárlást követően – rokoni és bűntársai legtöbbszörrel ellentétben – viszonylag hosszú ideig elkerülte a letartóztatást, s közben továbbra is főként lopásokból élt, míg végül – részben valószínűleg saját óvatlanságából fakadóan – szeptember 9-én egy miskolci kocsmában rendőrkézre került. A menekülése alatt elkövetett bűncselekmények miatt a Pestvidéki Törvényszék 1908. március 16-án három év fegyházbüntetésre ítélte. (Ez az ítélet végül 1908. szeptember 9-én, azaz már a mérszárlás miatti bírósági eljárás végeztével emelkedett jogerőre.)

A dánosi rablógyilkosság ügyében lefolytatott perre végül 1908. április 22. és május 29. között került sor. Ennek alkalmával Lakatos Balog János, azaz Sztojka Párnó már mint elsőrendű vádlott, az elkövetők egyértelmű vezetője állt a bíróság előtt, s az egykorú források szerint egyszerre volt a „legerősebben terhelt”, s mindvégig a legnyugodtabb a vádlottak közül. 1908. május 29-i ítélete – a per alatt tanúsított nyugalma ellenére is – életfogytiglani fegyházbüntetés és tíz évi hivatalvesztés lett.

A dánosi ügy ítéletei – s így Sztojka Párnó életfogytiglani fegyházbüntetése is – a semmisségi panaszok elutasítása után, 1908. november 19-én jogerőssé váltak, majd Lakatos Balog Jánost – rokonaival, Sztojka Dolár, alias Lakatos Lajossal, Sztojka Bajka, alias Lakatos Jánossal, Kolompár Balog Tuta, alias Lakatos Józseffel és Sztojka Kuna, alias Lakatos Jánossal együtt – 1909. február 16-án az illavai fegyintézetbe, az Osztrák–Magyar Monarchia magyar területeinek legsúlyosabb börtönbüntetésre ítélt bűnelkövetőit őrző várbörtönbe szállították.

Sztojka Párnó 1920 körül – nem teljesen tisztázott körülmények között – megszökött a börtönből, s az ezt követő év tavaszától már bizonyosan ismét Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye területén kezdett tevékenykedni. Ez az ő esetében egészen pontosan azt jelenti, hogy eleinte főként Kecelen és környékén követett el – új, de ugyancsak kóborcigány bűntársaival – különböző bűncselekményeket. 1921. szeptember 10-én a Kalocsa közelében levő Miske település gőzmalmának irodájába törtek be, ahol Párnóék összességében közel 22 000 korona készpénz-zsákmányra tettek szert.

Sztojka Párnót végül 1921. október 2-án, Kalocsán elfogták, majd ujjlenyomatait levéve azokat megküldték a fővárosba, az Országos Bűnügyi Nyilvántartó Hivatalhoz (OBNYH). A magát az ekkori eljárás során Lakatos Jánosnak és 1885-ös születésűnek mondó Párnót a nyilvántartó adatai alapján rövidesen Lakatos János Kuna személyében, a dánosi per egykori ötödrendű – s 1908-ban tizenöt évi fegyházbüntetésre ítélt – vádlottjaként azonosították. A későbbi magyarázatok szerint e téves azonosítás oka az lehetett, hogy a közel másfél évtizeddel korábbi eljárás során Párnó ujjnyomlapjára öccsének, Kunának személyi adatai kerültek fel. Sztojka Párnónak ez a tévedés remekül jött, mert bár újabb bűncselekményeiért Lakatos János Kunaként, 1923. március 14-én végül két év hat hónap fegyházbüntetésre ítélték, így mégsem saját, életfogytiglani büntetését kellett folytatnia. Ekkori helyzetét utóbb megnehezítette, hogy ügyészi fellebbezés után ezt a büntetését öt év fegyházra súlyosbította a Budapesti Királyi Ítéletábla. Sztojka

Párnó az ítéletet követően Szegedre került, s majd 1926. október 14-én szabadult ki a Csillagbörtönből.

Szabadulását követően ismét főként Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye területén „dolgozott”, míg 1929. április 10-én Alsódabason bűntársaival együtt ismét el nem fogták. Élettársával és nevelt fiával rövidesen a Pestvidéki Törvényszék fogházába szállították, majd ujjlenyomatait levéve megint csak megküldték azokat az OBNYH-hoz. A magát továbbra is Lakatos János Kunának valló Sztójka Párnót ezt követően azonban kellemetlen meglepetés érte, mert a nyilvántartó válasza szerint a beküldött ujjlenyomat Lakatos Balog János, a dánosi ügy egykori – életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélt – elsőrendű vádlottjának ujjlenyomataként került azonosításra. Az események híre a bő két évtizeddel korábbi nagy per egykori ügyészeig eljutott, s az ekkor már a Pestvidéki Törvényszék elnökeként dolgozó dr. Gáll Endre a vele való szembesítéskor maga is azonnal felismerte a kétes személyazonosságú gyanúsítottban Lakatos Balog Jánost. Mindezek következtében végül 1929. december 4-től Sztójka Párnó a váci börtönben folytatta – a még 1908-ban, a dánosi ügyben kapott – életfogytiglani fegyházbüntetésének letöltését.

1930. január 14-én egy tanúvallomás erejéig a Pestvidéki Törvényszékre vitték, majd már Vácra visszatérve szökést kísérelt meg, s az őt kísérő, Kristóf József fegyőr puskájával megsebesítette. 1933 novemberében kérte a feltételes szabadlábra helyezését, de ekkor még nem, csak 1937. július 13-án szabadult. Másnap, július 14-én Angyalföldön interjút készített vele Komlós Jenő, *Az Est* egyik riportere, és Sztójka Párnó – bár saját, konkrét szerepéről semmi érdemlegeset nem mondott – ebben a beszélgetésben maga is elismerte, hogy egykori társaival együtt részese volt a dánosi rablógyilkosság elkövetésének.

Bár e vele készült interjúban Lakatos Balog János fogadkozott, hogy soha többé nem kerül börtönbe, még 1937-ben újra a Pestvidéki Törvényszék elé került lopás miatt, majd – mivel életfogytiglani büntetéséből volt feltételesen szabadlábon ezen bűncselekmény elkövetése idején – 1938-ban visszakerült Vácra, hogy folytassa korábbi büntetését. Bő négy évvel későbbi, elsőre kissé megdöbbentő információ a dánosi per egykori elsőrendű vádlottjáról, hogy 1942. október 26-án – már körülbelül 65 éves korában(!) – bevonult katonának... Egészen pontosan egy, az 77.600/1942. számú igazságügy-miniszteri rendelet nyomán felállított fegyencszázad tagjaként elhagyta a börtönt. További sorsa ismeretlen...

Sztójka Párnó élete – azaz profi bűnözői pályafutásának feltárása – nem csupán azért izgalmas és tanulságos, mert Ibolya Tibor tanulmánya által első ízben követhetjük egyetlen személy évtizedeken átívelő sorsának megismerésével, hogy mit is jelentett, illetve jelenthetett a huszadik század első felének Magyarországon „kőborcigánynak” lenni, hanem azért is, mert ez az élettörténet a korabeli jogalkotásra is hatott. Amint Ibolya Tibor rámutat, Lakatos Balog János 1920-as évekbeli sorsa – egészen pontosan az a tény, hogy hosszú évekig az egyébként valószínűleg ekkorra már halott öccse személyisége mögé bújva élhetett – készítette az igazságügyi és belügyi kormányzatot az országos bűnügyi nyilvántartásról szóló rendelet ujjlenyomat-felvétellel kapcsolatos előírásainak módosítására. Ez az 1930. december 1-jén kelt, 43.800/1930. számú igazságügy-miniszteri körrendelettel történt meg, mely egyebek mellett azzal módosította az országos bűnügyi nyilvántartásról szóló, 24.300/1908. számú rendelet ujjnyomatfelvételre vonatkozó rendelkezéseit, hogy a „*kőborcigányokról mindannyiszor fel kell venni az ujjnyomatokat, valahányszor ellenük új bűnvádi eljárást tesznek folyamatba még abban az esetben is, ha a vonatkozó feljegyzésekből megállapítható, hogy ujjnyomatlapjukat az országos bűnügyi nyilvántartásba már beküldték*”.

A történetnek még egy, Sztojka Pármóhoz közvetlenül nem kapcsolódó – s ily módon Ibolya Tibor által már nem említett – dolog növeli az érdekességét, éspedig a 66.045/1938. évi belügyminiszteri körrendelet esete. Ezen, az utóbbi években nagyjából boldog-boldogtalan által, de szinte minden esetben pontos idézés és korrekt forrásmegjelölés nélkül emlegetett körrendelethez kapcsolódik elsődlegesen ugyanis az a mítosz, hogy Magyarországon létezett volna olyan jogszabály, mely minden cigány emberre vonatkozott, és egységesen megbízhatatlannak nyilvánította volna e népességet. Ez viszont természetesen nem igaz.

Ezen újabb mítosz alapja csupán annyi, hogy az említett, 1930. évi körrendelet kicsit kései hatásként 1938 nyarán egy, a magyar királyi csendőrség nyomozó egységeinek szánt körrendelet is nagyobb figyelmet rendelt szentelni a bűncselekményt elkövető rovott múltú és kóbor cigányok ujjlenyomatainak levétele során. Mondanom sem kell, hogy a gyakran emlegetett, de korrekt módon soha nem hivatkozott, 66.045/1938. számú körrendelet³⁷ – mely egyébként maga nem is tartalmazta a cigány szót(!) – nem vonatkozott a teljes hazai cigány népességre, csupán azokra, akiknek legutóbbi, jogerős börtönbüntetésének leteltétől nem telt el legalább tíz naptári év, illetve azokra, akik továbbra is kóborcigánynak számítottak.

Ily módon tehát a dánosi rablógyilkosság egykori elsőrendű vádlottjának bűnözői „karrierje” a magyarországi cigány holokausztot illető kortárs tudományos gondolkodásra is hatott. Hogy Ibolya Tibor *Kriminalisztikatörténeti tanulmányok* című könyve kire és mire fog hatni, nem tudhatom, de társadalomtudományi gondolkodásunk érdekeit szem előtt tartva őszintén remélem, hogy nem marad meg pusztán a kriminalisztika kisszámú művelei által ismert és kedvelt olvasmányoknak.

(Ibolya Tibor: *Kriminalisztikatörténeti tanulmányok*. Budapest, 2015, Patrocinium Kft., 174 p.)

IRODALOM

- Karsai László (1991): *Cigánykérdés Magyarországon 1944–1945*. Regio, 1:124–143.
- Karsai László (1992): *A cigánykérdés Magyarországon 1919–1945: Út a cigány Holocausthoz*. Budapest: Cserépfalvi.
- KSH (1893): *A magyar korona országában az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. II. rész. A népesség foglalkozása*. Budapest: Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. (Magyar Statisztikai Közlemények: Új sorozat. II. kötet.)
- KSH (1909): *A magyar szent korona országainak 1900. évi népszámlálása. Tizedik rész. Végeredmények összefoglalása*. Budapest: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. (Magyar Statisztikai Közlemények: Új sorozat. 27. kötet.)
- KSH (1914): *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Harmadik rész. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika*. Budapest: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. (Magyar Statisztikai Közlemények: Új sorozat. 52. kötet.)
- KSH (1926): *Az 1920. évi népszámlálás. Harmadik rész. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika. Negyedik rész. A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve s a népesség ház- és földbirtokviszonyai*. Budapest: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. (Magyar Statisztikai Közlemények: Új sorozat. 72. kötet.)
- KSH (1941): *Az 1930. évi népszámlálás. VI. rész. Végeredmények összefoglalása, továbbá az 1935., 1938. és 1939. évi népszámlálások végeredményei*. Budapest: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. (Magyar Statisztikai Közlemények: Új sorozat. 114. kötet.)
- KSH (1978): *Az 1941. évi népszámlálás: 3. Összefoglaló adatok*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat–Magyar Országos Levéltár. (Történeti Statisztikai Kötetek.)
- Landauer Attila (2015): *Cigány származású értelmiségiek a Kárpát-medencében (1867–1945)*. Kézirat.

- Nyut (1930) = *(Tervezet) Utasítás a m. kir. csendőrség nyomozó alakulatai számára (Nyut): Cs-4.* 1930. Budapest.
- Pomogyi László (1985): *A központi közigazgatás kísérletei a cigánykérdés rendezésére a dualizmus idején Magyarországon.* Jogtudományi Közlöny, 8. 471–475.
- Pomogyi László (1987): *A cigánykérdés és vármegyei rendezési kísérletek a dualizmus korában Magyarországon.* Jogtörténeti Szemle, 2. 33–44.
- Pomogyi László (1995): *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon.* Budapest: Osiris–Századvég.
- Szut (1927) = *Szervezeti és szolgálati utasítás a m. kir. csendőrség számára.* 1927. Budapest: Pallas.

JEGYZETEK

- 1 <http://ibolyatibor.atw.hu/>
- 2 E tanulmány elérhető a szerző honlapján.
- 3 Egészen pontosan cigányellenességről van szó – Endrődy Gézának a cigányokról írt, mai szemmel valóban magyarázatra szoruló, de a korabeli társadalmi viszonyok és tudományos gondolkodás ismeretében egészen jól magyarázható mondatai okán.
- 4 Korábbi változata megjelent a *Belügyi Szemle* 2014/3. számában.
- 5 Pekáry Ferenc (1859–1925): Jogász, rendőrfőkapitány-helyettes, miniszteri tanácsos. Számos gyermekjóléti intézmény kezdeményezője és munkatársa.
- 6 Hunyadvári Arányi Taksony (1858–1929): Jogász, rendőrtiszt, rendőrfőtanácsos. Vámbéry Armin (1832–1913) sógora; a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum gyermekmúmiájaként őrzött Arányi Zoltán testvére; Adila Fachiri (1886–1962) és Jelly d’Arányi (1893–1966) hegedűművésznök édesapja.
- 7 Korábbi változata megjelent a *BBC History Magazin* 2014/11. számában.
- 8 Az egyik Fleischer Hugónak, a kirabolt bank könyvelőjének az esete, aki az átéltek hatására idegösszeomlást kapott, előbb magánzanatóriumba, majd elmeegógyintézetbe került, s ott is halt meg, szűk három évvel a támadás után; a másik pedig a Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank 38 éves hivatalsszolgájának, Hauriel Károlynak 1908. december 12-i halála, akit véletlenül lőtt le egy munkatársa, miután több korabeli magyar bank az újpesti támadás után önzweidelmi fegyverekkel kezdte ellátni alkalmazottait.
- 9 A szerző által megtalált, 1880. július 17-i, pecsenyicei (Hontbesenyőd, Hont vármegye) születési anyakönyvi bejegyzés szerint egészen pontosan: Turcsany Emília Magdolna.
- 10 A tavalyi évben bemutatott, s látszólag Málnás Elza meggyilkolását feldolgozó *Félvilág* című magyar filmek olyannyira nincs köze a ténylegesen megtörtént eseményekhez, hogy e helyen említeni is felesleges...
- 11 Ez konkrétan azt jelenti, hogy a Málnás Elza holttestéről készült, rövid filmfelvételt budapesti és bécsi mozikban is bemutatták a vetítendő filmek előtt.
- 12 E tanulmány elérhető a szerző honlapján.
- 13 E fogalom kifejtését lásd rövidesen. Egyelőre legyen róla elég annyi, hogy nem etnikai, hanem közigazgatási kifejezésről van szó...
- 14 Esetleges félreértéseket, félremagyarázásokat elkerülendő szeretném nyomatékkal jelezni, hogy az elkövetők legtöbbjét már a cselekményt követő héten, 1907. július 22-én és 23-án elfogta a csendőrség.
- 15 Ezek a következők voltak: Lakatos Balog János (Sztójka Párnó), Lakatos Lajos (Sztójka Dolár), Lakatos János (Sztójka Bajka), Lakatos József (Kolompár Balog Tuta), Lakatos János (Sztójka Kuna), Német Vrana (Trokár Marcsa).
- 16 E valótlanágok elterjesztésében kiemelkedő szerepe volt a *Kék fény* című televízió-műsört hosszú időn át vezető Szabó László (1931–2015) újságírónak, aki az 1960-as évektől megjelent pszeudo-kriminalisztikai könyveiben – egyebek mellett – a dánosi ügyről is minden alapot nélkülöző állítások sorát engedte meg magának.
- 17 Ibolya Tibor mindezt konkrétan egy, az Ügyvédek Lapjában névtelenül közölt, 1907. augusztusi, kétrészes írás alapján fejti ki, de ugyanez derül ki a kiirtás-mítosszal kapcsolatban legtöbbet emlegetett szerzőnek, Porzsolt Kálmánnak a Pesti Hírlapban már a per idején, 1908. április 23-án megjelent cikkéből is. (Valószínűleg nem haszontalan megjegyezni, hogy Porzsolt Kálmán e kifejezést – egyebek mellett – a „születési és pénz-arisztokráciával” kapcsolatban is használta, amikor egy, 1907. október 13-án, ugyancsak a Pesti Hírlapban megjelent cikkében azt jövendölte, hogy ezeket, mint munka nélkül élő csoportokat egy szükségszerűen fejlettebb, ún. „mintaállamban” majd természetszerűen kiirtják.)
- 18 Korábbi változata megjelent a *Börtönügyi Szemle* 2015/1. számában.
- 19 A témához lásd elsősorban Pomogyi László (1985; 1987; 1995) műveit.
- 20 Más lapra tartozik, hogy azok, akik a cigányság történetét etnikai alapú üldöztetéstörténetnek akar-

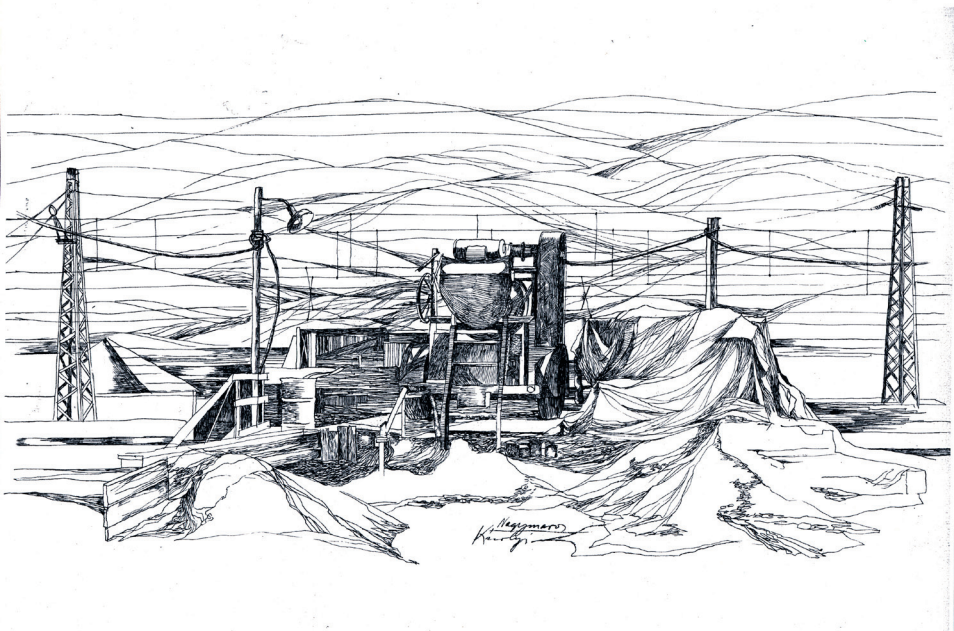
- ják látni és láttatni, ezt nem tudják és/vagy nem akarják felfogni.
- 21 Ez a „látszólagosság” a maga nyers valóságában értendő. Számos, elsődlegesen is sajtóforrás maradt fenn e korszakból, melyek olyan kóborcigányokról szólnak, akikről épp az ellenük folyó hatósági eljárások során derült ki, hogy etnikailag nem voltak cigányok. Lásd például az 1893 elején Hont vármegyében, kóborcigányként lopás vádjával letartóztatott Sisa András katonaszökevény esetét (*Budapesti Hírlap, 1893. február 22.*), vagy az 1910-ben Somogy megyéből eltoloncolt Kolompár Bódogot, akit utóbb egy Kis Boldizsár nevű Zala megyei, paraszti származású fiatalemberként azonosítottak (*Zalamegye, 1910. március 6.*).
- 22 Értelemszerűen nem voltak azonban kóborcigánynak tekintendők azok a vándor-foglalkozást űző cigány emberek (pl. teknővájók, vándorkereskedők), akik tevékenységüket megfelelő engedélyek birtokában folytatták, személyes dokumentumaik rendben voltak – és nem kerültek korábban összetűzésbe a törvénnyel.
- 23 2299 férfi és 1845 nő, illetve Fiume és Horvát-Szlavonország nélkül 3051 (1802 férfi és 1249 nő) volt.
- 24 Az 1941-es népszámlálás adatait összefoglaló kötetben a „kóborcigány és csavargó” foglalkozási kategóriák összevonva kerültek közlésre, és együttes számuk 762 fő volt (KSH 1978:292).
- 25 Apró érdekesség, de a tévesen gyakran az „első cigány papként” emlegetett Pozsár Endre 1876-ban együtt érettségizett a jelen írásban is említett H. Arányi Taksony, későbbi fővárosi rendőrfőkapitány-helyettesével a budapesti piarista gimnáziumban.
- 26 Nyomatékkal hangsúlyozandó, hogy a második világháborút átélte cigány származású értelmiségiek sorsa a hazai cigány holokausztról való ismereteinkhez is fontos adalék lehet. E témát illetően egyelőre legyen elég annyi, hogy pillanatnyilag egyetlen olyan cigány származású értelmiségiről sincs tudomásunk, akit származása miatt bármilyen jogkorlátozás vagy üldöztetés ért volna. Sőt, az itt említett Farkas László – Bihari János dédunokája –, gödöllői ügyvédként 1944 nyarán irodagondnoka(!) volt egy elhurcolt és soha haza nem tért zsidó ügyvédnek, Szépvölgyi Dénesnek. Lásd: Landauer (2015).
- 27 A korra oly jellemző módon még jogszabályokban is következtelen volt e kifejezések egybe és különírása.
- 28 Ez a terminológiai következtelenség leginkább azoknak a dilettáns és történelemhamisító szerzőknek jön kapóra, akik a cigányság hazai történetében nem látnak és nem akarnak látni mást, mint egyfajta szenvedés-, üldöztetés- és kirekesztéstörténetet, s ebből a szemléletből fakadóan próbálnak úgy tenni, mintha a kóborcigányokkal kapcsolatosan
- hözott jogszabályok a teljes hazai cigány népeségre vonatkoztak volna.
- 29 Az 1920 és 1930 közötti létszámemelkedés annak egyértelmű jele, hogy a „kóborcigányság” jelensége elsődlegesen is társadalmi-gazdasági folyamatok függvénye volt, nem pedig egy etnikai csoport küzdelme ősi életmódjának megőrzéséért.
- 30 Nem érdemtelen megjegyezni, hogy utóbb, a magyarországi cigány holokauszt során üldöztetést elszenvedett cigányok is főként ezekből a csoportokból, közösségekből kerültek ki. A magyarországi cigányság második világháborús sorsához lásd elsődlegesen – és kizárólagosan(!) – Karsai László (1991; 1992) írásait.
- 31 E rendelet leglényegesebb pontjai a (még) kóborló cigányok kóborlásának betiltásáról, családonkénti letelepítésükről, nyilvántartásba vételükről, egészségügyi vizsgálatukról, illmő elleni beoltásukról, „kellő gondozás alatt nem álló, 7 éven aluli” gyermekeik gyermekmenhelyeken való elhelyezéséről, a hadköteles korú férfiak sorozóbizottság elé állításáról, „cigányigazolvány” kiállításáról, valamint a nyilvántartásba vett cigányok – lehetőségekhez mért – munkába állításáról szoltak. Lásd: *Belügyi Közlöny, 1916. május 29.*
- 32 E körrendelet lényege annyi volt, hogy „csak olyan kóbor cigánygyermeket nyilvánítsanak elhagyottakká, akiket a kóbor cigányok viszonyai szerint is ilyeneknek kell tekinteni, vagyis akiknek nincs oly hozzátartozójuk, aki reájuk felügyelne, őket gondozná”. Lásd: *Belügyi Közlöny, 1916. július 2.*
- 33 E körrendelet lényegét illetően azt nyomatékosította, hogy a „15,000/1916. B. M. eln. számú rendelet rendelkezései (...) nem vonatkoznak a letelepült vagyis azokra a cigányokra, akiknek rendes lakóhelyük van, akik tehát a helyi hatóságok előtt ismeretesek. Az eljáró rendőrhatalóságoknak mindenkor gondos feladatát képezze annak megvizsgálása és megállapítása, hogy a rendelet kikkel szemben alkalmazandó, nehogy a letelepült, nem kóbor cigányok a fajazonosság révén indokolatlan és meg nem engedhető zaklatásnak és sok esetben súlyos anyagi károsodásnak legyenek kitéve”. Lásd: *Belügyi Közlöny, 1916. július 16.*
- 34 E körrendelet célja a 15.000/1916. számú rendelet nem teljesen egyértelmű utasításainak pontosítása volt. Alpontjaiban a következőkről rendelkezett: (1) *Illetőségi és állandó lakóhelyre való utalás*, (2) *Folytatólagos nyilvántartásba vétel*, (3) *Hadisegélyben részesítés*, (4) *Zálogtárgyak, néprajzi tárgyak*, (5) *Elhelyezés*, (6) *Ruházat*, (7) *Munkáltatás, munkatelepek*. Lásd: *Belügyi Közlöny, 1917. december 22.*
- 35 E körrendelet deklarált célja a „kóborcigányok és más hasonló elbírálás alá eső elemek közrendet, közbiztonságot, és közegészséget veszélyeztető kóborlásának és üzelmeinek megállítását” volt, s ennek értelmében korábbi jogszabályok előírásait

egyértelműsítette, valamint kötelességévé tette a „másodfokú rendőrhatalóságok vezetőinek, hogy (...) évenként állapítsák meg a hatóságuk területén talált kóborcigányok számát, és azt (...) jelentésük”. Az e körrendelettel előírt – s később már 37

- 36 Lakatos György meggyilkolásáért Sztojka Párnót végül a következő évben ítélték csak el, Kolompár Nettí, alias Surányi Ibolyka – Lakatos György ko-

rábbi vadházastársának – tanúvallomása nyomán. A dánosi üggyől elkülönítve lefolytatott tárgyalás végén, 1928. február 28-án hét évi fegyházbüntetést kapott.

- 37 Az eredetileg téves, 65.045-ös számmal megjelent, 1938. május 25-i keltezésű körrendelet a röviden Nyut, illetve Cs-4 elnevezéseken is ismert, *Utasítás a m. kir. csendőrség nyomozó alakulatai számára* (1930) című kiadványnak az Országos Bűnügyi Nyilvántartó Hivatallal kapcsolatos, 16. paragrafusát egészítette ki. A körrendelet szövegét lásd: *Csendőrségi Közlöny, 1938. június 1.*; számának helyesbítését: *Csendőrségi Közlöny, 1938. június 17.*

Jonathan Gorvett

Szárnyaló orosz imák Küzdelem az ortodox kereszténységért

Ez év júniusában a világ 262 millió ortodox keresztényének vezetői Kréta szigetén találkoztak az ortodox egyház nagy és szent zsinatán (melyre néha pánortodox zsinatként is utalnak), hogy megvitassák a vallási közösségüket érintő problémákat. A 787-es második niceai zsinat óta eltelt 1229 év alatt ez volt az első egyetemes zsinat; – s a régi korok zsinatjaihoz hasonlóan – a vezetők most is egy háborús viszályoktól körbevett, politikai és ideológiai vitáktól szét szakított egyházat szólítottak meg. Kréta keleti részétől mindössze pár száz kilométerre a kiirtás veszélye fenyegeti a szíriai és az iraki ortodox keresztényeket, ahogy ősi közösségeiket is háború és üldözés semmisítette meg. Innen északra, Ukrajnában, a tűzvonal mindkét oldalán ortodox hívek vannak. Afrikában az egyiptomi, kenyai, nigériai és szudáni ortodox közösségek a harcos iszlám folyamatos fenyegetése közepe tette élnek. Miközben az ortodox egyház külső ellenségekkel küzd, belülről is egyre inkább megosztottá válik.

A pápa fennhatósága alatt egyesített katolikus egyházzal ellentétben az ortodoxiának nem csak egyetlen vezetője van. A tizennégy ortodox egyház közül mindegyik független és egyenrangú a hit hierarchiáján belül. A hagyomány szerint a Konstantinápolyi (jelenleg Isztambuli) Ökumenikus Patriarchátus tekinthető „elsőnek az egyenlők közt”, mely státusz az 1054-es nagy egyházszakadás idejéig, a keleti ortodoxia eredetéig vezethető vissza, amikor Konstantinápoly volt a Bizánci (Kelet-Római) Birodalom fővárosa. Azonban az utóbbi időben ez a helyzetük megkérdőjeleződött az orosz ortodox egyház megerősödése miatt.

Orosz szimfónia

Bizáncban olyan nagy hatalommal bírt a konstantinápolyi pátriárka, hogy őt illette meg a császár megkoronázásának joga is. A bizánci egyház és állam szorosan összefonódott a világi és vallási hatalom „szimfóniájában”.* Ma is egy ehhez hasonló szimfónia hallható Oroszországban, amely a világ legnagyobb ortodox közösségének ad otthont (a hivatalos számadatok szerint mintegy 100 millió hívőnek). Kirill moszkvai pátriárka és Vlagyimir Putyin orosz államelnök egyesített uralma alatt az utóbbi években egy olyan szilárd szövetség jött létre Oroszországban, mely a hagyományos értékeket tartja szem előtt otthon és külföldön egyaránt.

Oroszországban elég vékony határvonal választja el a vallást és a politikát, és általában igaz ez az ortodox világra is – fogalmazott Lucian N. Leustean, az Aston Egyetem politológia és nemzetközi kapcsolatok tanszékének docense. Például amikor Putyin 2015 végén meghirdette legutóbbi nemzetbiztonsági stratégiáját, az „orosz értékek védelmezését” a harmadik legfontosabb célként sorolta fel. Orosz értékek alatt Putyin az orosz ortodox kereszténységnek azt a változatát értette, amely mellett Kirill tör lándzsát, s aki ezt a világias nyugati civilizációtól gyökeresen eltérőnek és különállónak tartja.

Oroszország ebben a látomásban az ortodox világ bajnokaként tetszeleg, Putyin rendszere pedig – ahogy ez Kirill szájából 2012-ben elhangzott – nem kevesebb, mint „isteni csoda”.

Kirill nézeteire gyakran úgy utalnak, mint ortodox excepcionalizmusra, mely szerint az orosz államnak erkölcsi kötelessége, hogy megvédje az ortodox vallást az állam határain kívül és belül egyaránt. Ezenkívül elitéli az emberi jogok, illetve az egyház és az állam szétválasztásának nyugati eszméit, és úgy állítja be az ortodox vallást, mint a nyugat állítólagos hanyatló individualizmusának és fogyasztói

szemléletének ellenpontját. Az utóbbi években az ortodox kivételesség-tudat volt a mozgatórugója azoknak a Kreml által pénzelt építkezéseknek is, melyek nyomán hatalmas orosz ortodox templomok nőttek ki a földből Nyugat-Európában; egy közülük szemben a római Szent Péter-bazilikával, egy másik pedig Párizsban az Eiffel-torony közelében.

A Kreml ügyeskedései ellenére az Isztambuli Ökumenikus Patriarchátus továbbra is megkerülhetetlen marad az ortodox világon belül erőfölényüket érvényesíteni akaró oroszok számára. Bár csak ötmillió hívő tartozik a fennhatósága alá (pár ezernyi Isztambulban, valamint a Krétához és a Dodekanészosz-szigetsoporthoz hasonló szigetek lakossága, illetve a Görögországon kívül élő görög-ortodox keresztények), a patriarchátus fenntartja magának a zsinatok összehívójának és vitás ügyekben való közvetítőnek a hagyományos szerepét. Ráadásul Harry Truman amerikai elnök óta a patriarchátus az Egyesült Államok támogatását is élvezzi, amely értékes ellensúlyt lát benne Moszkvával szemben.

Ezek után nem számít meglepetésnek, hogy az I. Bartolomaiosz isztambuli érsek, ökumenikus pátriárka jóváhagyásával zajlott nagy és szent zsinat egy Isztambul–Moszkva közti hatalmi játszma színterévé vált. Miután az orosz ortodox egyház segítette az esemény megszervezésében és az iratok megszóvezésében, az utolsó percben kihátrált a zsinat törvényességét illető kételyekre hivatkozva. A visszalépés aláásta a zsinat egyetemességét, és ezáltal annak törvényességét is; mindezt az orosz állami hírközlő szervek hadjárata előzte meg, melynek során megkérdőjelezték az isztambuli patriarchátus abbéli jogát, hogy egyáltalán összehívhatja-e a zsinatot. A TASZSZ orosz hírügynökség még egy olyan történetet is felröppentett, mi szerint a zsinat arra tett volna kísérletet, hogy elárulja az ortodox egyházat a pápának – egy ilyen vád szinte hitszeggésszel ér fel.

A Krétán megrendezett zsinatot kétségkívül kellemetlenül érintette az a tény, hogy a kelet-mediterrán térségben mind Oroszország, mind az orosz ortodox egyház terjeszkedni kíván. Nem sokkal a zsinat előtt Putyin meglátogatta Görögországban a – hivatalosan Isztambul

irányítása alá tartozó – Athosz-hegyi¹ szerzetesi közösséget, hogy megünnepelje az orosz szerzetesek ezeréves jelenlétét a szent hegyen. Látogatása során bizakodásának adott hangot, hogy az oroszok kapcsolata Görögországgal „csak erősödhet”; Görögország is igen határozott módon ellenezte az Európai Unió folyamatos megtorló intézkedéseit, melyekkel az Oroszországot sújtja Ukrajna miatt. Hasonlóan vélekedett a ciprusi kormány is, néhány ciprusi ortodox csoport pedig az orosz katonai jelenlétet szorgalmazta a szigeten. Nemkülönböztetve még az ortodox közösségek védelme is érvként hangzott el a Szíriában folyó orosz katonai beavatkozás megindokolására.

Még a zsinat körüli viták is azt mutatták, hogy az orosz ortodox egyház befolyással van az ortodoxia tágabb világára. Az antiochiai, a bolgár és a grúz egyházak szintén mind megtagadták a nagy és szent zsinaton való részvételt. Az antiochiai egyház – melynek székhelye az Asszad irányított Damaszkuszban található – azt az érvet hozta fel, hogy vitában áll a jeruzsálemi egyházzal Katar hovatarozása ügyében. A grúzok – az orosz egyházzal a hátuk mögött – a 14 egyház szokásos, kor szerinti rangsorolását kifogásolták, azt állítva, hogy saját egyházuk sokkal régebbi eredetű, mint amilyenek jelenleg az isztambuli patriarchátus elismeri. A bolgár egyház részben azzal indokolta távolmaradását, hogy tiltakozott bizonyos zsinati dokumentumok szövege miatt, melyek a többi egyházzal való viszony javításáról szóltak. Az ultrakonzervatív bolgár főpapok ezt a római katolikus egyházra való utalásként fogták fel, melyet a többi konzervatív gondolkodású ortodox vezetővel karöltve egyáltalán nem tekintenek egyháznak, hanem csak egy közösségnek.

Politikával átitatott teológia

A bolgár egyház akadékoskodása a katolicizmust leíró nyelvezet miatt az ortodoxián belüli

¹ Az Athosz-hegyi Köztársaság Görögország északi részében, a Chalkidiki-félsziget keleti földnyelvén, az **Ájion Órosz-félszigeten fekvő autonóm kolostor-köztársaság**. Az ország névadója a félsziget végében emelkedő Athosz-hegy. (Nevezik Szent Hegynek is.) Nők nem léphetnek be.

másik – a konzervatív és a szabadelvűbb vezetők között fennálló – alapvető nézetkülönbségre is rávilágít. Ez az összes egyházon belül megosztottságot okoz. Például több, a zsinaton jelen lévő ciprusi püspök a bolgárok véleményét visszhangozta, mikor leszavazta azt a dokumentumot, mely a többi egyházhoz fűződő viszony javítását célozta. A megosztottság azonban nemcsak vallási ügyekre korlátozódik, hanem átnyúlik a politika területére is. Egyházi személyek Cipruson és Görögországban egyaránt üdvözölték az ELAM [a ciprusi Nemzeti Népfront] és a [görög] Arany Hajnal neofasiszta pártokból érkező politikusok megválasztását. Krétán mindenesetre sikerült az Isztambuli Ökumenikus Patriarchátusnak elfogadtatnia egy küldetésnyilatkozatot, amely szerint az ortodoxia elítéli a rasszizmus és a hátrányos megkülönböztetés minden formáját.

A konzervatív–liberális szakadás miatt az is előfordulhat, hogy az orosz szimfónia hamisan szól majd. Rendes körülmények között az orosz ortodox egyház elkötelezett támogatója a hitbéli konzervativizmusnak. Mégis az utóbbi nem mindig áll összhangban az orosz érdekekkel. Például 2016 februárjában Kirill találkozott Ferenc pápával Havannában; a szálakat valószínűleg Putyin mozgatta a háttérből, hogy az orosz egyházat jobb színben tüntesse fel a világ előtt. Moszkvába való visszatértekor azonban Kirillt szigorú bíráló érte a konzervatív ortodox püspökök részéről, akik szerint nem helyénvaló találkoznia a katolikus egyházfővel. Hasonlóan az orosz ortodox egyház uralomra törése az ortodoxia világán belül ellentétben áll azzal a tisztelettel, amelyet a konzervatívok az Ökumenikus Patriarchátus hagyományos „első az egyenlők közt” státusza iránt tanúsítanak.

Az isztambuli patriarchátus is tudja éreztetni Moszkvával a befolyását, ha Ukrajna ügyéről van szó. Ukrajna jelenleg az orosz ortodox egyház irányítása alatt áll. Azon a napon, amikor a püspökök gyülekezni kezdtek Krétán a zsinatra, az ukrán parlament hivatalosan arra kérte az isztambuli Bartolomaiosz pátriárkát, hogy ismerje el a független, Moszkvától különálló ukrán ortodox egyházat. Ő ezt elutasította, és a zsinat folytatódott anélkül, hogy érdemben megvitatták volna a témát. A feszültség továbbra is fennáll.

Moszkvában minden bizonnyal egyházzsakaadásnak nyilvánítanának egy olyan lépést, mely közel 30 millió hívőt ragadna ki az orosz egyház fennhatósága alól. Ez arra is rávilágít, hogy az orosz egyház és az orosz állam nem mindig értenek egyet. Annak ellenére, hogy a Kreml úgy állítja be Ukrainát, mint az ortodox civilizáció és a Nyugat közti harc színterét, a viszály súlyos nehézségeket okoz a moszkvai patriarchátusnak.

Ukrajna ügye – ahogy az egyházak kiterjedt hatalmi versengése is – egy olyan alapvető kérdésre világít rá, melyet a zsinat is felvetett, és az elmúlt 1229 év során végig vita tárgyát képezte az ortodox kereszténységben belül. Tényleg nem lenne több az ortodoxia nemzeti szervezetek összességénél, melyet hitelvek laza kapcsolata tart össze, amint azt az orosz egyházban többen állítják? Vagy értelmezhető egy ennél egységesebb és egyetemesebb – nemzeti és etnikai határokon átvívelő – jelenségként is? Ez a kérdés mindenképp előttről teológiai jellegű. A zsinat mégis azt mutatta meg, hogy a bizánci szimfónia napjai még nem múltak el – ma is ugyanolyan nehéz távol tartani egymástól a vallást és a politikát.

(Foreign Affairs)

* A cikk kiegészítéseként el kell mondanunk, hogy a szerző itt nem tud szabadulni egy nyugati sztereotípiától. A valóságban az ezeréves Bizánci Birodalomban 268 évig eretnek császárok uralkodtak. Az igaz egyház egyértelműen nem mindig ott volt Bizáncban, ahol a császár és a bizánciak többsége volt. Az egyház létezett az állam támogatása nélkül is, ha erre szükség volt a hit tisztaságának az eretnekekkel szembeni megőrzése érdekében, ezért nem lehet azt mondani, hogy az egyház Bizáncban azonos volt az állammal vagy összeolvadt volna vele.

A „bizánci évezred” során majd 300 éven keresztül a Birodalom hivatalos egyházának vagy kimondottan valamilyen eretnekséget, vagy az ort(h)odoxia és valamilyen eretnekség keverékét fogadták el, miközben ez idő alatt vagy üldözték az ortodox egyházat, vagy pedig az különféle mértékben keveredett az eretnekekkel, és ez idő alatt az ortodoxiáért küzdeni kellett és nem volt világos, hogy az állam melyik fél oldalára áll. *(a szerkesztő megjegyzése)*

Ivan Davidov

Moszkvában mindenki boldog
 Hogyan láttatja a moszkvai polgárokat a
 polgármesteri kommunikáció

Moszkva nemcsak azért érdekes beszédtema, mert Oroszország központosított ország, ahol minden e központ – azaz Moszkva – felé törekszik. Az a kapcsolatrendszer, melyet a moszkvai hatalom épített ki a lakossággal, szinte leképezi az orosz hatalom és az ország népességének jelenlegi viszonyát. Elvégre Moszkva kisebb, mint Oroszország, kevesebb probléma adódik, egyszerűbb megfigyelni és elemezni a történéseket. Hasznos következtetéseket lehet azonban levonni, melyek segítik megérteni azt, ami az országban és országgal történik. A hatalom sikereket mutat fel a népnek – a népnek pedig az a dolga, hogy lelkesedjen, és a legfontosabb: ne tegyen fel kérdéseket azzal kapcsolatban, mibe kerül a siker, és hogy sikernek nevezhető-e egyáltalán. Ennek a működési mechanizmusnak a megértéséhez lényegtelen, hogy milyen sikerről van szó – lehet az akár az Oroszországban betiltott ISIS csoportosulás irodáinak felszámolása, akár a Kreml szomszédságában lévő polgármesteri hivatal felújítása. Ami számít az az, hogy milyen helyet foglal el az állampolgár a hatalom szempontjából – mind az orosz nagyhatalom, mind a kisebb moszkvai hatalom szempontjából. Vagy inkább – milyen szerepet osztanak rá.

A moszkvai vezetőségnek a propaganda számos eszköze áll rendelkezésére a Központi TV (TVC) csatornától és az *Esti Moszkva* (*Вечерняя Москва*) újságon át a számtalan ingyenes helyi újsáig és a közösségi oldalak külön e célra alakult csoportjaiig. Ha csak egy felületes pillantást vetünk erre az információs gazdagságra, a következő érzésünk támad: a polgármesteri hivatal propagandistáinak feladata abból áll, hogy egy jelentős állami személyiség fontos állami kultusza árnyékában saját kis „különbejártú” személyi kultuszt hoz-

zanak létre Szergej Szobjanyin² körül. Nyissuk ki *Az egyesült Oroszország fővárosa (Столицы Единой России)* című újság legfrissebb számát, amely egy ingyenes – és nem meglepő módon szintén kormánypárti – sajtótermék. A címdoldalon hatalmas fotóról Szobjanyin néz ránk: éppen nyári táborozásra induló gyerekeket búcsúztat. Mindenki mosolyog. Mindenki boldog. A nemzet vezetője és a párt első embere – Putyin és Dmitrij Medvegyev – csak a második oldalon szerepelnek. Közepes méretű képek mellett van azonban egy másik, nagyobb kép: a boldogságtól sugárzó Szobjanyin hivatalos iratokat lapozgat. A TVC híradásainak egyharmada arról szól, hogy ma hová utazott, és kinek milyen alkalomból gratulált a város vezetője.

És így tovább.

Mindez azonban csak a felületes szemlélő számára tűnik így. A propaganda célja, hogy a rendelkezésre álló eszközökkel megoldja a vezetés problémáit. Szobjanyin Moszkvájának a fő problémája pedig maga a moszkvai ember. Az élő, igazi moszkvai, az örök zsémbelődő, aki valamiért a sarki boltban akar ásványvizet venni, nem pedig a minden igényt kielégítő szupermarketban – mely mindössze csak tíz háztömbbel van arrébb. Akit nem készítenek csodálkozásra a nagyszabású építészeti elgondolások, melyek alapján a városfejlesztés következő lépését a közterületeket teljesen feldúló munkálatok árán is megvalósítják. Aki viszont – és ez a legfelháborítóbb – nem átalálja megkérdezni, hogy miért kell az általa befizetett adót mindenképpen a járdák rendszeres újrakövezésére költeni.

Egy igazi moszkvait meggyőzni, főleg olyan összetett, bonyolult kérdésekben, mint amilyenek az adók vagy a közterületek felújítása, szinte lehetetlen. Ezért a moszkvai propaganda a kellemetlen igazi moszkvait egy kellemes virtuálisra cseréli le. Az újságokban, tévéműsorokban, a közösségi oldalak csoportjaiban – melyekre a polgármesteri hivatal nem sajnálja az anyagi eszközöket – az állandó elragadtatás hangja hallatszik. A szövegek tele vannak felkiáltójelekkel: „Épül és szépül fővárosunk!”, „Mozgásba lendítjük Moszkvát!” Az arcokon

² Moszkva jelenlegi polgármestere.

csak mosolyt látni. Az ég mindig kék azokon a felvételeken, melyek a moszkvai városkép változását mutatják a következő megdöbbentő városrendezési akció után.

Mit látunk a TVC csatornán? A Tverszkaját³, amely úgy néz ki, mintha alig egy hónappal ezelőtt harcok folytak volna a túlerőben lévő ellenséggel szemben, és senki sem sajnálta volna a löszert. A gödrök között elvétve bukácsol csak néhány járókelő. Egyenként ismétlik a kamera előtt – Kibirjuk! Majd utána jó lesz! Köszönjük! A propaganda feladata, hogy a rendelkezésre álló eszközökkel megoldást találjon a vezetés gondjaira. Szobjanyin Moszkvájának a fő problémája pedig maga a moszkvai ember. A polgármesteri hivatal úgy tesz, mintha a nyitottság jegyében zajlana az információáramlás – a kérdések megválaszolása, a találkozók a helybéli lakosokkal, az élő közvetítések. A beszélgetések folyamán azonban elszikkadnak a kulcskérdések – és elmaradnak a leleplezések. A főváros lakosait egyszerűen csak a tények elé állítják: így vagy úgy, de minden rendben lesz. A virtuális moszkvai majd elolvad a gyönyörűségtől. Az igazi beleesik a gödörbe.

Valamikor hajdanában Dosztojevskij kiötlött egy csodálatra méltó szókapcsolatot – ez az *adminisztrációs elragadtatás*, nevezetesen az a vágy, hogy „megmutassuk saját hatalmunkat”, sajátos „utolsó semmiségünket”, amit akár még „nyomorult vasúti jegyek eladásakor” is gyakorolhatunk. A moszkvai adminisztrációs elragadtatás ennél sokkal bonyolultabb – a fővárosi tisztviselők látni kívánják, hogyan fertőzik meg elragadtatásukkal azokat, akik felett hatalmukat fitogtatják.

Az intellektuális kételkedők számára pedig vannak a Grigorij Revzinhez⁴ hasonló, sajátos céllal felbékelt emberek. Ők röviden és érthetően – tíz oldalban, és nem hosszabban – elmagyarázzák, hogy a kritikusok egész egyszerűen „birkanyájként jellemezhetők”, akik nem képesek megérteni saját boldogságukat, de ez mindegy is, mert később hálásak lesznek a város bölcs elöljáróinak és az általuk megbízott városrendezőknek. Hiszen épül és szépül fővárosunk! Köszönjük! Kibirjuk!

(*Novoje Vremja*)

3 A Tverszkaja téren áll a polgármesteri hivatal épülete – nem messze a Kremlettől.

4 Újságíró és művészetkritikus.

Jurij Szolomonov

Merre mozdul el Oroszországban a kultúra

A jogosultságát visszanyert polgári kultúra – gyógymód a radikalizmusra (interjú)

Jurij Szolomonov, a Nyezaviszimaja Gazeta (‘Független újság’) *NG-forgatókönyvek* című mellékletének felelős szerkesztője kérdezi Vitalij Kurennoj filozófust, kulturális antropológust, a Moszkvai Közgazdasági Főiskola Nemzeti Kutatóegyetemének bölcsészprofesszorát, a kulturális tanulmányok intézetének vezetőjét.

– *Vitalij Anatoljevics, a politika és a kultúra egymásra hatásáról, illetve egymás mellett éléséről szóló beszélgetést Mihail Bulgakov szavaival szeretném kezdeni: „Az író mindaddig szemben fog állni a politikával, amíg maga a politika szemben áll a kultúrával.” Mit mondana erről, tekintettel a mai valóságra?*

– Ha a kultúrának arról a részéről beszélünk, amelyet művészetnek nevezünk, ez a történelem folyamán szinte soha nem rendelkezett jelentősebb önállósággal. A művészet sorsáról mindig is befolyásosabb felsőbb körökben döntöttek. Hosszú időn keresztül alapvetően a vallás hatáskörébe tartozott, és meghatározott feladatot töltött be. Történelmi léptékekkel mérve csak az utóbbi időben – a modern korban – nyílt a művészetnek lehetősége arra, hogy függetlenítsen magát a vallástól, és egyúttal eltávolodjon a saját vallási szerepétől, – úgymond – kivonuljon a székesegyház falai közül. Walter Benjámín német filozófus, kultúra-kutató tankönyvbe illő módon határozta meg ezt az átváltozást: a műalkotás elveszíti saját „auráját”, amely létezése eredeti helyén – a székesegyházban – megillette.

Ezáltal a modern társadalom és kultúra esélyt, s lehetőséget adott a művészetnek, hogy önállóságát megtalálja, sajátos logikája szerint fejlődjön, saját elvárásainak, értékeinek, elveinek stb. megfelelően építse magát. A művészet természetesen él is ezekkel a lehetőségekkel mind a mai

napig. Sok olyan filozófiai elmélet van (vegyük például Kantét), amely arra tesz kísérletet, hogy a fenti elveket a művészettel, mint önálló területtel kapcsolatban határozza meg.

Mindazonáltal az említett függetlenedés egy másfajta lehetőséget is magával hozott: nevezetesen azt, hogy a művész új patrónust találjon magának. Így a művészet valláshoz kötöttsége sem tűnt el. Itt van például a modern vallásos művészet – vessünk egy pillantást a kölni érsekség Kolumba Múzeumára⁵. Épp ilyen ábrázolási mód virágzik a mai modern Oroszországban is. Korunk társadalmá, a modern társadalom – nem jelent nyilegyenes vonalú fejlődést. Mindez a különböző időben létező dolgok egyidejűsége; itt az előző formák nem tűnnek el, jóllehet belső átalakuláson mennek keresztül.

Még ennél is csábítóbb területnek tűnik a modern kori művészet számára a politika, melynek pártfogására állandóan törekszik is.

A művészet kétféleképpen állíthatja magát a politika szolgálatába. Az egyik lehetőséget azok a művészek választják, akik az eljövendő utópisztikus politikai modellt akarják szolgálni. Ezek az úgynevezett avantgárd képviselői, akik kreatív gondolkodása a fennálló politikai rend átalakításához kötődik.

A másik esetben a művészet nem a jövő, hanem a fennálló politikai rendszer szolgálatába állítja magát. Így születik meg a hivatalos vagy szolgálatkész művészet jelensége, minden ebből eredő előnnyel. A fennálló politikai rendet ennek következtében áthatja az esztétika. Természetesen a rendszer ilyenkor szükségszerűen kiválasztja magának az építészekből álló csapatot; soraikban ott található ma szép számmal a városrendezők is.

El kell mondani azt is, hogy ez a két lehetőség valamilyen szempontból összefügg egymással. Az a helyzet, hogy időnként lezajlik egy-egy forradalom. Aztán a jövő pártja kerül hatalomra, és a megdöntött hatalom a múlt pártjává változik.

Majd előáll a Szovjet-Oroszország történelméből számunkra jól ismert helyzet: a győzteseknek már nincs szükségük az avantgárd művészetre. A forradalom nyerteseit azok fogják kiszolgálni, akik megfelelnek a hivatalos művészet elvárásainak. A szocialista realizmus a forradalmi avantgárd teljesen logikus folytatása, és egyáltalán nem az ellentéte. Úgy tűnik nekem, hogy a modern művészek – mindenekelőtt a nyugatiakra gondolok – jól megtanulták történelmünknek ezt a leckéjét. Manapság kevesen vannak, akik ott a nyílt, utópisztikus forradalmisággal kacérkodnának.

De létezik egy harmadik lehetőség is. Ez a sikertelen forradalom művészete, ami egy nosztalgikus, romantikus viszony kialakulását tételezi fel a célját nem, vagy csak részben elért forradalomhoz. Mellesleg a poszt-szovjet kultúra hatalmas tartalékai épülnek az ilyesfajta nosztalgiának az ébren tartására. Egyébként éppen ezen alapult azoknak a szovjet avantgárd művészeknek a tevékenysége is, akiket Hruscsov megfeddett, és akiknek kiállításait bulldózerekkel rombolták szét. Ma ez a nosztalgia teljesen a tömegkultúra részévé vált. Elég csak a Rabfuck együttes szatirikus dalait említeni; ezt éneklük: „Régebben, régebben másképpen ment minden. Gagarin az űrben járt, a Szpartak nyert a meccsen...” Létrejött az Oroszország utáni nosztalgiázás mai formája; tehát ez ily módon egyáltalán nem veszett ki, mert mélyen gyökerezik történelmünkben.

Ezért, ha a politika és kultúra kapcsolatáról beszélünk, melyet az imént világtítottunk meg a művészet példáján keresztül, mindenképpen számot kell vetnünk azzal, hogy milyen lehetőség rejlik az egyik vagy másik művészeti vagy kulturális stratégiában. Nekem személy szerint érdekesebbnek tűnik az önállóságra törekvő művészet – pusztán a valóban egyedülálló volta miatt. Mindazonáltal, a hagyományos társadalomban szinte bárhol fellelhető a kapcsolat nemcsak a művészet és a vallás, hanem a művészet és a politika között is – legalábbis azokban a különböző esztétikai formákban, amelyekben a hatalom ismertetőjegyei és szimbólumai megjelennek.

5 Ennek az egységkereséssel jellemezhető kortárs múzeumnak a fő jellemzője az élő múzeumi tér és az elmélyülés ezáltal nyújtott élménye; a múzeum tér- és időbeli rétegeket komponál egybe; a szakrális-kulturális térben a művészet élő fejlődését mutatják be.

A kortárs kultúra azonban – ismétlem – legyen bármennyire egyedülálló is, nem merül ki az autonómia egy bizonyos fajta megvalósulásában: rejlik benne még néhány lehetőség.

Ami pedig a Bulgakovtól idézett szavakat illeti, feltételezésem szerint azok a művészekre szerfelett jellemző, megbocsátható rövidlátásnak tűnnek. A szovjet politika korántsem állt ellentétben a kultúrával, ellenkezőleg: a legközelebbi politikai szövetségesét látta benne.

Próbáljanak találni a történelemben még egy olyan kormányfőt, aki felhív egy költőt, hogy megtudja annak véleményét egy másik költőről! Itt Sztálin és Paszternak híres, Mandelstamról való beszélgetésére gondolok. Ahol azonban szövetségesek vannak, ott hamis barátok és nyílt ellenségek is akadnak. Mihail Bulgakov néhány művének sorsa, hogy sok kortársának tragikus sorsát ne említsük, épp azt mutatja, hogy jobb, ha a kultúra nem különösebben keresi a politika kegyeit – sem ellenzékiként, sem pedig szövetségesként.

– Ez az alkotó és a hatalom viszonya. Azonban az Ön egyik fő kutatási területének a tömegkultúra tűnik, ami iránt sokkal nagyobb érdeklődést tanúsít, mint azok, akik éveken át harcoltak az álságos „polgári tömegkultúra” ellen.

– A tömegkultúra olyan sokrétű és bonyolult jelenség, hogy részemről naivítás lenne azt állítani, hogy mindenestül érdeklődésem tárgyát képezi. De Önnek összességében igaza van – a tömegkultúrát nem kedvelik Oroszországban. És gyakorlatilag nemcsak egyfajta intézményszerűsítést pályáról van szó, mely a szovjet propagandának ugyanazokat a formáit termeli újra – közülük egyet ön is felhozott – a „tömegek polgári kultúrájának” hanyatlásával kapcsolatban. Ez bonyolult kérdés, ezért a kultúra – Ön által említett – két alapvető ismertetőjegyeről fogok beszélni: a *tömegeket érintő*, illetve a *polgári* jellegéről.

Társadalmunk régóta mélyen gyökerező idegenkedéssel tekint a polgári kultúrára. Ez távolról sem szovjet találmány. Az orosz intelligencia történetéhez szükséges fordulnunk, ha fel akarjuk fedni keletkezésének okait.

Munkatársaimmal nem egy tanulmányt szenteltünk ennek a témának. Az orosz értelmiség mélyen polgárellenes – rendkívül sajátos nememesi származásánál fogva (*raznocsinyec*). Jellemzőinek árnyaltabb körülírásához (bár az értelmiség ellentétben a közhellyel messze nem csak orosz jelenség), elég csak arra felhívni a figyelmet, hogy nálunk ez a fogalom soha nem foglalta magába az egyházi értelmiséget.

– Ez ellentmond a raznocsinyeci származásnak?

– Igen. A mi értelmiségünk mindig úgy építette fel és fogalmazta meg magát, mint különleges – nem vallási értelemben vett – világi papságot. Nevezetesen olyan csoportnak tartotta magát, amely rendkívül különleges értékeket hordoz – de nem a megszokott, valláshoz kapcsolódó hagyományos értékeket, hanem melyeket modern dolgok rendkívül becses készletéből válogatott. Az utóbbiak azonban – először is – a nyugati kultúrából lettek kölcsönözve és másolva. Nem olyan értékeként jelentek meg, melyeket egy szervesen fejlődő – azaz egy de facto társadalmi csoportot képviselő – értelmiség kitermelhet magából. Innen ered az „értelmiség” és a „nép” közti szakadék témája.

Másodszor, a kölcsönzés során igen különleges – kritikus és romantikus – értékrendet választottak ki. Romantikusat például abban az értelemben, hogy itt különleges szerepet játszik és sajátos értelemmel bír az egyén fogalma. Hegel szerint az egyén fogalma egyenlőségre utal: minden egyén a modern jognak van alávetve, amely előtt mindenki eleve (*a priori*) egyenlő. Az orosz értelmiség romantikus egyéniség-felfogása ennek éppen az ellenkezője. Az egyéniség – ez egyedülállóság, személyiség –, valami rendkívüli.

Megmaradtak számomra egy híres színész szavai, aki egyszer a televízióban a következőt nyilatkozta: Itt van ez a rendkívüli ember – igazi egyéniség –, ezek pedig semmirekellők, nem egyéniségek. Hegel számára elképzelhetetlen lett volna effajta szóhasználat; a mi értelmiségünk számára viszont teljesen természetes gondolatmenet.

– Miben nyilvánul meg a polgárikultúra-ellenesség?

– Ebben a romantikus hagyományban nagyon határozott radikalizmus rejlik, mely végtelen türelmetlenséget táplál ugyanezzel a polgári kultúrával szemben. Hiszen mi a modern társadalom polgári kultúrája? – egyenlő a nyárspolgársággal, korlátoltsággal és közönségességgel. Néhány jelentéktelen alak olyan kicsinyes érdekekkel, mint például az otthonuk, a munkájuk, a családjuk, a kényelmük, kisebb gondjaik-örömeik.

Ugyanaz a Nyikolaj Dobroljubov⁶ ostorozta a „nyárspolgárt” – azaz a burzsoázia megtestesítőjét –, aki nem rosszabb Nietzschénél. Mellesleg egyáltalán nem véletlen értelmiségünk vonzódása az utóbbihoz – vegyük például azt a Maxim Gorkijt⁷, akire nemcsak külsőségekben, de alkotásaiban is nagyon mélyen hatott Nietzsche. Nem fogok most kitérni arra a szinte természetes módon történő átalakulásra, amelynek köszönhetően ez az egész lelkesedés átment a szovjet kultúrába – ha emlékezetem nem csal, a forradalmat ugyanennek az értelmiségnek a képviselői csinálták. Alekszandr Kusztarjov, a szovjet értelmiség kiváló kutatója, szerintem nagyon helyesen, úgy tekint a szovjet államot, mint a győztes értelmiség országát. S most ez az egész lelkesedés, csak már a szovjet kultúra intézményesített változatában, minden nagyobb nehézség nélkül átöröklődött Oroszország posztszovjet kultúrájába is.

– De miért a „győztes értelmiségét”? Ugyan kit tudott legyőzni a szovjet időkben?

– Nem erről van szó. Ennek a hosszú, de nagyon következetes történetnek a vége az, hogy kultúránk radikális kultúra marad. Jobb- vagy baloldali, de mindenképpen radikális. Ezt számtalan módon támaszthatnánk alá – az aktuálpolitikát is idehozva –, de maradnék inkább a tudományos példánál.

Az orosz kultúra – így alakult történelmileg – szorosan kötődik a német szellemi hagyományhoz. Nézzük csak, mi történt a posztszovjet korszakban a német eszmékkel, melyekhez

a szovjet korszakban nem lehetett hozzáférni. Lefordították Teodor Adornónak – a neomarxista frankfurti iskola legfőbb képviselőjének – szinte teljes életművét. Lefordították Jürgen Habermas műveit – ő ugyanannak az iskolának a későbbi tagja, ha ugyan nem a legfőbb szak tekintély társadalomtudományi kultúránk valamennyi kérdését illetően. Nincs ebben semmi meglepő: a baloldali hagyomány természetes módon a szovjet kultúrából nőtt ki.

Mindezt azonban ellensúlyozták a 20. századi német értelmiség másik szélsőséges – jobboldali – köréből származó tömeges fordítások. Martin Heidegger, Karl Schmitt, Oswald Spengler – őket szeretjük, fordítjuk, olvassuk, adjuk ki, stb.

– De ezek, ahogyan mondani szokás, a nagy nevek...

– Megszűnt a „közép filozófiája”, a Normalphilosophie – a „normákra épülő filozófia”. Ezt egyébként egyszerűen nevezhetnénk felnőtt filozófiának is: hiszen a radikalizmus, a bennünket körülvevő világ tökéletlenségének állandóan kritikus érzékelése, a romantikus bánkódás e világ unalmassága, közönségessége és szürkesége miatt és az álmódosítás arról, hogy egy pillanat alatt jobbá változik – mindez természetesen rendkívül gyermek felfogás.

Igen, Németországban létezik a „középnék” ilyesfajta filozófiája, én pedig beszélgetésünkben éppen erre a filozófiai hagyományra támaszkodok. Például Joachim Ritter, Odo Markquard, Hermann Lübbe – rendkívül érdekes, bonyolult filozófusok, de emellett tevékeny résztvevői a kormányzati munkának, az oktatás- és kultúrpolitikának, ami Németország modern intézményeit hozta létre – azét az országét, ahová ötmillió korábbi honfitársunk távozott. Természetesen magam és kollégáim próbáljuk a „közép filozófiáját” saját viszonyaink közé átültetni; például nemrégiben jelentettük meg Hermann Lübbe alapművét a filozófiai kultúráról. De látom a kérdés bonyolultságát – túlságosan is szeretjük a radikalizmust. Oroszországnak rendkívül nagy szüksége van arra, hogy a polgári kultúra az őt megillető helyre kerüljön vissza.

6 19. századi újságíró, költő és forradalmár.

7 Nietzsche nagy hatást gyakorolt az orosz értelmiségre, különösen Gorkijra.

– *Akkor végül is miben áll a polgári kultúra?*

– Közelítsünk az ellentéte felől: mit jelent a polgári kultúrával való radikális szembehelyezkedés? Ez szembenállás a „büggerrel”, azaz magával a polgárral, a városlakóval. Ez a biztonságos „burzsoá” lét iránti megvetés – a háztól és a kávédarálótól kezdve az autóig és a polgári kényelem többi tárgyáig. Ez egy vágy, mely – nyilván forradalmi, erőszakos átalakulások útján – egy ideális társadalom megteremtése felé irányul, mely az igazságosság, az egyenlőség, illetve emberi tisztaság valamiféle megkérdőjelezhetetlen eszméire épül.

Ez a szembehelyezkedés – ha a nem forradalmi változatról beszélünk – jobban kedveli a megaprojektet a kis lépések politikájánál; általánosságban elmondható róla, hogy csak a nagy dolgok vonzzák – a nagyszabású események, a hatalmas üzletek, az igazán jelentős sporteredmények stb. Végül elutasítását jelenti annak a „tömegkultúrának” is, amely magától értetődően ugyanazoknak a nyárspolgári tömegeknek a kultúrája.

Ez az elutasítás egyébként világszerte rendszerint az Amerika-ellenesség formáját ölti magára – ebben egyáltalán nem vagyunk eredetiek. Mellesleg ez egy igen érdekes jelenség. Egyszer megkérdeztem a svájci barátomat, akinek semmi köze nincs a tudományos körökhöz – mivel szakács –, hogy mit jelent számára az amerikai kultúra. Azt válaszolta: az amerikai kultúra egyszerűen csak kényelmesebbé teszi az életet.

Ez igen pontos megfigyelésnek tűnik számomra: a gyűlölt gyorsétterem-hálózatok, amelyek lehetővé teszik az embereknek, hogy gyorsan és olcsón egyenek, vagy az Uber, amin keresztül rögtön lehet taxit hívni, és nem kell a készpénzzel foglalkozni – mindez „amerikai kultúra”. Voltaképpen ennek már régóta semmi köze nincs Amerikához – egyszerűen az Egyesült Államok gyakran bizonyul úttörőnek különféle korszerűsítő újításokban – innen ered az elnevezés. Ezt a sajátosságát már a 19. században észrevette a nagy francia gondolkodó, Alexis de Tocqueville. Csodálatos munkájában, *Az amerikai demokráciában*, azt próbálja megérteni, milyen fajta társadalom jött létre az

Újvilágban és miben rejlik különlegessége. Van a könyvben egy fejezet, ahol Tocqueville azokat a hatásokat elemzi, amelyeket az elzületiesedés idéz elő, vagyis az a művészet, mely nem a patrónusa, hanem a fogyasztó felé irányul. Elemzését a híressé vált, szemléletes kijelentéssel foglalja össze: „Amikor az órák csak kevesek számára voltak elérhetőek, a legnagyobb gondossággal készültek. Ahogy viszont sok emberről megjelentek, veszítettek a kidolgozás minőségéből, megalkotásuk virtuozitásából. Mindazonáltal az ilyen órák mindenki számára elérhetővé váltak.”

– *Megvittuk a polgári kultúrát; mit lehet mondani a tömegkultúráról?*

– Szorosan kötődik a polgárihoz. A tömegkultúra alapvetően épp a modern társadalom polgárosodásának arányában alakul ki – azaz a városiasodással együtt zajló folyamat. Nem csoda, hogy kutatói berkekben is régi ellenérzés tapasztalható a lenézett tömegkultúra kutatásával szemben, ami értelmiségünk közismert polgári-ellenességének tudható be. Hiszen ez ugyanaz a tömeg, embercsorda, amelyre a modern kultúra filozófus-kritikusai annyira szeretnek panaszkodni – emberek sokasága, akiknek van valamilyen képzettségük, és – még ha csak a mozijegyvásárlás szintjén is számítanak kultúrafogyasztónak –, elkezdtek valamiféle saját kulturális ízlést kifejleszteni.

De aztán kiderült, hogy ez az ízlésvilág nem teljesen esik egybe azzal, amit a „magas kultúrát” hordozó, eredetileg szűk, művelt réteg néhány képviselője elvárt.

A tömegkultúra-kutatásban két alapvető modell követhető nyomon, amelyekről röviden szeretnék beszélni. Közülük az egyik úgy tekinti a tömegkultúrát, mint a manipulációk terét. A másik a demokratizálódás és az egyenjogúsítás, azaz a felszabadítás terének látja. Számomra – mind történelmileg, mind elméletileg – a második modell tűnik megalapozottabbnak.

A tömegkultúra demokratizáló képességét illetően már idéztem Tocqueville-t: ő pont erről beszél. A tömegkultúra szétrombolja az előírásos rangsort – pusztán a választéknövekedés

folytán a kultúra szerteágazóbb lesz. Persze ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy eltűnik a „magaskultúra” – ilyesmiről szó sincs, tovább létezik, és teljes mértékben megtalálja közönységét.

Azaz a tömegkultúra felszabadítja az embereket a hagyományos értékrendtől, továbbá a választás lehetőségét is megadja nekik.

A másik – a manipulatív modell, a tömegkultúrát a manipuláció terének tekinti. Ennek az elgondolásnak megvan a saját logikája és történelmi alapja, mivel a modern kultúra jellemzőinek túlnyomó része a nagy tömegeket érintő háborúkhoz és manipulációhoz kötődik. Ebben az értelemben országunk figyelemre méltó esetenek tűnik. Ténylegesen az első világháború idején csöppentünk bele a propagandisztikusan működő kultúrába – együtt Európa többi részével és más hadviselő felekkel. És csak a szovjet időszak végén kíséreltük meg, hogy kilépjünk belőle.

Ma sem mondható el, hogy magunk mögött hagytuk az egészet. Gyakori szokásunk, hogy a PR keretein belül próbáljunk befolyást gyakorolni, egyes újságírók hírhedt propaganda-fogásai, a cikkek és műsorok témaválasztása – mindez arról árulkodik, hogy még mindig élnek a manipulatív kultúra történelmi hagyományai, és folytatódnak az új technikai feltételek között.

– *S vajon a többi országban nem manipulálnak a kultúrával?*

– De igen, természetesen, a kultúra manipulatív értelmezése nagyon népszerű nyugati ideológusok bizonyos köreiből is. Paradox módon azonban mindenekelőtt a baloldaliaknál, azoknál, akik az egész rövid huszadik század alatt⁸ a Szovjetunió példáját tartották szem előtt. Theodor Adorno és Max Horkheimer a *Felvilágosodás dialektikája* című művükben a polgári tömegkultúrát a tömegek becsapására épülő iparágak nevezik. Mindenesetre a

modern tömegkultúra határtalan manipulatív jellegéről szóló feltevést higgadtabb kutatói körökben már régóta megkérdőjelezzük és bírálattal illetik. Amikor a kutatás a manipulátor helyett a közönségre összpontosult, világossá vált, hogy ahol vélhetőleg különféle manipulációs technikákkal van dolgunk, például az állami kommunikáció terén, a közönség még ott is rendelkezik bizonyos szabadsággal.

Azokban a társadalmakban, ahol a kultúra a versenyen alapszik, lehetetlen az ilyesfajta ellenőrzés a választás szabadsága miatt. De még ott is, ahol az egész kultúrpolitika a propaganda és a manipuláció elvén alapult – akárcsak a Szovjetunióban –, fölöttébb hatástalannak bizonyult. Emlékezzünk csak rá, mi történt a kommunizmus építőinek törvénykönyvével nevelődött tömegek steril kultúrájával.

A régi ideológia felélesztéséről álmodozóknak nem árt eszükbe vésní, hogy a szovjethatalom akkora összegeket áldozott világnézeti projektekre, amelyek távolról se hasonlíthatók össze az ország jelenlegi lehetőségeivel. S mi-
ben láttuk a végeredményt? Ahogy az elnyomó hatalmi szervezet lazított a gyeplő szorításán, sok, az asztalfióknak írt kézirat került napvilágra. Egyébként nem is volt belőlük olyan sok; mint várható volt, még a szovjet rendszerben is megtanulták az emberek, hogyan kerüljék meg a cenzúra mindenféle előírásait, ami megint csak azt bizonyítja, hogy a modern társadalomban lehetetlen megvalósítani a manipuláció eszméjét. Megjelent azonban egyfajta beteges árnyékkultúra is, mely a bűnös erőszakon és „elméleteken” alapult.

– *A tömegkultúráról beszélve, felvetődik egy téma, amely – ha nem tévedek –, szintén az Ön érdeklődési körébe tartozik. Ez a nacionalizmus. Úgy tűnik számomra, hogy sehol sincs annyi félrevezető és népámító kórités, mint a nacionalizmusról szóló vitákban. Hiszen ott van mellette a patriotizmus vonzó eszméje, amire lehet építeni.*

– A nemzet eszméje lényeges alkotóeleme a modern államnak, bár a nacionalizmus mint jelenség a nagy francia forradalom idején szüle-

⁸ A történettudományban használatos a rövid 20. század kifejezés, amely az első világháborútól (1914–1918), illetve az azt lezáró békeszerződésektől (1919–1920) a Szovjetunió vezetett szocialista tömb felbomlásáig (1989–1991) terjedő korszakot jelöli.

tett, amikor a modern kor kultúrájának legtöbb eleme kialakult. A nemzet fogalmának van néhány igen fontos vonatkozása, még ha ezek messze is esnek ennek a szakkifejezésnek a mi kultúránkban megszokott köznapi értelmezésétől. A nemzeté formálódás elsősorban azt jelenti, hogy megszűnik az osztálytársadalom, amely bizonyos csoportok egyenlőtlenségén alapszik. Helyükön létrejön mindazok egyenlősége, akik ehhez a politikai nemzethez tartoznak. Ezért a demokrácia és nemzet – egymással összefüggő fogalmak. Pontosán ez a nemzet teremti meg a modern állam nemzeti szuverenitását is – kézbe veszi saját politikai sorsát, nem pedig az arisztokráciára vagy az uralkodóra ruhazza át azt. Alighanem a nemzetnek éppen ezért a politikai sorsáért érzett felelősség képezi a patriotizmus esszmei lényegét.

Valamely politikai nemzethez való tartozásnak – eltekintve a nyilvánvaló jogi szempontoktól – számos tisztán kulturális oldala is van. Például az összetartozás érzésének átélése bizonyos értelmet ad az általános emberi és egyéni létnek. A modern világ változó gazdasági, műszaki és környezeti feltételei között az egyén rendkívül nagyfokú bizonytalanságot tapasztal, amit szükséges valamivel ellensúlyoznia – mégpedig valami állandó, változatlan dologhoz kötődés átélésével. A nemzet egyike az ilyesfajta biztos kötődést kínáló gyakran választott lehetőségeknek.

Innentől azonban konkrét formai eltérésekkel kell számolni a nemzet fogalmának a megvalósítása során – távolról sem nyilvánvaló vagy egyféleképpen értelmezhető jelenségről van szó. Létezik a nemzeti állam európai modellje, amely ideális esetben feltételezi, hogy népesség összetétele egységes, ahogy nagymértékben a kultúrája is, és elsősorban a nyelve.

Meg kell jegyezni, hogy egy ilyen állammodell kiépítése bonyolult dolog, nem megy vérontás nélkül, sőt gyakran nagyon is sok vérrrel jár; diszkrimináló intézkedéseket kell hozni, stb. Mellesleg ennek folyamatát a valóságban is megfigyelhetjük a Szovjetunió romjain létrejött új utódállamok egész során. Természetesen vannak kivételek: Európa egyik mintaállama – Svájc – a saját nemzetfogalmát teljesen más

alapon építi ki. Vannak nemzetek, amelyek bevándorlók csoportjaiból szerveződtek, mindelelőtt az Egyesült Államok.

– *Milyen fajta nacionalizmusra adatik ma lehetőség Oroszországban?*

– Úgy tűnik nekem, hogy a mai Oroszország – hogy az egyszer Németországra kitalált kifejezéssel éljek – a maga nemében „megkésztett nemzet”, de ellentétes értelemben számít annak. Ha Németország megkésve egyesült, akkor Oroszország túl sokáig volt birodalom – a szovjet korszak előtt, aztán pedig a szovjet rendszerben. Egyszerűen lehetetlen vállalkozásnak tűnik, hogy a jelenlegi területi határain belül kiépítsük a modern Oroszországot mint etnikulturális értelemben vett egységes nemzetet („Oroszország az oroszok számára” a meglévő határokon belül). Pontosabban fogalmazva, ez rendkívül drámai módon zajlana le, teljesen beláthatatlan következményekkel.

Ugyanezeknek az európai államoknak a kialakulása messze nem volt zökkenőmentes. Felelősségérzetünk nem engedi meg, hogy itt és most ismételtén éljünk ezekkel a megoldásokkal. Annál is inkább, mivel etnikai és kulturális egységesítési törekvések hasonló folyamatát látjuk a szomszédos államok területén is; nemrégiben csodálkozott rá erre a világ, hogy mi úgy járunk el, ahogy az egy klasszikus értelemben vett nagyhatalomtól elvárható: a területek hozzácsoportolásával teremtünk rendet a világban. Ebben az értelemben túlságosan felnőttünk már ahhoz, hogy pusztán csak egy, a nagykönyvben megírt etnikailag szerveződő nemzet maradjunk.

– *Ez azt jelenti akkor, hogy el kell vetnünk a nemzet gondolatát?*

– Nem hinném. Az etnikulturális nacionalizmus – távolról sem az egyetlen lehetséges formája a nacionalizmusnak. Oroszország számára a polgári-alkotmányos nacionalizmus a járható út, azaz az a fajta nacionalizmus, amely az alkotmányhoz való hűségen és az egységes állami-jogi szerveződés gyakorlatán alapszik. Ez olyan nacionalizmus, amelyben az orosz nemzet

tűnik államalkotónak – és most ne indítsunk vitát a szakszavakról –, még ha nem is kizárólagosnak. Mivel semmiféle kizárólagosság nem egyeztethető össze a politikai nemzet modern fogalmával.

Az alkotmányos nacionalizmus azonban szintén egyfajta nacionalizmus, és nincs értelme félelemmel körülbástyázni ezt a kifejezést. Ugyanis ha mi nem beszélünk a nacionalizmus nyelvén, akkor majd a szélsőséges erők fogják ezt tenni.

(Nyezaviszimaja Gazeta)

Zanny Minton Beddoes

Nagyratörő kisvállalkozások

A kisebb versenytársak a nagy világmárkákat fenyegetik

A világ néhány legfelkapottabb termékét gyártják. Logóik azonnal felismerhetők, reklámdallamaik beleégnek a vásárlók agyába. A beruházóknak állandó hasznot ígérnek a zűrzavaros időszakokban is. Látszólag egyre nagyobbak lesznek: június 30-án a Mondelez International snack-nagyhatalom egy 23 milliárd dolláros (6500 milliárd forint) ajánlatot tett a Hersheynek, hogy létrehozza a világ legnagyobb édesipari vállalatát; július 7-én pedig a Danone, a világ vezető joghurtgyártója ütött nyélbe egy 12,5 milliárd dolláros (3390 milliárd forint) üzletet a WhiteWave Foods, egy bioélelmiszer-gyártó cég megvásárlása révén. Mégis sötét felhők gyülekeznek a napi fogyasztási cikkeket (CPG) gyártó óriások egén, akik közé olyan cégek tartoznak, mint a General Mills, a Nestlé, a Procter & Gamble és az Unilever. Ahogy az egyik cégvezető egy őszinte pillanatában megjegyezte: „Most aztán jól megjártuk”.

Problémáik érzékeltetésére vegyük Daniel Lubetzky példáját, aki bioboltokban „házalva”

kezdte el értékesíteni KIND gyümölcs- és magszeleteit, melyek ma mindenütt jelen vannak, reptereken és a Walmart nagyáruházak polcain egyaránt. Vagy itt van a két vállalkozó, Michael Dubin és Mark Levin esete, akik a drága borotvapengéken felháborodva öt évvel ezelőtt olcsóbb fajtákat kezdtek árulni közvetlenül a fogyasztóknak. Az „Egydolláros borotválkozás” (Dollar Shave Club) ma Amerika pengepiacának öt százalékát uralja.

Sok ilyen történet kering. A Boston Consulting Group, illetve az IRI tanácsadó és adatszolgáltató társaság közös felmérései szerint 2011-től 2015-ig bezárólag a nagy, napi fogyasztási cikkeket forgalmazó cégek közel három százalékpontos piaci részesedésüket veszítették el Amerikában. A feltörekvő gazdaságok piacain a helyi versenytársak egyre több fejfájást okoznak a multiknak. A Nestlé, a világ legnagyobb élelmiszercége már három éve nem tudja tartani előírányzott 5-6 százalékos forgalomnövekedését.

Sokáig cégük nagysága behozhatatlan előnyt jelentett a fogyasztásicikk-gyártók számára. A központilag hozott döntések és az egységesített gyártási eljárások segítették a bővítést. Anyagi erőforrásaik lehetővé tették, hogy milliókat költsenek csillogó-villogó tévéreklámokra, hogy majd a megnövekedett forgalomban lássák a hatást. A cégek hatalmas áruházláncolatoknak forgalmazták termékeiket, és megfizették a marketing szempontjából kiemelt helyeket a polcokon.

Ezek az előnyök azonban már nem azok, amik egykoron voltak. A gyárösszevonások sebezhetőbbé tették a cégeket bizonyos valutatípusok árfolyamának ingadozására – emeli ki Nik Modi, az RBC Capital Markets bank elemzője. A tévéreklámok jelentősége csökkenőben van, mivel a fogyasztók a közösségi oldalakon és az online értékeléseken keresztül értesülnek a termékekről. Ugyanakkor egyre inkább elhárulnak a piacra lépés akadályai a kis cégek előtt. A termelést végeztesítetik alvállalkozókkal, és hirdetik magukat az interneten. Könnyebbé vált a forgalmazás is: egy új márká az internetes eladások útján válhat ismertté, majd a nagy áruházak polcaira

kerül. A CB Insights adatelemző csoport szerint a pénzügyi támogatás terén is ugyanez az irányvonal érvényesül: tavaly a beruházók 3,3 milliárd dollárt (9412 milliárd forintot) pumpáltak fogyasztásicikk-gyártó magáncégekbe – ez 58%-os emelkedés 2014 óta, és egy óriási, 638%-os ugrás 2011-től kezdve.

Még több gondot okoz a lelassult óriáscégek számára, hogy lépést tartsanak a gyorsan változó fogyasztói piaccal. Ali Dibadj, a Sanford C. Bernstein, piackutató cég elemzője szerint a közepes jövedelmű országokban a fogyasztók kezdetben jobb minőségűnek gondolták a nyugati termékeket. Ahogy erősödtek gazdaságaik, kiderült, hogy a helyi gyártók jobban rá tudnak hangolódni a vásárlók igényeire. Egy az RBC által készített statisztika szerint 2004 óta a nagy feltörekvő gazdaságok a helyi és a regionális cégek fellendülésének lehettek tanúi. Kinában például a Yunnan Baiyao fogkrémgyártó cég 10 százalékos piaci részesedést ért el, és 2004 óta évente 45 százalékkal nő a forgalma. Brazíliában a Botica Comercial Farmacêutica értékesíti a parfümök közel 30 százalékát. Indiában pedig ma a Ghari Industries felelős a tisztítószeres több mint 17 százalékának forgalmazásáért.

Amerikában és Európában, a világ legnagyobb fogyasztói piacain, sok CPG-cég ugyanilyen tehetetlennek érzi magát. Amennyiben a vásárló egy alapterméket szeretne, választhat az Aldi, a Walmart és a hasonló áruházak olcsó, sajátmárkás áruiból. Ha viszont a fogyasztó többet akar fizetni egy termékért, az már nem biztos, hogy egy hagyományos nagy márka lesz. Ennek az az oka, hogy jobban bíznak a kisebb, mint a befutott nagy márkákban. A Deloitte tanácsadó cég által megvizsgált amerikai fogyasztók egyharmada azt állította, hogy hajlandóak lennének legalább 10 százalékkal többet fizetni egy árucikk „kézműves” változatáért, arányában többet, mint amennyit külön fizetnének a kényelemért vagy új dolgozóért. A bioélelmiszerek iránti megnövekedett kereslet különösen nehéz helyzetbe hozza a nagy gyártókat, akik a csomagoláson olyan „tetszetős” összetevők sorát tüntetik fel, mint például a nátrium-benzoát vagy a [több ország-

ban betiltott] E110 krinolinsárga színezék.

Mindez hatalmas lehetőséget kínál a kisebb cégek számára, s így ezek az utóbbi években új termékek elterjesztéséhez járultak hozzá (l. a táblázatot). Például, Amerika ma több mint négyezer kézműves sörfőzdével büszkélkedhet; az elmúlt évtizedben számuk kétszáz százalékkal emelkedett. Ahhoz, hogy a változás szelét érezzük, elég csak a Wildesnacks cég nevét említeni, mely sült húsból készült kis rudacskákat árul. Még ha néhány embernek visszaszátízónak tűnnek is a húsrudak, valószínűleg nagy népszerűségnek örvendenek a hétvégenként edző triatlonisták körében, akik ragaszkodnak paleo-diétájukhoz.

A multik próbálják feltalálni magukat. Ebben a helyzetben az egyik lehetséges válasz a nagyobb összpontosítás. 2014-ben a Procter és Gamble úgy nyilatkozott, hogy felszámolja az üzlet egy részét vagy körülbelül csak száz márkával foglalkozik majd komolyabban, hogy olyan népszerű termékeknek tudja szentelni magát, mint a Gillette-pengék és a Tide mosópor. A Mondelez, az Oreo kekszek és a Cadbury csokoládé forgalmazója többet áldoz annak megértésére, hogy ki, mit és miért nassol.

A leginkább figyelemre méltó stratégiának más cégek felvásárlása és a költségek csökkentés bizonyult. Az üzleti életet 3G Capital brazil magántőke-társaság uralja. Megnyirbálta a 2013-ban bekebelezett Heinz – egy 147 éves cég – költségvetését; majd ugyanígy járt a Kraft, mely a 2015-ben olvadt össze a Heinzzel – a 3G gyámkodása mellett; ehhez hasonlóan az Anheuser-Busch InBey söróriás is felvásárolni készül a Sabmillert [a Dreher sörgyárak anyavállalatát]. A Sanford C. Bernstein elemzése szerint a Heinz haszonkulcsa mindössze két éven belül 18 százalékról 28 százalékra nőtt.

A nagy cégek szintén igyekeznek megkaparintani vagy támogatni a kisebb vetélytársakat. 2013-ban két amerikai és egy francia élelmiszer-gyártó – a Campbell Soup, a Hain Celestial és a Danone – egyaránt rátette a kezét egy-egy bio-bébiételeket készítő cégre. A Coca-Cola és az Unilever nevű angol-holland

óriás már régóta azt a „trükköt” alkalmazza, hogy tőkéből vállalatokat vásárol fel vagy pedig nagy összegeket fektet beléjük. A General Mills és a Campbell pedig elindította saját kockázati-tőke kezelési tervezetét.

Az effajta stratégiák végül ahhoz vezethetnek, hogy a fogyasztásicikk-gyártók egyre inkább hasonlóak lesznek a nagy gyógyszeripari cégekhez. Saját maguk kevés új termékkel állnak elő; helyette vagy kis cégekre teszik rá a kezüket, vagy vegyes vállalatot alakítanak velük, és aztán ők irányítják az értékesítést, az elosztást és a szabályozást. Ez meglehetősen jól működik a gyógyszergyártók esetében. A fogyasztók azonban sokkal szeszélyesebbek, ha arckrémot vásárolnak, mint amikor egy szabadalmi oltalom alatt álló rákgyógyszerről van szó. Lehet, hogy egy fogyasztásicikk-gyártó cég szép summát fizet egy kis vetélytárs (startup) megvásárlásáért, melyről aztán kiderül, hogy termékei csak múló hóbortnak bizonyulnak. A költségcsökkentés pedig támogatja az árrést, de lenyomhatja az eladási árakat is.

A fennálló nehézségek ellenére az üzletemberek derülátóak. Tim Cofer, a Mondelez marketing-guruja fenntartja álláspontját, hogy a költségek körültekintő lefaragásával és a megtakarítások visszaforgatásával biztosítani lehet a cég jövőjét. „Itt egy 30 milliárd dolláros (8567 milliárd forint) nagyságrendű, az egész világot etető mamutcégről beszélünk” – jelenti ki –, és ugyanakkor egy startup jellegű kis cég „gyorsaságáról, mozgékonyaságáról és ügyességéről”.

Mások már borúlátóbbak. Az EY tanácsadó cég nemrégiben egy felmérésében fogyasztásicikk-gyártásban dolgozó üzletembereket kérdezett. Tízből nyolcnak kétségei voltak afelől, hogy cége képes lesz alkalmazkodni a fogyasztói igényekhez. Kristina Rogers, az EY vezető elemzője leszögezi, hogy a cégeknek ajánlatos újragondolni működésüket, és nem csak költségcsökkentésben és üzletkötésben kellene látniuk a megoldást.” Biztosak vagyunk benne, hogy a dollármilliárdokat hozó mára még mindig egy gigász gyárából kerül ki?” – tűnődik.

(The Economist)

Zanny Minton Beddoes

A gépek hegemoniája

Műltbéli tanulságok és jelenkori válaszok a mesterséges intelligencia jövőjével kapcsolatban

A szakértők arra figyelmeztetnek, hogy ha gépekkel helyettesítjük az emberi munkaerőt, ez fölöslegessé teheti az embereket. Az is aggodalmat kelt bennük, hogy ennek a hatalmas erőnek a felfedezése már azelőtt bekövetkezett, mielőtt tudtuk volna, miként használjuk helyesen. Hasonló félelmek fogalmazódnak meg ma, amikor némelyek amiatt aggódnak, hogy a mesterséges intelligencia fejlődése állások millióit szüntetheti meg, és egyfajta „Terminátor-stílusú” fenyegetésnek teheti ki az emberiséget. Valójában a fenti szavak a gépesítésről és gőzenergiáról szóló viták hevében hangzottak el – kétszáz évvel ezelőtt. Akkoriban a gépek veszélyeinek megvitatása a „gépuralom kérdéseként” híresült el. Ma is igen hasonló eszmecsere zajlik.

Jó néhány elhibázott kezdet után a mesterséges intelligencia elképesztő fejlődésen ment át az utóbbi néhány évben a „mélytanulás” sokoldalú technikájának köszönhetően. Ha elég adat áll rendelkezésre, az agy felépítésén alapuló nagy (azaz „mély”) neurális hálózatok bármire betaníthatók: működtetik a Google keresőmotorját, a Facebookon a képek önműködő felcímkézését, az Apple hangvezérlés-applikációját, az Amazon vásárlási ajánlásait, és a Tesla robotautóit. Ez a villámgyors előrehaladás ugyanakkor a biztonsággal és a munkahelyek megszűnésével kapcsolatos aggályokat is felveti. Stephen Hawking tudós és Elon Musk (a SpaceX és a Tesla vezérigazgatója), de mások is eljátszanak a gondolattal, hogy vajon irányíthatatlanná válhat-e a mesterséges intelligencia, előrevetítve egy ember és gép közti konfliktus sci-fi regénybe illő rémét. Mások attól félnek, hogy ez tömeges munkanélküliséget fog okozni, mivel automatizálja azokat a kognitív feladatokat,

amelyeket korábban kizárólag az ember tudott elvégezni. Kétszáz év után megint itt van a gépuralom kérdése – és megválaszolásra vár.

Kérdések és válaszok a gépek uralmával kapcsolatban

A legriasztóbb jövőkép a ravasz mesterséges intelligencia ellenünk fordulásáról festhető, mint ahogy ezt számtalan tudományos-fantasztikus filmben láttuk már. Ez a modern formában megjelenő ősrégi félelem Mary Shelley *Frankenstein*jéig (1818) nyúlik vissza, sőt azon túl mutat. Bár lenyűgözőek a mesterséges intelligencia rendszerei, nagyon behatárolt feladatkört képesek elvégezni; még csak a bizonytalan és távoli jövő zenéjének tűnik, hogy egy átlagos mesterséges intelligencia képes legyen túljárni az őt megalkotó ember eszén. Emiatt legalább annyira főlölsleges aggodni, mint a Mars túlnépesedése miatt, mielőtt egyáltalán betettük volna oda a lábunkat – jelentette ki Andrew Ng, mesterségesintelligencia-kutató. Sokkal sürgetőbb problémának tűnik az, hogy a gépek felülkerekedése milyen hatással lehet az emberek munkájára és életmódjára.

Ez a félelem nem új keletű dolog. Már az 1960-as években kitört a pánik az ún. „technológiai munkanélküliség” miatt (a cégek ekkor alkalmaztak először számítógépeket és robotokat), majd aztán az 1980-as években (amikor a személyi számítógépek odakerültek az íróasztalokra). Mindkét alkalommal úgy tűnt, hogy nincs már messze az az idő, mikor a szakképzett munkaerő szerepét a legtöbb helyen a gépek veszik át.

Voltaképpen mindkét esetben az történt, hogy a technológia több álláshelyet hozott létre, mint ahány megszűnt, mivel egy részfeladat automatizálása megnövelte az igényt az olyan munkaerő iránt, amely ellátja a gépekkel még nem végezhető egyéb feladatokat. A bankpénztárosok pénz-automatákkal való helyettesítése például olcsóbbá tette az új bankfiókok nyitását, mivel sokkal több új munkahelyet teremtett az értékesítésben és az ügyfélszolgálatban. Hasonlóan ehhez, az elektronikus kereskedelem lehetővé tette a

teljes foglalkoztatást a kiskereskedelmi szektorban. Az irodában megjelenő számítógép alapvetően nem azt jelenti, hogy mesterséges intelligencia egyből helyettesíteni fogja a dolgozókat, mint sokkal inkább az utóbbiak olyan új készségek elsajátítására való ösztönzését, mely a munkaerő és a komputer együttműködését célozza. Bár egy sokat idézett tudományos munka szerint a következő néhány évtizedben az amerikai álláshelyek akár 47 százaléka is megszűnhet a számítógépre való átállás miatt, más becslések azt mutatják, hogy csak kevesebb, mint tíz százalékukra vár ténylegesen ez a sors.

Még ha a rövid távú álláshely-vesztést valószínűleg bőven ellensúlyozzák is a hosszú távon születő új munkahelyek, a tizenkilencedik század tapasztalata azt mutatja, hogy az átmenet számos nehézséggel járhat. A gazdasági fellendülés az életszínvonal évszázadokig tartó stagnálása után következett be, viszont évtizedekig tartott, mire ezt teljes mértékben tükrözték a magasabb bérek. Európa-szerte sok feszültség forrásává vált, hogy a mezőgazdaságból élők egyre nagyobb tömegei vették hirtelen a városok gyártelepei felé az útjukat. A kormányoknak egy évszázadába telt, mire új oktatási és jóléti rendszerek bevezetésével úrrá tudtak lenni a helyzeten.

Ezúttal valószínűleg gyorsabb lesz az átmenet, mivel gyorsabban zajlik a technológiák terjedése, mint kétszáz évvel ezelőtt. A jövedelmi egyenlőtlenségek fokozódnak, mert a magasan képzett munkaerő aránytalanul jobban keres a műszaki területeken. Ez két nehézség elé állítja a munkaadókat és a döntéshozókat: egyfelől segíteni kell a meglévő dolgozóikat új készségek elsajátításában; másfelől fel kell készíteni a jövő nemzedékeit az automatizált és a robotok uralta munkahelyekre.

Intelligens válaszadás

Ahogy a technológiával együtt változnak az egyes szakmákhoz szükséges készségek, a dolgozók kénytelenek lesznek majd alkalmazkodni. Ez azt fogja jelenteni, hogy az ok-

tatást és a képzést elég rugalmassá kell tenni ahhoz, hogy gyorsan és hatékonyan lehessen új készségeket tanítani. Szükségszerűen nagyobb hangsúlyt kap majd az élethosszig tartó tanulás és a munkahelyi képzés, illetve a távtanulás és a szimulációs játékok szélesebb körű használata. A mesterséges intelligencia önmagában is nagy segítségünkre lehet a számítógépes tanulás személyre szabásában, a dolgozók képzési hiányainak felmérésében, illetve az átképzés lehetőségeit tekintve is.

A társasági és magatartásbeli készségek szintén nagyobb súllyal esnek majd a latba. Amikor az állások nem tartanak örökké, a technológia állandóan változik, és meghoszszabbodik a munkában töltött idő, előtérbe kerülnek a társasági készségek. Ezek nagy előnyt jelenthetnek majd az empátiát igénylő, és az emberi kapcsolatokkal járó munkában – mindezek meghaladják a gépek képességeit.

A jóléti rendszerek is korszerűsítésre szorulnak, hogy zökkenőmentesebb legyen az állásváltás, és az átképzési időszakban támogatni lehessen a dolgozókat. Az egyik szinte csodaszerként beharangozott modell az „alapjövédelmi rendszer”, mely bárkit megilletne helyzetétől függetlenül. Ennek azonban csak akkor lenne értelme, ha elég komoly érvek szólnának amellett, hogy ez a műszaki forradalom – az előzőektől eltérően – tényleg a munkaerő iránti kereslet csökkenésével jár. A világnak ehelyett inkább Dánia ún. „rugalmas biztonság” („flexicurity”) rendszeréből kellene tanulnia, mely megengedi a cégeknek, hogy tetszés szerint vegyenek fel és bocsássanak el dolgozókat („hire and fire system”), miközben támogatja a munkanélkülieket az átképzés és az álláskeresés ideje alatt. A járulékos juttatások, a nyugdíj és az egészségügyi támogatás pedig magukat a dolgozókat illessék meg ahelyett, hogy a munkáltató kezében maradnak ezek a jogok – mint ma ez gyakran előfordul.

A technikai haladás ellenére napjainkban nem sok jel utal arra, hogy az ipari forradalom korából ránk maradt oktatási és társadalombiztosítási rendszer korszerűsödne és rugalmasabbá válna. Itt az idő, hogy a

döntéshozók munkához lássanak; minél többet késlekednek, annál nagyobb terhet rónak a jóléti államra. „A törvényhozóknak nem lebeghet törvényesebb cél a szemük előtt”, mint azokra vigyázni, akinek a megélhetését tönkretette a technikai haladás – írta John Stuart Mill az 1840-es években. Ez igaz volt a gőzgép korában, és igaz marad a mesterséges intelligencia korában is.

(The Economist)

Zara Orsolya⁹

Robo sapiens: a robot mint jogi személy? – az intelligens robotok jogi felelősségéről

Viharos gyorsasággal fejlődő és játszva tanuló intelligens robotok új generációja jelent meg, mely a felelősséggel kapcsolatos kérdések egész sorát veti fel. Példaként említhetők a vezető nélküli autókba épített robotok, vagy egy üzleteket kötő algoritmus a tőzsdepiacra. Ez a cikk azokat a jogszabályi feltételeket járja körbe, melyek szerint ezek a robotok károkozás esetén felelősnek tekinthetők tetteik következményeiért. Feltárjuk továbbá annak a jogértelmezésben történt változásnak a következményeit is, hogy hogyan ruházza fel a törvény – a jogi személyekétől annyira nem is távol álló – jogállással a robotoknak ezt az új fajtáját.

Az önállóságból következő felelősség

Az intelligens robotok már 2013 óta az érdeklődés középpontjába kerültek a francia CERNA bizottságban, mely a digitális tudományhoz és technológiához kötődő kutatási etikával foglalkozik (Commission de réflexion sur l’Ethique

⁹ Orsolya Zara Brüsszelben, az Európai Parlamentben jogi és politikai tanácsadó, továbbá tagja a robotok jogaival foglalkozó, párizsi székhelyű Association on the Rights of Robots (ADDR) társaságnak.

de la Recherche en sciences et technologies du Numérique d'Allistene); néhány magáncég is vizsgálódott ez ügyben. A jogi szakértők figyelmét pedig a robotok természete – az önállóságuk – ragadta meg.

Az a képességük, hogy alkalmazkodnak a beléjük táplált új adatokhoz, és hogy külső irányítás vagy beavatkozás nélkül, önállóan cselekednek, azt jelenti, hogy kárt is okozhatnak, sőt akár még felelősségre is vonhatók ezért. A jogi szakértők közt vita tárgya, hogy mi történik, ha a robot rossz döntést hoz azért, mert saját tanulási folyamata módosította az előre beprogramozott parancsokat. A törvényalkotóknak el kell dönteniük, hogy az ilyen robotoknak szerződésen kívüli vagy éppen szerződéses felelősségük van-e. Ma a felelősség hasonló kérdéseit jogilag rendszerint a termékfelelősség, a fogyasztóvédelem és a szavatosság jól bevált kategóriái fedik le.

Joghézag

A jelenlegi törvénykezés azonban nem tudja kezelni az intelligens robotok elszámoltathatóságának kérdését. Vegyünk példának egy olyan robotot, amelyik minden biztonsági előírásnak eleget tesz forgalomba kerülésekor. Az önálló tanulási és alkalmazkodási folyamatnak köszönhetően ez a robot előre nem látható, ártalmas döntéseket hozhat. Tévesnek tekinthető-e az ilyen döntések?

Egy olyan foratókönyv szerint, melyben a robot döntését tévesnek tekintjük, a jogászok arra törekcszenek, hogy ráháráítsák valakire a felelősséget. Ezért azt is mérlegelniük kell, hogy következésképpen a robot mint termék vajon eleve hibás volt-e. Arról is meg kell győződniük, hogy a termék megjelenésének idején a tudományos és műszaki tudás volt-e olyan szinten, hogy kimutathasson egy ilyen működési hibát. Az intelligens robotokról csak akkor lehetne kijelenteni, hogy meghibásodtak, ha képtelenek volnának a tanulásra – nem pedig, ha egy önálló rossz döntést hoznak. Ráadásul, ha egyszer a robot forgalomba kerül, csak kivételes esetekben lehet bizonyítani a gyártó vagy a programozó felelősségét. Egy szokványosan működő robot valójában

kiszámíthatatlan lehet. Ezzel szemben a gyártó olyan fokú védettséget élvez, amelyhez hasonló csak a lőfegyver-gyárosoknak jár meg az Egyesült Államokban.

A robotok felelőssége

A felvetett problémák új jogi szabályozást igényelnek, mely ahhoz vezethet, hogy a robot – saját tetteiért vagy mulasztásaiért – teljes vagy részleges közvetlen felelősségre lesz vonható. Bármennyire távolinak is tűnik, ez többé már nem a tudományos-fantasztikus regények világa.

Egy robot felelősségének megállapításához kérdések hosszú sorára kell választ találnunk. Az első: Van-e egy intelligens robotnak jogképessége? Végül is, képes ügyleteket bonyolítani, tulajdonosa üzletét irányítani, és másokkal bizonyos kapcsolatot fenntartani. Ha feltételezzük, hogy egy intelligens robot rendelkezik egyfajta jogképességgel, akkor jogok is megilletik és kötelezettségeket is vállalhat? Szabad szerződéseket kötnie? Vagy egy lépéssel továbbmenve: perelhető egy ilyen robot?

Továbbá, feltéve, hogy van egy bizonyos fokú önrendelkezésük, személyként kell-e tekintenünk rájuk? Vagy létre kellene esetleg hoznunk egy különleges, elektronikus személy (e-személy) státuszt a robotjainknak? Meddig terjednének ennek az e-személynek a jogai és kötelezései? Hogyan különítenénk el egy e-személy korlátolt és korlátlan felelősségét? Képes lesz-e egy e-személy bírósági eljárásban keresetindításra? Beperelhető harmadik félnek okozott kár esetén, ha netalán nem állna természetes személy a felelősségi láncolat legvégén?

Felelősségbiztosítási fedezet

Lehetséges megoldásként képzelhető el egy kötelező felelősségbiztosítási rendszer a robotok számára – a gépjármű-biztosítás mintájára. Bár egy biztosítási rendszer keretein belül túl bonyolult vagy költséges lehet kártérítést kapni. Egy másik megoldás lehet egy külön kártérítési alap, melyet a robotok által okozott károk elszenvedői számára hoznának

létre. Ennek az az előnye, hogy eleve kizárja a robot vétkességének vagy felelősségének megállapítását, és így szükségtelenné válik a robotbiztosítás. Maga a tény, hogy a robot okozta a kárt, elégséges alapot szolgáltat a kártérítéshez.

Ki fog befizetni ebbe a kártérítési alapba? Első körben azok járulnának hozzá, akiknek gazdasági érdekük fűződik a robotok működéséhez. A gazdasági érdek nem korlátozódik azokra, akik gyártják, programozzák, eladják vagy használják őket. Valójában mindenki élvezi a robotika előnyeit, a magán- és a társadalmi életben egyaránt. Ezért mindannyiunk közös érdeke, hogy a kártérítési alapba fizessünk; akár új adónemnek is be lehetne vezetni.

Végül még egy olyan forgatókönyv is elképzelhető, melyben maguk a robotok is befizetőkké válnak. Gondoljunk csak például a vezető nélküli taxikra, ahol az útiköltséget – vagy egy részét – átutalhatnák az alapba. Az alap egy részét, amely nem lett kártérítésre felhasználva, vissza lehetne forgatni a kutatásba és fejlesztésbe. Ez arra ösztönözné a gyártókat, hogy biztonságosabb robotokat hozzanak létre, és további területeken is szorgalmazzák használatukat.

(Euroscientist)

Nicholas Lezard

Szvetlana Alekszijejics: Csernobili ima című könyvének recenziója – megszólalnak a tanúk

A túlélők szívszaggató monológjainak átdolgozott kiadása – a Nobel-díjas író nő gondozásában

Azt gondolom, nyugodt lélekkel kijelenthetjük, hogy az írott történelem túlnyomó részében az oroszok többsége nem érezte

magát a sors kegyeltjének azért, mert ebben az országban született. Az orosz népről szóló igaz történet nemigen lehet több, mint milliók hangján üvöltő kétségbeesés, melyet csak néha szakítanak meg a hihetetlen gyengédség, hősiesség és akasztófahumor pillanatai.

Jobbára ezzel a technikával él Szvetlana Alekszijejics belorusz író: könyvei interjúk százainak a gyűjteményei, melyeket olyan emberekkel készített, akiknek a különféle formákban testet öltő orosz állam beleszólt a sorsába. A *Csernobili ima* című könyvben az egyes interjúk rendszerint csak pár oldalt tesznek ki, és monológként olvassandók – így is vannak feltüntetve a tartalomjegyzékben. „*Monológ arról, hogy milyen könnyű porrá lenni*”; „*Monológ arról, hogyan tud belénk férközni valami teljesen ismeretlen dolog*”, és így tovább.

1986. április 26-án felrobbant a négyes számú reaktor a csernobili atomerőműben, az akkor még a Szovjetunióhoz tartozó Ukrajnában, és 50 millió curie sugárzó anyag került a légkörbe, melynek 70%-a Belorussziára hullott, de még bőven jutott több olyan országnak is, amelyek még csak nem is a szomszédban vannak. (Fehéroroszország fölé május elsején kezdett érkezni a radioaktív felhő.)

A pusztítás mértéke és alattomos természete minden bizonnyal felülmúlják az emberi képzelőerő határát, ami az egyik fő magyarázata annak, miért annyira helyénvaló a műben az Alekszijejics által előszeretettel használt többszólamú forma – melyért az író 2015-ben megkapta az irodalmi Nobel-díjat. Csak a tanúk szájából hangozhat el az események igaz leírása; a *Csernobili imá*ban a katasztrófával és annak utóhatásaival kapcsolatos tudnivalók tisztázása után („a falvakon áthaladva megdöbbenünk a temetőekben a sírok sokaságán”), az egyik tűzoltó özvegyének a beszámolójába élhetjük bele magunkat, akinek a férjét behívták oltani a robbanás után. Sugárfertőzés okozta halálának – ennek a fokozódó kinszenvedésekkel teli két hétnek – a leírása annyira szívszaggató volt, hogy azt hittem, nem leszek képes folytatni az olvasást. Annak a szeretetnek az ereje tartotta

bennem a lelket, amelyet a feleség érzett férje és a méhében hordott gyermek iránt; az anyának szánt sugáradagot a magzat fogta fel, mivel halva született.

A könyvön igazából az a bölcsesség és bátorság segít át, melynek példái ismételtelen elhangzanak az interjúalanyok szájából. „Az ember csak gonoszságában agyafürt, de egyszerű és becsületes, ha a szeretet egyértelmű szavait használja” – mondja egyikük. Másikuk a „vasököllel tereljük az emberi fajt a boldogság felé” ismert bolsevik mondást idézve az „erőszaktevő pszichológiájáról” beszél.

A *Csernobili ima*, mely először 1997-ben jelent meg, majd 2013-ban látott napvilágot a javított kiadása, egy nagyobb mű része, melyet Alekszijevec némi iróniával a „Hangok Utópiából” közös címen fogott össze, és melyen 1985 óta dolgozik. A többi kötetben az orosz élet különböző vonatkozásairól olvashatunk: az afganisztáni háborútól kezdve (*Fűk cinkkoporsóban* – a cím azokra a cinkkoporsókra utal, melyekben a halott katonákat visszaküldték szülőföldjükre) a szovjethatalom alatti és összeomlása utáni életig (*Elhordott múltjaink*).

Alekszijevec tényszerű megközelítése elevenné teszi az élményeket – néha szinte az elviselhetetlenségig – ez viszont egy felettébb demokratikus módszer, ha egy könyv létrehozásáról van szó. A szerzői láthatatlanul van jelen, kivéve, amikor saját magának tesz fel kérdéseket a szerencsétlenség nagyságára vonatkozólag: „Nem ringathatjuk magunkat tovább abban a hitben, mint egy Csehov-darab szereplői, hogy száz év múlva majd a boldogság idilli állapotába jut az emberiség” – mondja, majd hozzáteszi: „Csernobillal kapcsolatban nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy milyen az élet utána: tárgyak tulajdonosok nélkül, tájkép emberek nélkül. Utak és kábelek, melyek nem vezetnek sehová... Néha olyan érzésem volt, mintha a jövőről készítenék felvételt.

Ha belegondolunk abba az alaposágba, mellyel Alekszijevec szemügyre veszi ezt a sugárszennyezett tájat, egy ponton rádöbbenünk, hogy olyan mértékben vállal sorsközösséget hőseivel, ahogy ezt csak nagyon kevés szerző teszi meg.

(*The Guardian*)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

D. Molnár István ny. tanszékvezető egyetemi tanár, Debreceni Egyetem (a lublini Maria Curie-Skłodowska Egyetem tiszteletbeli professzora)
Kapronczay Károly történész, Budapest
Kapronczay Katalin könyvtáros, orvostörténész, Budapest
Landauer Attila kisebbségkutató, Károli

Gáspár Református Egyetem, Budapest
Dr. Magyar Beck István professor emeritus a Budapesti Corvinus Egyetemen
Magyar Kálmán történész-régész, Kaposvár
Pap Krisztián könyvtáros, Budapest
Szabó Tibor professor emeritus, Szegedi Tudományegyetem

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Dr. Magyar Beck István: Visszacsapás Délről</i>	1
<i>Szabó Tibor: Az „új terrorista” lélektana és a védekezés módszertana</i>	10

1956

<i>D. Molnár István: Lengyel költők és írók az 1956-os magyar forradalomról, előzményeiről és következményeiről</i>	16
<i>Kapronczay Károly: Lengyel segítség az 1956-os magyar forradalomnak</i>	29
<i>Magyar Kálmán: Dokumentumok a somogyi diákokat ért iskolai és rendőrségi megtorlásokról az 1956-os szabadságharc miatt (Megemlékezés az elfelejtett és elhallgatott somogyi '56-os diák- és tanárügyekről)</i>	34

SZÁZADOK

<i>Pap Krisztián: Elit katonák a bíróságon és a diktatúrában (1945–1963)</i> A Szent László hadosztály egykori tisztjeinek, Szügyi Zoltánnak, Lajtos Árpádnak, Meszlényi Róbertnek, Kiss Zoltánnak és Ugron Istvánnak a büntetőperei	51
---	----

NAPLÓ

<i>Kapronczay Katalin: Európa nagy háborúja</i>	96
<i>Landauer Attila: Túl a kriminalisztikán...</i>	98

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Jonathan Gorvett: Szárnyaló orosz imák. Küzdelem az ortodox kereszténységért (110) *Ivan Davidov: Moszkvában mindenki boldog. Hogyan láttatja a moszkvai polgárokat a polgármesteri kommunikáció* (113) *Jurij Szolomonov: Merre mozdul el Oroszországban a kultúra* (114) *Zanny Minton Beddoes: Nagyratörő kisvállalkozások* (121) *Zanny Minton Beddoes: A gépek hegemoniája* (123) *Zara Orsolya: Robo sapiens: a robot mint jogi személy? – az intelligens robotok jogi felelősségéről* (125) *Nicholas Lezard: Szeptelana Alekszijejics: Csernobili ima című könyvének recenziója – megszólalnak a tanúk* (127)

KÉPEK

Károlyi András grafikái

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetetlenné váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természettudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megteszünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2016. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 31 200 Ft helyett 21 840 Ft
Fél évre: 15 600 Ft helyett 10 920 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 22 800 Ft helyett 17 100 Ft
Fél évre: 11 400 Ft helyett 8580 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 24 000 Ft helyett 18 000 Ft
Fél évre: 12 000 Ft helyett 9060 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 15 600 Ft helyett 10 500 Ft
Fél évre: 7800 Ft helyett 5280 Ft

Akciónk a 2016. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:

- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
 - telefonon: +36-1-767-8262
- e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
 - interneten: eshop.posta.hu
- levélben: MP Zrt., 1900 Budapest

A 2015. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 500 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 790 Ft • Előfizetéssel: 700 Ft

Nemzeti Kulturális Alap

